

BERKES IMRE

VÉRZŐ FALVAKON ÁT

EGY NÉPFÖLKELO TISZT
HARCTERI EMLÉKEIBOL

BUDAPEST

A MAGYAR KERESKEDELMI KÖZLÖNY HIRLAP-
ÉS KÖNYVKIADÓ-VÁLLALAT
KIADÁSA

Nyomatott Tolnai Világlapja Nyomdai Müintézetében,
Budapesten, VII-ik kerület, Dohány-utca 12. szám.

Rettentő március

EZ a hónap a legizgatóbb, a tavasz korbácsolja az idegeinket, a Mecsekről leolvadt a hó, az utcákon ragyog a nap, menetkészek vagyunk, indulni fogunk. A terminus már eltelt, senki sem tudja, meddig maradunk még Pécsen, látjuk-e még egyszer a Kardos Kálmán-út keskeny serpentinjét, a szigeti országutat, Rácvárost, Patacsot és a Bányatelep szénporral fedett útjait. A zászlóalj megalakult, a negyvenkét évesek megjöttek falvaikból, ki a Duna mellől, ki a drávamenti somogyi községekből, valamennyi izgatott, kíváncsi, mind levelet ír, levelet vár, mind haza szeretne még egyszer menni, mind elfeledett valamit elintézni, egyik a lovát akarja megpatkoltatni, a másik végrendeletet akar írni, a harmadik

még egyszer meg akarja csókolni szállókertje fonnyadt venyigéjét. Egy sem mozdulhat, egy sem mehet haza, kora reggel kivonulunk, késő estig gyakorlatozunk, minden perc drága, a felszerelést kell igazítani, itt egy szíj hiányzik még, amott egy sajka, hátizsák vagy gyalogsági ásó. A szállásokon ideges zsongás, egészségtelen zsúfoltság, a tábori konyhák nyugodtan füstölögnek, apró gyerekek bámészkodnak a kapuban és ráncos arcú asszonyok üldögélnek a lépcsőkön, feleségek vagy anyák, mindennapra jut néhány, a közeli vidékről valók, beszaladnak egy fél napra, fehérneműt hoznak, pogácsát, kenyeret, isten tudja mit, hátha kell szegénynek, aki most a harctérre indul. Rettentő március . . .

Nem tudjuk, mikor megyünk, s ha megyünk, hová. Hová, hol jobb, hol biztosabb az élet? Szerbiába küldenek-e bennünket, vagy föl a Kárpátokba? Az egyik azt mondja, Szerbiába nem szeretne visszakerülni, ott már volt egyszer, mindjárt a legelején, az nem embernek való! De a Kárpátokat sem szeretik emlegetni. Tóth szá-

zados, a volt zászlóaljparancsnok alig hogy elindult, már el is esett Uzsoknál. Szájról-szájra járja a hír, hallottad, Tóth százados elesett, no mit szólsz hozzá, kár érte, szigorú katona volt, az idegei teljesen tönkrementek az óriási munkában. Tóth százados . . . Lelkesen búcsúzott el tisztjeitől, de a búcsújában volt valami megrendítő, amikor azt mondta, hogy sokszor közel állt az örülethez, napokon át nem aludt szemhunyasnyit sem, s amit tett, azt a szolgálat érdekében tette. Hol van már Tóth százados s ki emlékszik az ő kemény szavaira? Mi itt vagyunk, élünk, készülünk, meredt szemmel nézünk visszafelé kicsiny múltunkba, az életbe, aminek most hátat kell fordítani. Mindenkinek van egy kis múltja, az élettől mindenki lopott valamit, egy forró csókot, egy pohár bort, egy nagy éjszakát, néhány szál virágot, mindezt most szikrázó fényben látja az ember, megnagyítva, sugárzón, aranyos melegben, fáj ezt itthagyni, csakúgy vállvonogatva, fesszes vigyázzban, hidegvérrel, hazudozó elmével. Ugyan mit tud az ember a múltjából

magával cipelni, amikor a hátizsákja alatt amúgy is nyög, görnyedezik?

Micsoda napok, micsoda éjszakák! Rohanunk, összevissza fecsegünk, gyorsan habzsoljuk az ételt, gyorsan csókolunk, gyorsan alszunk, még egyszer puha ágyban, istenem, mi lesz holnap? Még itt a város, még látjuk a kerteket, a püspöki palotát, a templomokat, az emeletes házakat, az iskolás lányokat, még senki sem vesztette el a fejét, mégis mintha veszettül forogna körülöttünk minden, a vén Mecsek, a Kakuk-csárda, a lyceum, a Fehérváry-laktanya, a Vadember-szálló és a Nádorkávéház. Idegen tiszték, akik tegnap még nem tudtak egymásról semmit, lázasan adják elő életük színes történeteit, gyanakodva méregetik egymást, ha bajba jutok, segít-e az a másik, vagy rossz lesz-e hozám, önző, csupán a maga sorsával törődő? . . .

Aztán lassan bizalom szökik az idegenkedés helyébe, így, fiúk, hátha együtt halunk meg, szeressük egymást, ki tudja hová tép bennünket a véletlen szeszélye.

Milyen furcsa ez, más-más lelkületű, más-más műveltségű és indulatú, más-más képzettségű emberek egy csoportba összeszorítva, barátoknak kinevezve, egy utón, egy felé indulón, ma még álarccal, holnap az ismeretlen kényszerű rettegésében sápadt, dadogó vagy meleg őszinteségben összeolvadón, milyen különös ez, milyen csodálatos!

És mi minden zsong, lüktet, zihál egy zászlóaljban! Itt van Budapest, az Andrásy-út, a sok kávéház, színház, itt vannak a hivatalok, a törvényszék, a posta, a bank, megyék, a kis városok, napszámosok, földmivesek, a magyar föld van itt, a drága föld, kicsiny viskók, emeletes házak, pász-tortüzek, villanyfény, búzatáblák, gyönyörű utcák, a kolomp zaja, a vonat zakatolása, az ezüstös patak és széles folyó. Mi minden él itt, mi minden kér még egyszer szót, minek kell még egyszer hanghoz jutnia, gyönyörű március van, az indulás előtt...

Gyermekhangok szűrődnek ide, messziről hullámzanak hozzánk, a harangok-

ban is a gyermekeink édes hangjait halljuk, a mások beszédében is, a trombita harsogásában is, a Zsolnay gyár gépeinek a zúgásában is! Talán ez a legnehezebb, a legfájóbb, őket itthagyni, milyen szép valamennyi, milyen tiszta és jó. Fehér lábacskaikat mossák a Kapósban, a Dráva füzesei mentén, halljátok, énekelnek, bucsudal zeng piros ajkaikon, ibolyát keresnek a töröcskei erdőben, koszorút kötnek. Fehér levélkéket hoz a posta, csók van bennük, nagy ákom-bákom betűk, üzenet, istenhozzád, szív. A gyermekek küldték, mind egy, hogy melyik gyermek, a Kossuth Lajos-utcában született-e, vagy Helesfán, a jegyzői lakban. Mind elolvassuk, hosszasán nézzük a betűket szikrázó szemekkel, milyen csodaszépek, angyalok írták, maszatos ujjal, tiszta lélekkel. Rettentő március ...

Aztán csönd. Mindenki önmagába mélyed, férfi lesz, kemény, könnytelen, bátor, a tépelődésnek vége, itt a parancs, bömböl a katonazene, sírnak az asszonyok, még egy kurjantás, még egy utolsó fölajdulás,

melyik az a ház, amelyikben születtem, hol
égett el az első csók, mikor volt legízesebb a
bor, melyik seb nem hegedt be soha, –
aztán indulunk a harctérre ...
(– 1915, április 2.)

Kárpáti húsvét

Nyolcszáz egynéhány emberrel robog a vonat a kárpáti hegyek között. Viszi az öreg népfelkelőket, viszi nehéz könnyeiket, szívük ijedt lázait, agyuk kesergő, forró gondolatait... A gép ott elől zihál, nyög, huhogva kapaszkodik fölfelé a kissé meredeken emelkedő pályán s időnként tűzcsóvákat okád ki magából, fényes uszálya a milliányi szikráknak suhan el a bütykös telegráfpóznák mellett, az est egy-egy pillanatra megnappalodik a szikraesőben, cserjés hegyoldalak éles szikláit fenyegetően villannak meg a bolond tűzijáték vörös sugárzásában, mint egy óriási, vérző száj csatogó agyarái. . . Némán, hazafelé töprengve ülünk a zsúfolt kocsikban, vagy talán nem is az otthon melegét képzeljük ide,

a jövő, a bizonytalan, a még nem ismert széteső, rámatlan képei torz és vad színekben úszkálnak a gyengén világított fülkék füstös, borzongató levegőjében. Húsvét ünnepi, szent vasárnapján vágatunk előre a Kárpátokban, s a vonat nyomorult nyögését messze túlharsogja az új hang, amely az Ung völgyében köszöntött ránk először, amint a közeli hegyek havas tájairól zúgott alá: az ágyúdörgés. Délután hallottuk először, estig már meg is szoktuk. Délután az áprilisi nap enyhe melegében, este a mindjobban megnövekedő hegyek ordító visszhangjában. A fül nem siketül belé, felszívja a hangot, kitárul előtte: hát jöjj, dörögj, bömbölj, tépj, itt vagyunk, mindjárt kiszállunk, meggyünk eléd, hozzád, melléd, csak ordíts, csak fenyegezz, mint egy feltámadt őszállat harsogó bőgésének mértföldeket megrengető, veszett orkánja.

– Sóslak, Sóslak, végállomás, kiszállni!

Az emberek kitápáskodnak a vonatból, egymásba botlanak, a sötétség sűrű szövetén csak oszló révedezéssel üt át a kicsiny szakaszlámpák gyertyányi reszketése, az

állomás maga is, mint vén ember kihunyó lelke, elbágyadt pislogással üldögél a szurokfeketességben, Solti hadnagy, a vonatrendező tiszt, nagy lelkesedéssel lőt-fut, most a vonat végén, majd a parancsnok, néhány pillanatra rá az idegen állomástiszt előtt bukkan fel fáradthatatlan alakja, intézkedik, unszol, siettet, kér, a vonatnak még az éjjel vissza kell mennie Ungvárra, itt nem vesztegelhet sokáig, a kirakodásnak félóra alatt meg kell történni. . . Lovak dobogása, fülelő horkanása, tépett jaj, kocsik rázkódása, foszlányos vezényszó, a fáradt népfelkelők bús dohogása, izgatott viták elpernyülő parazsa, zavart kérdések szellősuhanása, torlódás, vak sorakozó, a szomorú kürt elbukó hangja: a harctér első félórájának bomlott muzsikája ez, egy zászlóalj népének hangos szívverése a kárpáti húsvét hűvös, dermesztő éjjelén.

— Itt hálunk meg az állomáson? . . .
Vagy. . .

— Bizony, jobb volna, ha itt maradnánk!

— Hallod-e, ott fönn? Ugat a kutya.

— Fuss vissza a kulacsodért! Mindjárt visszatolatják . . .

— Tüzet kellene rakni.. . Kutyahideg van.

— Indulunk, indulunk! Majd kimelegszünk.

— Nekimegyünk a hegyeknek, nem látunk semmit.

— Hallod-e, itt valami patak sodródik...

— Bor kellene, ha volna! Van-e erre kocsma?

— Ne félj, sógor, lesz ennél rosszabb is.

— Ilyen húsvétom se volt még, mióta látok a szememmel.

— Írd csak föl, komám, Sósfalva, el ne feledjük.

— Nem Sósfalva, Sóslak, az Isten sülyessze el! . . .

Valami csodálatos, pokoli össze-visszaság vonaglik át a zászlóaljon, altisztek türelmetlenül csittítják a legénységet, tisztek állnak, bámulnak, ödöngenek, kifejezéstelenül konyul le egynek-egynek a feje, a falura gondolunk, jó volna meghúzódni benn a faluban, de hol a falu, ki mutatja

meg a faluba vezető utat? , . A vonat gördül visszafelé, az egyetlen ismerős ember, az állomástiszt, elvégezvén dolgát, bezárkózik a szobájába, ő is halottfáradt, egyre másra küzködik a Kárpátokba torlódó csapatokkal, ez az utolsó állomás, innen repülnek szét a századok Fenyvesvölgy, Uzsok, Sianki és a Stinka-gerinc felé. . . Mi is ide készülünk. Csillagfalva, az ungszéli rutén falucska lesz a mi állomásunk. De fogalmunk sincs róla, a Kárpátok melyik véres medencéjében, melyik hegy kemény lábánál, vagy miféle sárverte utak keresztezésénél lapul meg Csillagfalva. . . Hideg csillagok integetnek onnan felülről, de mintha itt sokkal magasabb volna az ég, lankadtabb a fény, távolabb az Isten. Nini, a Göncöl szekere, a Fiastyúk, a sok ismerős csillag hazulról velünk jött, utánunk osont, mint egy benső, drága hang, amit a szívünkben elhoztunk ide a kárpáti éjszakába!

A zászlóaljparancsnok a tiszteket hivatja. A jobbszárnyon én állok, mellém sorakoznak tisztjeim, itt van Záhonyi Ala-

dár, a legfinomabb magyar kedély, csupa szív, csupa melegség, itt áll Stadler Gyula, a bajtársi szolgálatkészség és önzetlenség nyíltságával a homlokán, mellette Cartesio Oszkár, a szikár fiumei, vadász és hegy-mászó, jó pajtás és bátor katona egy személyben, őket ismerem és szeretem a legjobban, no meg Gaál Zsigát, a legderekkabb cimborát, a másik század parancsnokát, aki mindig aranyos kedvű volt Pécssett, mindig volt egy eredeti ötlete, bizarr fantaszta és ellágyuló gyermek, s most ő is kíváncsian néz a többi tiszttel együtt a parancsnok szemébe, talán megtud a sorsáról valamit a sóslaki húsvét hideg árnyakba öltözött vasárnapján ... De csak annyit tudunk meg, hogy hajnalban indulunk Csillagfalva felé, az éjszakát itt kell eltöltenünk a friss tavaszi éj metsző hidegében, a légénység tüzet rakhat, zajt csapni tilos, danározni nem kell. . .

Danározni? Kinek van kedve a dalra? A zaj, zsongás lassú mormolássá halkul, a táborban gyenge tüzek kékülő lángjai lobbannak fel, innen is, onnan is rőzsével,

gallyakkal megterhelt emberek siető alakjai bukkannak elő, már a sötétben kitapogatták, hol az avar, hol az erdő, hol a száraz fa, az állomás kicsiny épületére ráverődik a tűz bolygó lángja, furcsa árnyak rebbennek tova az éjben, a tüzek körül zsúfolt csoportok, pipázó alakok, elnyúló alvók, fáradt, egymásnak vetődő testek, a tűz felől meleg csapódik az arcokba, oldalvást a szél hintázik, mint csínytevő gyermek figyelmezteti a pihenőket marakodó csípéseivel, hogy ő is itt van s nem bújlik el a tűz elől.

Ott hentergünk a sistergő, síró, nyöszörgő tűz mellett, alig buggyan ki hang a torkunkból, pedig beszélni szeretnénk, hosszan, sokat, talán holnap már nem lesz hangunk, még egyszer el kellene mondani az életet, a múltat, a régi húsvétokat, az iskolát, Pécset, Kaposvárt és az első csókot...

De minden eltörpül itt az óriási hegyek alján, az elhalkuló ágyúdörgés ideges neszében, a reménykedések fel-felvillámoló káprázatában. Magunk is, mint föld alól

kibújt apró gnómok kuporgunk a sáros talajon, oly végtelenül kicsinyek vagyunk, oly csöppek, oly semmik a veszni kész világ őrült vonaglásában. Kinek van most története, emléke, húsvétja? Semmink sincs, semmik sem vagyunk mi nyolcszázegynéhányan, akik húsvét éjszakájára ide érkeztünk a mesebeli hegyekbe, amelyeknek az égbe nyúló csúcsán nyurga fenyők vékony koronái felhők hasadt résein bekandikálnak a mennyországba.

Mégis szeretnék valamire gondolni, olyan jó volna, ha beletemethetném magam egy kusza emlékbe s reggelig nem tudnék belőle kikászálódni. Az ember szeretne valamire gondolni, hogy más ne jusson az eszébe. De csak egy dal kóvályog az agyamban, a hamis, megzavart melódiája, s úgy fáj, hogy az igazi hangot ott-hon feledtem. Hogy is van? Hogy is énekeltek Pécssett?

Este van már, este van,
 Andrásfalva messze van,
 Az én kedves kis angyalom benne
 van,
 Minden kedvem nála van,.

Minden kedvem nála van . . . Hol hagytuk el a kedvünket? És hol hagyátok ti, vén népfelkelők, barázdás arcú parasztok, szürke kárpáti katonák? Talán a kedvünket nem lett volna szabad elhagynunk, vagy talán nem is igaz, hogy nincs itt a kedvünk, csak éppen a dal hiteti el velem, hogy nincs itt.. . Majd reggel lesz, majd elmúlik az első éj, majd ránk csillog a kárpáti dér, hideg hamu lesz a sok táborigény helyén, újra erősebben dörög az ágyú, majd menni kell, Gaál Zsiga majd tüzesen vágat sárga lován, majd feltünedeznek Csillagfáivá rokkant viskói, utánunk új zászlóaljok jönnek a hegyekbe, Záhonyi friss tréfákkal mulattat bennünket, s a jó kedv, mint a piros bor, úgy ömlik majd a szívünkbe. Mint piros bor, húsvét hétfőjén.

... Hajnali négy óra. A hideg bíborra csókolja a sápadt arcokat. Keskeny, sáros út kanyarodik bele a hegyekbe. Mögöttünk foszló dér takarja be Sóslakot. Köröskörül óriási, vörhenyes, unatkozó hegyek. Az ágyuk dörögnek. Még egy utolsó sóhaj

hazafelé, a felhőkbe ... A lovak idegesen kaparják a sarat. Bátor, kemény vezényszavak. Húsvét hétfőjén indulunk Csillagfalva felé.

(Csillagfalva, 1915 április.)

A Kárpátok északi meredélyein

A kora tavasz enyhe lehelete itt, a kárpáti hegyek északi meredélyein, éles szélbe torzul. A nap itt-ott kisüt, a távolban és közelben fénylő ormokról, hegyhátról a kései tél ittfelejtett és az áprilisi hóviharak frissen telehintett hómezői szikráznak alá, a hegyi levegő égő karminja ragyog a nyüzsgő katonák arcán, mint egy-egy vörvörös rózsza. A völgykatlanokban, amelyek látszólag mint puha fészkek simulnak csendes áhítattal a hegyek torz, iromba lábaihoz, zajos és zavaros táborok változnak, a sáros, térdig süppedő hegyi utakon súlyos terhekkal megrakott, apró lovak kocognak. Amott feljebb, a keskeny ösvényen, amelynek széleit és derekát apró, gyorsan csergő vízesések nyaldossák, fényes

torkú ágyukat vontatnak a kitűnően fedett ágyu-pozíciókba. Az egész táj a rőtség feketén vörhenyes színeiben tessed s a havas csúcsok külön-külön mint fehér süvegek ülnek a Kárpátok kemény koponyáin.

Az ungi orosz előrenyomulás csak lanyha menetű és egészen balsikerű. A foglyok ezrei vánszorognak ki védelmi gyűrűnk-ből s ezek mind keserűen tekintenek a Kárpátok ormaira, a gerincek töretlen út-jaira, a hegyoldalak méteres hórétégeire. Itt nincs az oroszoknak keresni valója s erőlködése, újabb csapatainak hiába való elpocsékolása csak megszilárdítja hitünket, hogy a kárpáti harcok a mi teljes győzel-münkkel végzőhetnek.

Edzett munkásosztatok, amelyek már megjárták Galíciát és Lengyelországot, háborús hónapok viharában kipróbált árkászok és azon a szakaszon, ahol én vagyok, a 19-ik honvédgyalozezred egyik hadtá-pászlóalja – somogyi és baranyai öreg népfölkelők – javítják csákányaikkal és fejszéikkel a járhatatlan utakat, hányják a havat, alapozzák a talajt az ágyuk szá-

mára, frissen, jó kedvvel, mintha csak otthon dolgoznának Szent-Lőrinc mentén vagy Marcaliban. Pedig szünetlenül dörögnek az ágyuk, a hegyek százszoros visszhangban reszketetik meg a levegőt, az explózió tompa hörgése is ideszáll s a hörgésben annyi sok orosz elkárhozott lelke. Az arcokra a komorság ünnepi borulata száll, a lapátok és csákányok élénk zajába hang nem vegyül többé. Itt vagyunk a tűzvonalban, ha fölfedeznek bennünket, ide küld néhány shrapnellt az ellenség. Hazagondolok, az otthonra, mindenre, ami az enyém, s mindenre, amit el kellett volna érnem. Piciny kis lányom betegen fekszik a kórházban. Szőke hajacskája a szemem előtt reszket, s a Kárpátok délutáni napja enyhe csókkal borul e halk káprázatra . . .

Szakadó esőben érzük el új állomásunkat. Minden nedves rajtam, a gerincemen gyöngyöző vízcseppek, a térdem inogva rogygyan meg, amikor fáradtan leszálok párolgó lovamról. Piszkos rutén falucska olvad bele a szürkeség szétmálló színeibe s az első pillanatra nem is mutatja condraít,

kéménytelen viskóit, járatlan sártengerét, amelyben mégis az élet csendes lámpása pislog. Ki születik itt, ki él itt, s hogy halnak itt meg az emberek? Megkérdezném a tanítótól, de az is katona, az iskola üres, kopasz falain magyar falitáblák, egyike-másika a betörött ablakok elé támasztva, föl-fogva a hideget és hirdetve a magyarságot e távoli szélek bús ösvényein ...

Már vár bennünket az őrnagy, aki az erődítési munkálatokat vezeti és irányítja. Herzmannak hívják, mérnökkari tiszt, magas, osztrák, kék szemű és csodálatosan kedves. Megmondja, mért rendelték bennünket ide, fenn a határon lövészárkokat kell készítenünk, szilárd váracskáit a védelemnek, drótsövényekkel és egyéb akadályokkal. A völgy szélén lappang az orosz, föl szeretne jutni a gerincre, azt kell megakadályoznunk.

– Sajnálom, – mondja elgondolkozva – hogy nem tudok magyarul. De okvetlen megtanulok. A háború egyik legfontosabb tanulsága, hogy a jövőben kivétel nélkül minden osztrák tisztnek meg kell tanulnia

magyarul. A magyarok a legjobb katonák.

Egy órai pihenő után fölnyergeltetjük a lovakat. Indulunk. Elöl az. őrnagy, keményen és elegánsan üli meg a lovat, mintha csak egy garnizon sima gyakorlóterén lovagolna s nem a Kárpátokban. Mögötte a zászlóalj tisztjei ügetnek. A végén én baktatok Csinos nevű lovam hátán s gonddal simogatom a nyakát, hogy el ne ragadjon, le ne döntsön a mélységbe. Az eső unottan sziporkázik, a távolból ágyúdörgés fenyegető moraja szűrődik át a párákon, a cserjéken, a vékonytestű fák gyenge gallyain apró gyöngyök táncolnak, a hegyek tetején gomolygó füstök torlódnak szerte a vén fák koronáin. A lovak jó kedvvel törtetnek előre a komisz utakon, a gyökér és kőerezte talaj hullámos vonalain vágatunk tova, a kárpáti harcok bolygó katonái, öreg katonatisztek.

Leszállunk a lovokról s gyalog folytatjuk utunkat. A szél, mintha szeges ostorral verné arcunkba az esőt, füttyölve száguld, az ég peremén sötétlő felhők terpeszkednek, mint nagyhasu óriások. Fürgén törtet-

tünk a gerincnek, amelynek láthatatlan, titkos ölen ülnek ágyúink, tátongó csöveikkel az ellenséges rajvonalnak irányítva. Ott kell elkezdni a lövészárkok kiépítését, végig a völgyet uraló vonalon egészen a következő ágyupozíciókig. Az őrnagy szakszerűen magyarázza a századparancsnokoknak, hogyan s mit kell dolgozniuk, melyik a jó tereprész, honnan lehet megsemmisítő oldaltűzbe kapni az ellenséget, melyik a holt-tér, hol kell okvetlen harántgátat emelni, hová jönnek a drótsövények. Hol lehet elhelyezni egy rajt, hol egy egész szakaszt vagy századot. Okosan, egyszerűen ömlik ajkáról a szó, fiatalosan kúszik az összecsapódó ágak között, a süppedő hóban, a sziklák mentén. Aggódva és bámulva hallgatom, szorongva és tisztelettel nézek rá, nem tudok másra gondolni, mint a kárpáti lövészárkokra, amelyek mentén ezer és ezer odakorbácsolt orosz fogja kiöntani vérét, hiába. A hely valóban fontos, a pozíció nagyjelentőségű. Valami fojtott büszkeség van bennem, hogy itt vagyok, mert itt kell lennem, vezetnem kell száza-

dómat s a várszerű lövészárkokkal véde-
nem kell a Kárpátokat . . . Hirtelen enyhe
hóvihár támad, a fák recsegnek, sűrű,
majdnem átláthatatlan fátyla a hulló hó-
pelyheknek borul fölénk, a táj hófehér kö-
penyében vonaglik, miközben, mint a fész-
kéből kivert vad madár, nyöszörögve száll
tova a shrapnell fejük fölé. Úgy sikolt,
rivall, zokog, mert elűzték, kiröpítették a
végtelenbe, hogy élete véget érjen. A shrap-
nell és a katona: mindkettő véget ér egy-
szer. Csendben állunk egy szétomló pilla-
natig, talán a szánk széle megsápadt, de a
szemünk villámlik. Az őrnagy elmosolyo-
dik s így szól:

– No menjünk, ez szép volt. Mégis csak
meg kell tanulnom magyarul.

És halkán morzsolja magában. Egy,
kettő, három, négy, egészen tízig.

Mintha láthatatlan kezek nyúltak volna
bele a sűrű fátylakba, hirtelen jóleső vilá-
gosság ömlött szét, a völgyből élénk fények
indultak útjokra, az erdők homálya kiröp-
pent a gallyak résein, a hó eláll. Lenn a
katlan ölén valami érthetetlen nyüzsgés

támadt, mintha sűrű hangyabolyok rajait kavarták volna fel. Egyszerre harsány, messzeható hurrá tört fel hozzánk, ordító, örült, véres, nagyszerű hurrá, a magyar katonák rohamra indultak az oroszok ellen, akik az előző éjszaka buta sötétjében az ő rajvonalukig csúsztak. Rajta, hurrá, hörögte a völgy, a hegy, a szikla, az avar, az erdő, minden, ami körülöttük volt s lenn a hangyaboly megnőtt, a katonák sűrű sorai rohantak előre s előttük bukácsolva, csontjatörötten hátrált az orosz. Távcsoveink fénylően meredtek alá a roham színhelyéig, de még mielőtt megmondhattuk volna, hogy mit látunk, megnézte óráját az őrnagy s csendes nyugalommal jelentette ki:

– Egynegyed öt. Ilyenkor kezdődik a támadás. Ez az orosz taktika. Az esti és az éjszakai meglepetés. De itt, úgy látszik, póruljártak. Elvégre tanulunk tőlük, ha kell.

Megfordult s vidáman sietett előre. Két pillanat múlva megállt, kissé gondolkodott s ezt mondta kapitányunknak:

– Úgy-e, jól mondom, hét, nyolc, kilenc, tíz. Mindig attól félek, hogy a nyolcat rosszul ejtem ki. Tehát jól mondom, így:
Nyolc . . .

(Eszterág, 1915 április.)

A kárpáti éjszakákból

Aprilisi kárpáti éjjel! Otthon talán édes csókkal borul az értünk aggódok fehér homlokára, itt, a mogorva hegyek lankadt ölében, szilaj szél táncol s a hűvösség átható árja száll alá könnyörtelenül és ridegen, mint őszi szél a kisváros száraz tarlóin. A tábor elpihent, csendes, lassan lobogó tüzek gyengén áradó füstje olvad bele a sötétség komor színeibe, senki sem mozdul, csak valahol a közelben, ameddig az erőlködő szem ellát, inog, kanyarodik néhány árnyék: a járőr, amely fölkémlél a hegyek útjaira s vigyáz a szunnyadók álmaira. Hirtelen erős ágyúdörgés vihara száguld ide, az éjszakai támadás megkezdődött s fokozódó, majd lankadó hevességgel tart hajnalig egyfolytában. Egyszerre csak,

mintha szikraeső hullt volna alá, kivilágosodik a hegygerinc s mögüle széles, reszkető, egyenetlen fénysávok bukkannak elő s a fény lassan-lassan, mint sugárzó palást ömlik el az éjszakában. Megint ég egy falu! Napokon, hosszú éjszakákon át égtek a kárpáti falvak, az ungszéli Stinka-hegy, mint szemérmes óriás, takargatta el szemünk elől, Harcos ég-e, vagy Ujszék, Patakujfalu-e vagy Patakófalú, Végaszó-e vagy Görbeszeg? A harcosi raj vonal bosnyákjai a megmondhatóí, mert ők hetekig ott ültek árkaik mélyén, edzett szívvel védve a távoli Ung völgyét az elbizakodott orosz ambíciók elől. . .

Csak másnap, harmadnap, a pusztító tüzek utáni szomorú napokon lehetett megtudni, honnan űzte ki ágyútüzünk az oroszokat, Zemplén és Ung keskeny sávjainak mely része esett a visszavonulók dühének áldozatául: jöttek a hajléktalan rutén aszszonyok, apró, kisírt szemű gyermekeikkel, étlen-szomjan, megriadva, rosszul öltözötten, didergő testtel, a legsiralmasabb karaván a háború e megviselt tájain, s dadogva,

hápgova, értelmetlenül mondták el menekülő útjuk bús történetét, kicsiny viskójuk s még kisebb vagyonkájuk gyors pusztulását.

Fenn a Stinka-vonalon, ott, ahol áprilisban még rengeteg hó tespedt a Harcos felé hajló katlan hullámain, egy félig elkészített, primitív, vakolatlan vadászlakban laktak a bosnyák tisztek. Talán kéjlaknak szánták a vadászlakot, talán titkos nászát akarta itt megülni két boldog szerelmes: most beretvátlan, kócos szakállú, zord arcú katonák meleg fészke volt, szalmával, szénával telehintve, a harcos kényelmére, faágakból készült hevenyészett ágyakkal és székekkel bölcsen bebútorozva, miközben szabad tűzhelyén gyorsan sístergő galycskák füstölték tele az ebédre készülő nyársonsültet.

A tisztek szívesen fogadnak s tájékoztatásul ennyit mondanak:

– Itt nincs baj. Ide élve föl nem jön egy orosz sem. Nézd ezt a terepet, ezt az erdőt, ezt a hómezőt, ezeket a drótsövényeket, lehetetlen ide feljönniök. Bárcsak

mindjárt a háború elején a Kárpátokat erősítettük volna meg. Itt el kell vérezniök.

– Na, és töletek keletre?

– Kiesvölgyben benn vannak. Azt mondják, két shrapnell a malomréti sínek-nél robbant fel. De ez semmi. Ott van Szurmay. Majd elkergeti őket.

Csodálkozva hallgattam a bosnyák tisztet, akik oly lelkesedéssel és bizakodva emiitik a magyar tábornok nevét.

– És az orosz rajvonal?

Megmutatja:

– Itt húzódik Harcos előtt. Tegnap égett a falu. Tegnapelőtt Újszék. Már megszoktuk.

Egész április a remény, a bizonytalanság, a keserű töprengés érzéseiben siklott tova a végtelenbe. Az Ung völgye fölött szilárdan álltuk a küzdelmet, az ágyuk szünetlenül okádták a tüzet, a megviselt orosz foglyok piszkos folyamként hömpölyögtek alá a hegyekből, a falvak égtek, a menekülők egyre szaporodtak. De egyszerre, mintha titkos varázsütésre történt volna, május elején mind távolabbról és tompáb-

ban zúgott alá az ágyúdörgés, nappal a májusi nap káprázatos pompájában mind sűrűbb egymásutánban szálltak át a Kárpátokon kémlelő repülőgépeink, újabb menekülők nem érkeztek le a völgybe, s a megennyhült éjszakákban a falvak tüzei helyett csak az orosz fogolytáborok tüzei lángoltak. Valami történt. Ideges türelmetlenség szállta meg agyunkat, amint rejtelmes autók halálos vágtatással röpültek Uzsok irányában, s ami a legnyugtalanítóbb volt, az ágyúdörgést már nem lehetett hallani. Elnyelte a távolság, magába őrlötte a végtelen s ez a szörnyű csönd izgatóbb volt, mint az ágyuk pokoli orkánja, a felgyújtott falvak lángnyelve és a hajléktalan rútén gyermekek egyhangú siránkozása.

De aztán megmozdult minden. Végtelen kocsisorok, friss ágyuk, friss katonák, municións szekerek, a csapatokat követő marhák ezrei, konyhakocsik, lovak, huszárok vonultak fel gyors iramban a hegyek közé, megjött Gorlice híre s a többi győzelemé; s a nagy, májusi csönd érzékbizsergető magyarázata. És jöttek a magyar katonák, er-

délyiek, felvidékiek és dunántúliak vegyese-
sen, mind énekeltek, mind drágák és nagy-
szerűek voltak, s valamennyien a kedve-
seikről daloltak, akiket még látni akarnak,
s olyan pirosak, elevenek, tüzesek voltak,
mint tavaly augusztusban ... Nézem őket
elborultan, könnyes szemmel, a karom már
merev a szüntelen tisztelgéstől, a szívem
telve a boldogság érzéseivel, s mint múltó
porszem állok mozdulatlan itt e soha el
nem múltó erő láttára!

Májusi kárpáti éjjel! Az Ung partján a
mi pihenő csapataink tábortüzei égnek
halk csöndben, a tábor fölött az álom is-
tene lebeg, az Ung mormolása mélyíti vé-
reink álmát, alszik itt mindenki, mert kora
hajnalban indulnak. A völgy másik szélén
a vasúti sín s a falu szélső házai között az
oroszlány fogolytábor. Nappal serény munka
val foglalatoskodnak, utakat javítanak, sü-
rögnek-förögnek, mintha soha innen el-
menni nem akarnának. Este tábortüzeik
lángján főzik a krumplit, pirítják a kenyere-
t s forralják a vizet. Csendesek, halkán
beszélgetnek, elméláznak e szőke, vihar-

barnította arcok, hazagondolnak, ki a Néva partján kalandozik, ki a Volga mentén, ki meg Ázsia sívó homokján jártatja fantáziáját. Aztán estéenként valami szomorú, hosszan elnyúló, orosz dalt énekelnek, valamennyien egyszerre, disszonancia nélkül, ábrándozva, könnyesen. Külön csoportban ülnek a kurlandi luteránusok, azok is énekelnek. Ha az őr közeledik, hangjukat megtompítják, s ekkor még megrendítőbb a dal, ha eltávolodik, újra nekibátorodnak a torkok. Itt-ott nevetgereznek, tréfálkoznak, aztán egyszerre elcsendesednek. Mind a Kárpátokban kerültek fogságba.

Parancsnokuk – magyar népfölkelő hadnagy – mondta nékem egy ízben:

– Nálam jó dolguk van az oroszoknak, remélem, a mi véreinkkel is így bánnak Oroszországban. De komolyan mondom, ezt elvárom az orosz cártól. Itt ehetnek, ihatnak annyit, amennyi beléjük fér . . . Képzeld, – fűzte aztán hozzá – a napokban megparancsoltam nekik, hogy fürödjenek meg az Ungban. Meg is fürödtek. De

fürdés után jelentkezik nálam az orosz altiszt s bepanaszolja a tatárt, hogy nem akar megfürödni. Van köztük ugyanis egy mogorva képű, szóotalan tatár, ezt valamenynyien utálják, ez nem akar megfürödni. Megállj tatár, – gondoltam magamban – majd megfürdetlek én téged. Megparancsoltam az altisztnek, mondja meg a tatárnak, ha azonnal le nem megy az Ungra s meg nem fürdik, koloncot kötök a lábára s beledobom a vízbe. Meg is mondta. Erre a tatár megijedt, letérdelt s úgy könyörgött, ne kössek koloncot a lábára, megfürdik ő a maga jószántából. Meg is fürdött még aznap. És képzeld, vigyorogva jött vissza a táborba, úgy ízlett neki a hideg víz.

– Egy másik fogoly, – folytatta a hadnagy – eltitkolta előttem, hogy kozák. Gyalogosnak öltözködött, hogy rá ne ismerjünk. Az orosz altiszt magyarázta meg, hogy a kozákokat azzal rémítgetik tisztjeik, hogy a magyarok megölik őket, ha fogságba kerülnek. Innen van, hogy olyan elkeseredetten védekeznek, ha bajba kerülnek. Ez is azt hiszi a boldogtalan, hogy rög-

tön megölöm, ha kitudódik róla kozák-
volta. Megnéztem a kozákat, meglátszott,
hogy valami titkos aggodalom rágja, aztán,
hogy jobb kedvre hangoljam, aznap két
porció ebédet adtam neki.

– Nagyon szeretem, – mondta végül
a hadnagy – az éneklésüket. Olyan mono-
ton, olyan egyszerű, olyan dajkadalszerű,
mindig elalszom tőle. Már boszant, ha este
nem énekelnek.

Hadtápcsapataink már szétszéledtek a
Kárpátok különböző vonalain, hogy a kár-
páti zsákmányt összeszedjék. Az én zászló-
aljam holnap indul Galíciába.

(Nagyberezna, 1915 május.)

Nagybereznai mise

Az ember egy napon csak templomos lesz. Milyen jó érzés, bemenni a templomba, elmerülni idegen asszonyok áhítátaiba, hallgatni az orgona meleg bugását, a szent hely csodálatos zsongását, amelynek a szárnyán hazaszállhatunk, messze, messze, boldog diákkorunkba, mintha Bécsy tisztelendő úr misézne a kaposvári templomban . . . Pedig künn repülőgépek suhannak a kárpáti hegyek felé, Ungvár felől berregnek erre, elrepülnek Nagyberezna fölött, mint vad, titokzatos madarak az április friss levegőjében, a kárpáti tavasz csalóka fényében, hírvivő, hírhozó sasok, isten tudja, merre kerengenék már, a bámuló szem rövidke percek után nem tudja, mi az a távoli, kéklő pont, felhő-e,

hó-e, megtört sugarak ideges reszketése-e, vagy talán mégis az élő, a gondolkodó madár, bátor szárnyán a levegő bíborarcú katonáival? . . . Künn ágyúdörgés hömpölygő zivatara csapódik alá az ungszéli gerincekről, nehéz teherautók döcögnek tova Nagyberezna kemény kövű utcáin, de ide, a templomba, a vasárnap forró imádságai közé nem verődik be a harctér zaja, itt csak Fialkovszky esperes megható hangját halljuk, apró lánykák és a gond barázdaítól nemes arcú asszonyok gyönyörű énekét. .. Milyen jó, hogy Istenhez szálunk, térdben megrogyunk, szívben megilletődünk a kárpáti tavasz faggyal, hóval terhes napjaiban!

Katonák sűrű csoportja torlódik a templomi bejárónál, a padokban polgárok és tiszték vegyest szoronganak egymás mellett. Szótlan csöndben ülnek, itt-ott felbukkan egy arc, sápadt, merev, vagy bizakodó, bámuló, sóhajok törnek fel, könnyek szivárognak alá . . . Nagyberezna egyszer már veszedelemben forgott, az orosz járőrök eljutottak Sóslakig, egy éjjel ott is háltak,

de reggelre visszatarodtak. Megindult a vándorlás. Ijedt emberek csomagoltak, házak kiürültek, szomszédok eltűntek, boltok becsukódtak, zsúfolt vonatok siklottak le Ungvár felé ... Elmúlt. Ma nincs veszedelem. A kárpáti bércek keményen állják az ostromot, friss zászlóaljok sietnek a hegyek közé, boldog orosz foglyok ezrei zúdulnak alá Uzsok tájáról az Ung völgyébe. Nagyberezna nyugodt, csak éjszakánként sugárzik alá valami ijesztő világosság a hegyek ormairól, lángok csapkodnak ki az erdők ritkásából, az ég alján vöröslő tüznyelvek ölelkeznek, valahol messze égnek a kárpáti falvak. Az emberek ezt is megszokják. Mint az ágyuk szüntelen bömbölését.

És tisztán, bátorítón, fenkölten csendül meg Fialkovszky esperes prédikáló szava. Minden szem rászegződik az ő kigyúlt arcára, minden fül szomjasan szívja be az ő bölcs tanítását. A rokkánó alakok kinyúlnak, a ráncos arcok kisimulnak, a könnyes szemek megtisztulnak. A katonák csendesen bólíngatnak, figyelő tekintetük fősza-

lad az oltár mellé, már régen nem hallhat-
tak papot, jól esik a fáradt lelkeknek a
vigasz, a biztatás, a szunnyadó hit fölkel-
tése, a remény tavaszi virágainak kiser-
kedése.

És fennen száll, harsog, visszhangzik az
esperes beszéde ... Amikor mindenki meg-
döbönt, az ő hite az Úr Jézusban még szí-
lárdabbá vált. Amikor a kétségbeesés sötét
szárnyai terpeszkedtek szerte, az ő hitének
fénye még jobban világított. Amikor futó
lábak dobogásától volt hangos az utca, az
ő inai még keményebbek, erősebbek lettek.

– Már itt volt az ellenség a szomszéd-
ban, – mondja az esperes – én nem moz-
dultam. Itt vártam be sorsomat hiveim kö-
zött Isten házában, én nem futottam, nem
menekültem. Ha az Úr úgy akarja, ömöl-
jön ki vérem az Isten felszentelt hajléká-
ban, jöjjön a gonosz, s ha az én véremet
akarja, az oltár mellett leheljem ki a lelke-
met. De a templom erősebb volt az ellen-
ség ágyújánál, a mi hitünk nagyobb, mé-
lyebb az ellenség erejénél. Eddig nem ju-
tottak. Vissza kellett takarodniuk. Vissza-

vertük őket. És most már futnak, rohanak, s majd meglássátok, nem telik bele sok idő, édes hazánk földjén egyetlen muzska sem lesz . . . Mert a hit mindennél hatalmasabb!

Csodálkozó lélekkel hallgatjuk Fialkovszky esperest. Milyen jó ezt hallani, mennyi ir, mennyi apai jóság szökött ide közénk az ő gyönyörű hangjának zenéjében ...

Tegnap még az ágyukat vontattuk fel a hóborította hegyhátakra, erős fedezékeket építettünk Harcos felett, még Csillagfalva szellős istállójában fagyoskodtuk át az éjszakát, még Eszterág úttalan sártengerében süppedtünk sűrű hóban, metsző hidegben, a kárpáti hóviharak boldog táncában nyögtünk, szenvedtünk, s ma itt ülünk a nagybereznai katolikus templomban, megenyhülve, boldogan, kipirult arccal, megnyugodott kedéllyel, mert itt van az esperes, az ő szent szavát halljuk, az ő hite sugároz be minden zugot, s az ablakokon arany sugarak szűrődnek be, keskeny, finom, meleg napsávok, s a

lélek melege összecsókolózik a reszkető sugarak villanó fényével.

Megyünk kifelé. Az utcán a katonaságtól túlszúfolt Berezna különös, ideges, harcéri képe ütődik elénk, profán hangok visszhangja száll tova, ünneplős lányok sebes léptekkel iramodnak hazafelé, fenn dörög az ágyú, a falu aljáról magyar katonák éneke száll ide, paraszt hajcsárok marhákat terelnek a rét felé, a zsibongó utcai képben egyszerre feltűnik Fialkovszky esperes szikár, kemény termete is. A paplak felé tart, komolyan köszöntget jobbra-balra, ismerőseire rámosolyog, egyszerűen nyújtja csókra barna kezét a mellette elhaladó s lépésüket meglassító kislányoknak, aztán eltűnik. Talán a kertjébe ment, hogy frissen bimbózó virágai-ban gyönyörködjék.

Az ember egy napon csak templomos lesz . . . Lassan, elgondolkodva indulok el Fialkovszky esperes után.

(Nagyberezna, 1915 május.)

Friss és porladó sírok mentén

Amint végigmegyünk porosan és tikkadt ajakkal az Ung völgyén, mindenütt a május isteni zöldje, a rügyező és fehéren virágzó gyümölcsfák mosolygó derűje ragyog ránk, mint a legszebb ifjúság, mint a legártatlanabb gyermek égnél kékebb és mélyebb szempárja. Csak a falvakban más most a tavasz, Csontosán az istállóvá aljasított zsidótemplom, a berkekben a végtelen szemét, a réteken, földeken a pizokban szunnyadó szomorúság, üszökké törpült házak, az omladozó falakon a golyó és shrapnell romboló nyomai s mindenütt, amerre a fáradt szem elkalandozik, ijesztő néptelenség vagy a falvaikban rekedt reszkető aggastyánok félénk tétovasága ... Fenyvesvölgy fenyőkoszorúzta terein: az

Ung e legcsodásabb tájain, ahol nyüzsögni kellene minden világrész pajkos gyermek-seregének, a Kárpátok e hallatlanul lágy és finom völgyein némaság, csönd és ború: tiltakozó elentétben a fenyvesek buja életével s a fenyvesek közül rőten kivilágló bükkök nyers színeivel. Üres házak s a házak szintjén rothadó trágya; üres mezők s a mezőkön a háborús tavasz erjedő termése; fakó barakkok s bennük keverten lovak és beteg emberek; fatáblákkal beborított ablakok, az ereszek körül az elhamvadt lángok sötét útja s valahol a templom közelében egy a pítvarában mosolygó ifjú nő: rózsaszínű ruhában, fején fekete kendővel, amint a poros katonák feje fölött az ezer méternél magasabb Cseremkára bámul: ez a viharvert Fenyvesvölgy a dúló háború tizedik hónapjában.

Az út mentén friss és porladó sírok, oroszoké és magyaroké vegyest, az Ung völgyének tavaszi zsongásában, letört életek az ismeretlen messzeségben s szomorú áhítat bennünk a hosszú és unalmas rutén falvak picinyke viskói között, a Ligetesnek el-

keresztelt falu vérfagyasztó egyhangúságában, az enyészet e végtelen sorain, ahol erős még a harcokra való emlékezés s ahol boldogan tekintenek az utakra, amelyeken az oroszok kitakarodtak. Mennyi sir és mennyi ismeretlen név, mennyi vér és mennyi könny emléke száll a felporzott országúton, a Zsolobina erdős szegélyén, kicsiny patakok megtisztult medencéjén át: Fenyvesvölgy és Hajasd között.

Hajasd valóságos látványosság. Az egykor jelentéktelen falut az Ung szeli ketté, keleti és nyugati széleit egy-egy hegyi patak árja nyaldossa, fölötte a csorbadombi szerpentin-vasut sínjei kígyóznak a hegyek keskeny sávján s a határ felől az 1251 méteres Kincyk-Bukowski védi kemény szirtjeivel. Vasúti hidja felrobbantva, a megrongált pilléreken óriási gerendák nyújtózkodnak, amelyek nyekkenés nélkül bírják ki a tovasikló vonatokat. Nyüzsgő barakkváros lett belőle a hosszú téli és tavaszi harcok során, volt élelmezőállomás, kórháza, péksége, marhatelepe, lőszerparkja, sokféle javítóműhelye, kaszárnyája a csor-

badombi utón s tiszti barakkjai, amelyeken vidám felírások árulják el a jó kedvet: Jaguár-villa, Központi kávéház, Nemzeti kaszinó, Jolán-lak, ilyen és ehhez hasonló nevű szürke faházakból indultak a tisztek véres útjaikra, hogy visszaűzzék az oroszokat.

Itt székelt vezérkarával együtt hónapokon át Szurmay. Az Ung partján áll, szemben a vasúti állomással Szurmay emeletes barakkpalotája. Most csendes és szóttalan, ablakai és ajtajai zárva, csak egy szál katoná örzi a híres palotát, ahol annyi okos és célszerű terv fogant meg végrehajtásra a magyar vezér agyában. A vasúti sinek és a barakkház között hevenyészett kert, gondosan összehordott pázsittéglákkal kirakva, kívül ezzel a felírással: Szurmay-kert. Esténként s kora reggel itt látták egymagában sétálgatni Szurmayt a falu lakói, akik a nagy tábornok tiszteletére a kert közepére termésköböl hatalmas piramist hordtak össze, az egyik oldalán csiszolatlan, de lesimított felülettel, ide írják majd rá a háború végén arany betűkkel Szür-

may Sándor nevét. És talán azt is, hogy mikor tagadta meg a visszavonulást s hogy tartotta keményen frontunkat a tavaszi hónapokban az oroszok woloszatei részlet-sikere után. És talán azt is, hogy az események igazolták Szurmay bátor és energikus elhatározását.

A hajasdi görög-katolikus templom előtt van Csermák ezredes porladó sírja. Körülötte orosz és a mi véreink füvei benőtt sírjai. Uzsok híres védőjének porai fölött virágok, Szurmay altábornagy és a 75. honvédgyalozezred tisztikarának koszorúi boronganak. Meghatva állunk a magyar ezredes sírjánál, akit ez év januárjának első napján az oroszok temettek el egy legendás, de a túlerő miatt balsikerű roham után. Fakeresztjén kettős felírás. Az egyiket az oroszok vésték egy fényezett szekrény lefűrészelt darabjára így: † Janusz Gzermak 915 1.1. A másikat, amely kicsiny réztáblán örökíti meg a nevét, ezredének tisztjei erősítették a keresztre, amikor Hajasd újra a kezünkbe került. Gyenge gyermeklánctüvet tépek le Csermák ezredes sír-

járól, a sapkámra tűzöm s ott őrizgetem egész nap, míg le nem fonnyad róla a fárasztó menet fullasztó porában.

Hajasd után alig néhány száz lépésnyire feltűnedeznek az immár világhírű Uzsok apró viskói, a viskók fölött a véres csata-terek az uzsoki szoros mindkét részén s maga a folyton emelkedő, kígyózó, tekergő, meg-meggörbedő útvonal, úgy hogy bennem az a gondolat támad, hogy milyen kínnal, fájdalommal és nyugtalansággal, mintegy visszavágyó, visszahajló szomorúsággal hasít bele az idegen földbe Uzsok vér-áztatta szerpentinje. Nehéz percek, súlyos félórák telnek el a vándorlás e nehéz útjain, megyek, visszanézek, az út is áll, az is visszanéz a tavalyi őszön felrobbantott vasúti hidra, Uzsok tarlóira, kopár, szirtes hegyoldalaira. Megint elindul az út, liheg egy nagyot a hirtelen lendületben, aztán újra keményen, görcsösen fordul meg, visszabámul a magyar hazára, s mintha néma idegenkedéssel fordítana hátat az Opolonek havasainak, a galíciai határnak, s inkább a magas Beszkidhez simulna, hogy

annak a lankáin siessen egyre visszafelé. Itt ered az Ung, a csendes, vértelen viz, s amott az Opolonek lejtőin a San, a vérrel táplálkozó galíciai folyó. És az Opolonek itt ma már nem a vízvásztó, hanem a vér-vásztó ...

A tetőkön frissen nyesett kereszttek, az utakon, sírok, sírok, sírok. Uzsok házai fölött csöndes szomorúság, az ablakokban vén emberek, kiszáradt asszonyok részvételen bámészkodása. Valami szörnyű apátia terpeszkedik itt némán és mégis ordítón, hangtalanul és mégis jajgatón. A hegyoldalak lassan hajló felületén az óriási és kicsiny sírdombok szétmálló hantjai sárgállanak.

Egyre Bányai Elemér barátomra gondolkok, az újságíróra, aki hősként esett itt el április 2-án. Egyre az ő furcsa, ideges, lelkes alakja tűnik elém s a hegyek közül az ő vitakozó, kissé száraz, de energikus hangját hallom. Egyre Bányai sírját keresem, hogy letérdeljek a göröngyre, amely alatt az ő kiégett agya porlad. Nem tudok másra gondolni, mint Bányaira, Pestre és az Ab-

bázia kávéházra, ahol utoljára láttam, amint cikket irt lapjának, a Vilmos császár-utra, amint nagy igyekezettel loholt tova hóna alatt értékes, fekete irattáskájával, kissé kesernyésen monologizálva s lát-hatatlan ellenfelét dorgálón sebes útjában. Ahol sírt látok, odairányítom a lovamat, ahol fű sarjad a hanton, ott megállok, ahol kereszt int felém, odasietek. Nem találok sehol. Édes istenem, vájjon hol pihenhet Zuboly e kárpáti temetőben?

Megkérem Róthy Simont, az uzsoki papot, hogy mutassa meg nekem Bányai sírját.

— Bányai? — kérdi révedezően az ősz hajú, de ifjú hangú pap és elgondolkozik.

— Főhadnagy volt, — mondom néki — nagypénteken esett el.

— Uzsokon?

— — *Itt az uzsoki harcokban.*

Szomorúan bólint a pap.

— Nagy ám az uzsoki csatatér, — és széles lendülettel mutatja a messze hegyek, erdők, utak elmosódó vonalait. — Aki itt

esett el az én falum határában, azt mind én temettem el. Mindegyiknek tudom a nevét. Sok szülőt, sok testvért, sok hitvest kalauzolgattam én erre mifelénk tavaly szeptembertől mind e mai napig. De Bányait nem én temettem el. Nem emlékszem ...

– író volt.

A pap rámnéz és még egyszer végiglapozza memóriája fakó tekerceit.

– Nem emlékszem.

Elbúcsúzom a derék paptól. Már elvonult előttem a zászlóalj, visszasietek a századomhoz s tovább kutatgatom a sírt. És most már velem együtt keresi az egész század a helyet, ahol Bányai Elemér alussza ismeretlen álmait. Az öreg népfölkelők kikilépnek a sorból, lebuknak egy kereszthez s betűzgetik a halott nevét. „Ez sem ő, ez sem a főhadnagy úr”, mormolják csalódottan s bizonytalanul merednek rám, némán görnyedezve a nehéz hátizsákok terhe alatt.

Egy altiszt rohan felém és jelenti:

– Hadnagy úr, ott fönn a tetőn sok sír

lehet. Talán ott van közöttük. Itt áll a táblájuk az út mentén. Tessék elolvasni!

De ott sem találtam meg szegény Bányái sírját.

(Uzsok, 1915 május.)

Két óráig a lerombolt Turkában

A magyar határon túl, a Galíciába hasadó úton a súlyosabb harcok első nyomait a 935 méter magas Szcavinka vidékein látjuk először. A táj még kárpáti, a falvak levegője felvidéki rutén falvainké, az impresszió mégis fagyasztó az idegen földön. Valami borzongás fut végig rajtam, holott magyar itt körülöttem minden, a gyalogosok, akik megszállják a hat napja kiürített falvakat, a lovasok, akik kanászosan káromkodnak a lovaikhoz hasonlító kocsisokkal együtt. Magyar itt a ló s magyar itt a szekerek kanyargó sorsa is.

Sianki és a Szcavinka hegy között, a vasúti vonal s a kényelmes, de megrongált, itt-ott gránátvájta, másutt felpuffadt országút mentén a primitív és művészi töké-

letességgel megépített lövészárkok egész rajai tátonganak felénk, ez egyszer üresen, meghökkent némaságban, lakóik nélkül. Nagy részükön meglátszik, hogy már áttelelték a háborút, egyik-másik a tavaszi harcok szülöttje, még ki nem száradt ágaik és gallyaik kuszán ingadoznak a tetőkön a szél zúgásában. A völgyeket ledöntött fák hosszú sora borítja, a legveszedelmesebb akadály, amelyen át csak iszonyú áldozatokkal lehetett feltörni. Gerendákból összetákolt faházak, venyigékből font piciny kunyhók, aminőket a kaposvári szőlőkben láttam esős, őszi délutánokon, itt-ott elhagyott téglavetők vályogjaiból összerakott viskók váltakoznak egyes és tömegsírokkal az árkok között és előtt: hajlékai ismeretlen tiszteteknek, akik Isten tudja most hol járnak, ha élnek.

És a drótkadályok szüntelen, halvány ónba vesző sorai, kuszán, sűrűn, törötten, véres rongyokkal befödve, meggörcbülten, az utolsó vonaglás megdermedt mozdulatával a fontos állások résein és vonalain: most már mint rémes emlékek fonják át

Galícia földjét. Messziről szőlőskerteknek vélné a bámuló, kifáradt szem a szeges drótfonalak párhuzamos sorait, ahogy a lankák hajlásain, az utak mentén, zöld gyeppek néptelen téréin kanyarognak kilométerek hosszú sávjain, s csak közlelről tátong az óriási ollóval átvágott fonál, a modern Párkák életet oltó munkája. Rettenetes és ordító ez a szóttalan csatatér: a shrapnell-pusztította tájak, a gránátgödrök és medencék, a Szcavinka terraszszerű vé dőművei, lövészárkok és drótok egymás alatt és egymás fölött, köröskörül talán húszas sorban a hegy lábától a hegy csúcsáig föltúrva, dróttokkal megsebezve, megbolygatva és megnyesve, rendületlen csöndben a vérpazarlás, halálhörgés és gyilkos harcok után alig néhány nappal. A Szcavinka tetejéről óriási fakereszt mered alá.

Nem tudom, mit nézzek, nem tudom, mire gondoljak. Nem tudom, a döbbenet mélyebb-e bennem, vagy a csodálkozás. Szóttlanul ténfergek a végebeláthatatlan szekerek mentén, a szememet eszi a por, a lelkem hazasajog a galíciai temető e ko-

szorúzatlan, sivár útjairól. Fáradt vagyok, valakit szeretnék megszólítani, nem tudom, kit, egy jó szót szeretnék hallani, egy könyvet szeretnék látni, egy kacagó, vidám, boldog embert... Mintha a földből nőtt volna ki, egy piciny, vézna, vöröshajú fiú kullog mellettem, a fején turista sapka, a nyakán durva katonaing rojtjai fityegnek, a vállán egy köpeny bélése, oldalán szurony, a lábán bakancs. Az arca piros, a szempillái sűrűn rezzennek meg, a kék szemében mámor és lelkesedés.

— Hogy kerülsz te ide? – riadok rá.

— Én? – mondja büszkén – én már régen itt vagyok a harctéren. Uzsoknál csatlakoztam ide a magyarokhoz. Mert legutóbb a cseheknél szolgáltam. De azokat nem szeretem.

Nevetve néz rám és szabályszerűen tiszteleg.

— Hogy hívnak?

— Löwy Mihály vagyok Budapestről, a Baross-utcából.

Aztán elmondja, hogy pékinas, hazulról szökött meg, mindig a józsefvárosi pályá-

udvaron kapaszkodott föl a katonavonatra. Először Sátoraljaújhelyen csípték el a csendőrök és hazatoloncolták. Újra megszökött s most már két hónapja van a harctéren. Szolgált a traineknél és a tüzéreknél. Uzsoknál benn volt a tűzvonalban, vizet hordott a katonáknak és a harminc és feles körül dolgozott. Segítette tisztogatni az óriási mozsarat s a tüzérek beledugták a harminc és feles csövébe, először tréfából, majd komolyan, mert így könnyebben lehetett kitisztogatni a csövet. Ismeri a harminc és feles szerkezetét, tudja, hogy kell elsütni, hallotta az irtózatós explóziót. Amikor éjjel esett az eső, vagy nagyon fázott, akkor belebujt az ágyú csövébe s benne aludt. Szeretné, ha előléptetném tizedessé. Bámulva hallgattam a tizenötéves gnómot, a vakmerő pesti kis csirkefogót, akit szomszjas lelke idesodort a harcterekre és éppen engem kér meg, hogy léptessem elő. Meg is ígérem neki, hogy holnaptól kezdve tizedes lesz s erősen biztatom, hogy üljön csak föl egy szekérre, ha nagyon belefáradt a gyaloglásba.

Aztán látom még törékeny alakját továbbdúcsolni a nehéz utakon, még ki-ki-fénylik a porból hajának vörössége, még rámsugárzik minden iránt érdeklődő szemének tiszta kéksége, de egyszerre új képek tárulnak elém, más események itt maradt nyomai s a kis Löwy Mihályra nem gondolok többé.

A Stryj völgyéből bizonytalanul, fásultan, kaotikus merevségben ütközik ki egy galíciai város, Turka. Városnak mondom, holott tavaly ősz óta, amikor az oroszok itt megvetették a lábukat, Turkának kevés igénye lehet a város elnevezésre. Hatezer lélek lakott itt, hatezer ember járta ezen a tájon földi útjait jóban-rosszban. Gazdag volt, módos kereskedők és vállalkozók éltek benne, gyárai voltak, iskolái, törvényszéke, kerületi kapitánysága és polgármesteri hivatala. A vonat vidáman robogott át a Litmirz hídján, a Jablonka vize frissé tette szellős téréit és a Stryj kéksége átsugárzott a városkába. Most rémülten, üszkösen, rondán, bűdösen merednek vedlett romjai az égnek, hangosan hirdetvén az

oroszbárbariságot és féktelen vandalizmust.

Mindennél, amit eddig láttam és tapasztaltam, elriasztóbb a turkai rombolás. Az oroszok nyolc hónapi uralma kiforgatott itt mindent sarkaiból, legázolt minden embert, kifosztott minden vagyont s fölhabzolt minden ehető és iható. Undorító orosz fabarakkok hosszú sora, cirill felírások hieroglifjai, a tereken, a leégett házak szintjén, a vizekben, hegyoldalakon trágya és szemét, az orosz katonai uralom jellemző bélyege a földig lerombolt Turka minden sarkában: ezek toladoknak megremült tekintetem elé, amikor a város első utcájába beérek. Nem tudom, merre nézek, mit bámuljak meg leginkább. A lángok útját keressem-e, amelyeknek a füstös sávja még ott éktelenkedik a megrepedt falak peremein, vagy azt kutassam, miféle épülethez tartoztak a vészben megingott, durva külsejű kémények és megroppant tornyok, amelyek mintha exotikus, mérgező növényekként nőttek volna ki a piszkos romokkal fertőzött televényből.

Elkezdem számolgatni magamban, egy, kettő, tíz, húsz ház, ennek csak egyetlen fala áll, amannak a kopasz belsejében rongyos tapéták rothadoznak, itt a lángok ereje pusztított, ott a csákányok dühe őrzöngött. Valaki a fülembé súgja, ez volt valamikor a zsidó milliomosak utcája, itt a földdel tettek egyenlővé mindent a kozákok, aztán azt hallom, hogy heteken át szekerek százai szállították az elrablott bútorokat, szőnyeget, ezüstöket, tükröket Oroszországba. A rabló ösztön orgiáit ülte itt a szerencsétlen városban, a destruktív fantáziák az emberi aljasságok legsötétebb lapjait gyarapították. Ifjú szüzeket szennyeztek be, szoptató anyákat mészároltak le, piacokon botozták a városban rekedt, önmagukkal tehetetlen aggodat, kémnek tartott boldogtalanokat a részegség delíriumában és magasra törő tüzek rettenetes világában.

Ez óriási romhalmazban nincs utca, csak út van, amelyen el kell sietni, el kell szökni. Az utcák eltűntek, minden, ami látható, a földrengés pusztításait idézi föl az

emberben. A pusztulás utáni képet, az életben maradottaknak azt a vágyát, hogy valamit tenniök kell az élet folytatására. A vasút magas töltésén katonák, sűrűnekforognak, a tönkretett vasúti hidat súlyos gerendákkal javítgatják, a síneken nehézkesen dübörögnek a vasúti kocsik, élelmező állomások táplálják a kirabolt várost, s ahogy a nagy zűrzavarban, e bábeli vásárban meg tudom állapítani, a rend, a tisztogatás, a megtorlás munkája is megkezdődött. De mindez csak mint vékonyka ér vész el a nyomorúság, szenny és bűnök áradatában!

Látok újonnan épült hidakat, amelyek alig néhány napja készültek el s körülöttük a törmelékek, tégladarabok, üszkös bútorroncsok ezrei éktelenkednek. Egész házsorok, egész utcák tűntek el a föld színéről és isten csodája, hogy akad ház, egy kétemeletes, amely ép s kívülről is tiszta. Azt mondják, itt lakott az orosz parancsnok. A templom előtti térről nézek alá a romok városára s a lelkem megint egy hangos szóra áhítozik, meg szeretném kérdezni egy

még életben maradt turkai polgártól, hogy tulajdonképpen mi történt itt. De a katonákon kívül alig van itt élőlény, s aki itt van, elborultan, értelmetlenül báméskodik, s ha megszólítja az ember, hülyén vonogatja a vállát.

Annyit mégis megtudok, hogy a visszavonulás után egy ezred volt itt az oroszok hátvédje. Ez huszonnégy óráig tartotta a várost, aztán, amit lehetett, még elpusztított s így takarodott ki Turkából. Hajnalban vonult el az ezred, s amerre menekülő útja vitte, mindent lángba borított. Már egyszer leégett házakat újra felgyújtottak, a már egyszer felgyújtott hidak maradványaira új tűzcsóvákat vetettek s elpusztították a sebtében már elszállíthatatlan készleteiket, raktáraikat, kenyereket és lisztjüket. Éppen csak a holtakat nem ölhették meg újra... A város fölött az egy hét előtt dühögő tűz még mindig fojtó gató, nehéz szaga terjeng.

Két óra impresszióiból íme foszlányok, rongyok, törött képek, zavaros, üszkös emlékek. Két óra eltelte után indulunk s

már túl vagyunk Turkán, elhaladunk a friss sírokkal megtelt zsidótemető mellett, visszanezünk a völgybe, a vasúti töltés gyönyörű pilléreire, a halott városra, a Stryj fénylő, kék vizére, a távoli hegyekre, amelyekről a mi katonáink rohantak előre az égő Turkába ... Az országúton a régi kép, por, tikkadt, meleg, szellőtlen nyári nap, szekerek, lovak, zöldelő fák, sírok és remények.

Egy szekér hátulsó felén, két lábat lelógatva, derekát valami ládához támasztva, nyakát kissé hátraszegve ül Lövy Mihály. Amint melléje érek, megszólítom.

– Láttad?

Nem felel.

Jobban megnézem a fiút. Kissé megnyúlt arcán boldogság, szájából csorog a nyál, Lövy Mihály édesen alszik.

(Stary-Sambor, 1915 május.)

A stary-sambori csavargó

Néma sínek mentén járjuk Galícia földjét. Az út majdnem mindenütt a fölperzselt vasúti állomások mellett visz tova, tetőtlen, korhadt, üszkös őrházak, kidöntött, vagy kettéfűrészelt távirópóznák, a töltésről lezuhant és egészen a vasgerincökig leégett vasúti kocsik merednek ránk az elveszett területek visszafoglalásának első napjaiban. A táviró- és telefondrótok kuszán, meggömbülve s rémesen zörögve hevernek az árkokban, az utakon, vagy kettévagdosva hajlonganak a szélben, mint rossz csontú kísértetek. És a sínek mindenütt némák Turkától Samborig: és ez a legborzalmasabb, ezek a halott, szó-talan, elárvult sínek, amelyeken nincs élet, mert nem robog végig rajtuk a vonat

s mert az ő némaságuk a körülöttük és mellettük meglapuló kisebb és nagyobb falvak teljes élettelenségét is hangosan hirdeti.

A lengyel parasztok idegenül bámulnak ránk, de azért meg-megbillentik zsíros kalapjaikat. Mintha valami zavar, meglepődöttség rína le az arcukról, az öröme, az istenhozottnak semmi nyoma a barázdas ábrázatokon. Mennyit szenvedhettek, vagy milyen szörnyen csalódhattak ezek az emberek, mintha önmagukkal nem volnának tisztában, vagy mintha a lekiismeretük nem volna rendben. Terszow az első falu, amelynek az asszonyai és leánykái vízzel kínálgatják katonáinkat, nagy csöbrökkel iparkodnak felénk és lelkes mosollyal töltögetik az üres kulacsokat... De itt is néma sínek nyújtózkodnak a Dnyeszter völgyében, fölrobbantott hidak tátongó rései, rozsdás vascafatai integetnek, mint vigyorgó, fekete halottak. Egy újonnan készült hídon megyünk keresztül, erős, hatalmas, tíz tonnát bír el és a lelkes hidászok Puhalló-hídnak keresztelték el, mert Pu-

halló hadteste foglalta vissza ezeket a területeket.

Az első nagyobb hely, amely utunkba akad: Sary-Sambor. Zsidó város, talán van akkora, mint Turka, de a rombolás méretei itt meg sem közelítik a turkaiét. A város üres, a lakosságnak csak a legszegényebb, legnyomorultabb rétege maradt itt. Innen már tavaly ősszel elmenekült minden épkézláb ember. Akik Sary-Samborban maradtak, végigszenvedték a nyolc hónapos orosz uralom minden kinját, az alávaló ruszofil horda árulásait, az oroszok választotta ugyancsak ruszofil polgármester sivár és lelketlen közönyét, ostoba és bűnös nemtörődömségét a lakosság panaszával és szenvedéseivel szemben. Alig van ház, amelynek az ablakai be ne volnának törve, alig van utca, amelynek házaiból ne csináltak volna az oroszok istállót, alig van udvar, amelyben ne tornyosodnának a trágyadombok. A házakat kifosztották, az asszonyokat megbecstelelítették, a zsidókat gyalázatosan megsarcolták.

Egy stary-sambori zsidó, a nevét is érdemes leírni, Weinreb Sámuelnek hívják, jó-módú, kémiai gyára volt, nem menekült el, mert nem akarta elhagyni tehetetlen, beteg, asztmás édesanyját, mondta el nékem a következőket:

— Uram, alig tudom elmondani, mennyit szenvedtem. De hálát adok az istennek, hogy itt vannak a mi katonáink s az oroszok kitakarodtak. Nyolc hónapon át egyetlenegyszer sem halt ki belőlem a remény, hogy felszabadulunk. Már nem volt itt senki, aki hinni tudott volna, aki mert volna hinni, de én megjósoltam, hogy májusra újra itt lesznek a magyarok. Igen, a magyarok, mert az oroszok nem félnek mástól, mint a magyar katonától. Amikor tavaly az első kozák patrouille megjelent Stary-Samborban, minden házba bekopogtattak s mindenütt az volt az első kérdésük, vannak-e itt még magyarok. Csak akkor érezték magukat biztonságban, amikor a ruszofilek megnyugtatták őket, hogy a magyarok elvonultak.

— Én rám nagyon haragudtak az áru-

lók, mert sok borsot törtem az orruk alá. Mindjárt az első napon be is árultak az orosz parancsnoknak, hogy osztrák kém vagyok. Gyáramat a földig lerombolták, rám huszonötöt verettek, beteg anyámra szintén. Anyám, aki elhízott asszony volt, most olyan, mint az ujjam. Én tizenhat napig ágyban fekvő beteg voltam, de sem a korbácsütések hatása alatt, sem később a leírhatatlan zaklatások során soha egy árva szót sem tudtak belőlem kicsikarni. Amikor meggyógyultam, bolondnak tetetem magam s így jártam túl az eszükön. Pizkosan, rongyosan, mezítláb, csavargónak, koldusnak öltözve jártam be Sary-Sambort, a környéken lévő falvakat, hol kenőcsöt árultam törött kosaramban, hol kenyeret, hol egyéb élelmiszert s mindennütt átbocsátottak, mert eszelősnek tartott mindenki. Még a legjobb barátom is azt mondta rám, szegény Weinreb megbolondult, de én belenevettem az arcába, ugyanúgy, mintahogy állandóan röhögve, vigyorgó pofával közeledtem minden orosz tiszthez és katonához. Az orosz parancsnok

megkérdezte a polgármestert, hogy mi történt velem s a polgármester is szánakozó hangon mondta neki, hogy ügyet sem kell rám vetnie, mert megőrültem. Voltak napok, amikor az édesanyám is azt hitte, hogy bolond vagyok.

– De én tudtam, mit csinálok. Bejártam a falukat s személyesen győződtem meg az áruló rutének gazságáról. Láttam, hogy fosztogatnak a kozákokkal egyetemben, hogy üldözik a monarchiához halálukig hű elemeket s így tiszta képem volt mindenről és mindenkiről. Jártam Samborban, belopózkodtam kétszer a körülfalt Przemyslbe, voltam hétszer Lembergben, s közben arra is jutott időm, hogy levándoroljak a Kárpátokig s ott illetékes helyen, ahol személyesen ismertek, jelentést tegyek személyes tapasztalataim alapján az orosz erőkről, felvonulásukról, ágyúik számáról, vonataikról, parkjaikról s mindenről, amit kóbor útjaimon meg tudtam figyelni s elmémbe bele tudtam vésni. Mert csak memóriával dolgozhattam, a ceruza vagy a jegyzetek halálomat okozhatták volna. Így

is számtalanszor voltam halálos veszedelemben, de mindig megmenekültem egy ötlettel, egy rossz viccel, egy hülye vigyorzással s azzal, hogy hazug híreket portáltam az oroszok között a magyarok kárpáti vereségeiről. Megrugdostak s szélnek eresztettek. Már sokfelé ismertek, némely helyütt már szállást is kaptam, sőt az orosz katonák némelykor enni is adtak nékem.

– Nem tudnám elmondani most gyors egymásutánban, mi mindent láttam, mi mindent hallottam. Egy töpörödött öreg zsidónak szálankint tépték ki a szakállát a kozákok, de persze előzetesen huszonötöt vertek rá, mert nem hitték el neki, hogy nincs már pénze. Vannak közeli falvak, amelyeknek zsidóságát egyszerűen lemészárolták. Egy stary-sambori izmos zsidóleányt a bevonulás első napján magához hurcolt egy orosz tiszt, hogy megbecstelelítse. Ez a lány kitépte magát a tiszt karjaiból, öklével belesújtott az arcába, kiugrott az ablakon, tíz napig a pincében rejtőzködött, aztán nyolc hónapig férfiruhában járt, utcát söpört, trágyát hordott, dol-

gozott s sohasem vették rajta észre, hogy leány. Egyáltalán az, aki csak tehette, a föld alá bujt, a pincében lakott, hogy ne kerüljön a zsaroló, szipolyozó, örökké éhes orosz katonák szeme elé. De erre is rájöttek az oroszok s a pincéket is feltörték, átkutatták és kirabolták.

– Így torlódtak egymásra a hónapok s így torlódtak a szenvedések. De jött a tavasz s új reménységek támadtak bennem. Vártam. Anyámat már alig tudtam megvigasztalni. Mi lesz velünk? – siránkozott szegény, hosszú éjszakán át, mi lesz velünk? Már kicsiny pénzünk is fogytán volt. Mert megmentett pénzemhez nem nyúlhattam. Hatvanezer korona papírpénzem és értékpapírjaim egy bádogszelencébe rejtve az illemhely mélyén szunnyadtak. Oda-sülyesztettem vagyonomat s jól számítottam. Ott az ördög sem kereste. Május elején már nagy nyugtalanságot vettem észre az oroszok között. Akkor itt még fogalmunk sem volt a gorlicei győzelemről. Ezek készülnek valamire, – gondoltam magamban és éjjel-nappal résen voltam. Végre

május 11-én megkezdődött az oroszok futása. Izgatottan, örömet a szívembe rejtve, vigyorogva és ugrándozva mászkáltam a szekerek között, de megparancsolták, hogy mindenki takarodjék a lakásába. Még engem is elkergettek. Egész nap el nem mozdultam az ablaktól s rettegvé, boldogan, verejtékezve számlálgattam az elvonuló ágyuk, kocsik, lovak, katonák számát három nap, három éjjel, étlen-szomjan, a szememet le nem hunyva. Május 13-án az utolsó orosz is elmenekült Stary-Samborból és én másnap újjászületve, a saját ruhámban, megmosakodva, hajamat lenjárva, szakállamat rendbehozva, mint a régi Weinreb Sámuel jelenhettem meg városunk kihalt utcáin. Az árulók megrémültek, amikor megláttak, de elsápadt itt mindenki, akinek bűn nyomja a lelkiismeretét.

– Bevonuló katonáink parancsnokának aztán átadtam jelentésemet, amely a következő volt: „Május 11-én kezdődött meg az oroszok visszavonulása Turka és Lutoviska irányából Sambor és Ursz felé. Ezen a napon 2800 szekér vonult át Stary-Sam-

boron, 320 lőszerkocsi és 360 szekér ágyú-
lövedékkel. Ezeket 15 ágyú követte. Ugyan-
ezen a napon Chyrowból Sambor felé el-
indult 60 ágyú s nagymennyiségű train.
Május 3-án 360 lovas, 84 ágyú, 600 lőszer-
kocsi, 5 nagy ágyú, 60 gépfegyver, 15 pon-
ton, mindez a fenti irányban. Ezzel szem-
ben az utászosztag, valamint nagyobb train
Grodek felé indult. Május 13-án 32 ágyú,
17 hegyiüteg, 15 gépfegyver, 90 kocsi lő-
szerrel, 8 ezred gyalogság és 300 lovas vo-
nult el. Egy nagyobb osztag Turze felé in-
dult. Kémeket és árulókat feljegyeztem.”
Eddig tartott a különös és rendkívüli
embernek az előadása. Szolgálatait külön-
ben később még fokozottabban vette
igénybe az illetékes katonai hatóság s erre
itt, ahol oly bőven teremnek az árulók,
nagy szükség volt. Rövidesen sor alá állí-
tottuk a stary-sambori és kerületéhez tar-
tozó katonaköteles lakosságot, magam is
tagja voltam két napig elnökhelyettesi mi-
nőségben a sorozóbizottságnak s a nyolc
hónap óta bujkáló, hazafiatlan, gonosz
rutén parasztság nagy tömegét – a leg-

több izmos, jól fejlett legény – tartottuk vissza katonai szolgálatra.

Néhány napra rá akasztás volt Sary-Samborban. Egy hazaáruuló városi rendőrt kötöttek fel a törvényszéki palota udvarán.

(Sary-Sambor, 1915 május.)

A grodeki csatatéren

A grodeki síkság immár szótalánul és elhagyottan terül el a nyár melegében. Ingoványai, amelyeknek csendes lidércfénye meg-megvillan a tikkadt éjszakákon, már nem süppedeznek vágató orosz lovak patái alatt, zombékos nádasai és a Vereszycamentén hosszan elnyúló sasos posványai rejtélyesen susognak valami álomról, talán a múlttól, az orosz gögről, a szürke és törékeny testű cárról, akiről ezen a tájon azt rebesgetik, hogy nem is ő akarta felfalni Galíciát minden ruténjeivel egyetemben, hanem rossz szelleme: a bőszi Nikolajevics Miklós. De hol van ma már a zord arcú nagyherceg? Egy német tiszt mondta nekem, hogy Siewers orosz generális, akit a nagyherceg a mazuri téli vereség után ar-

culütött, csakugyan rálőtt fenséges támadójára. És azóta Nikolajevics Miklós nemcsak azért beteg, mert egyre-másra veszti a csatákat, hanem azért is, mert Siewers golyója alaposan megcsapolta nyughatatlan vérét.

Itt állok a grodeki csatatéren s hirtelenében nem tudom, mit jegyezsek föl, merre nézsek, hol állapodjam meg hosszabb ideig. A híres grodeki műuton-e, ahol a szeptemberi balvégzetű harcok lezajlottak, s amelynek mentén most is a földözékek, árkok, gránátvájta gödrök tarka és piszkos egymásutánban olvadnak bele az ugar vadvirágverte hullámos síkjaiba. Vagy talán Grodek külső területeinek fölturt, lerongyolt és fölégetett részeit kutassam, a Gerlany falu határán s magában a faluban, a falu házai között lopva, titkon, jól maszkírozott állásokban meghúzódó védelmi pozíciókat és Artyszcow község borzalmas ágyuföldözékeit? Bárhová visz utam, akár a vasúti síneken járok, amelyek hosszában lecsonkított póznamaradványok törpe sorai mintha meggyalázottan omoltak volna

önmagukba, akár a grodeki mocsarak ezüstösen meg-megvillanó tükrébe merülök, vagy Grodek főterén Jagelló László furcsa köszobrára esik tekintetem, mindennütt a pusztulás siralmas képe ordít rám, a harc még fájó és égő emlékei, a halál szaga s az élők büszke, kitért sebei, lobogó rongyai.

A város maga a csatatér. Negyven óra hosszat dúltak itt a véres utcai harcok, a Vereszycza partjain lévő földözékekből, a házak, kertek, utcák között hevenyészetten elkészített lövészárkokból, amelyek, mint terméketlen, bűzös barázdák szántják keresztül-kasul Grodek szennyes földjét. Még a temetőben is harcoltak, még a sirok között is láthatók a friss földhányások, kilőtt hüvelyek, fegyverszíjak és leszakadt egyenruhák dirib-darabjai. A Rynek: a főter leg-szebb házai porrá égtek, a zsidónegyed szegényes viskói eltűntek a föld színéről, a vasúti állomás közelében lévő katonai épületeket fölperzselte a pusztító láng, a hidak leégtek, s mindez a városban rekedt lakosság szemeláttára, örök rettegése közben

történt, amint pincék mélyéből lestek a szabadulást, vagy a halált. Nincs Grodeknek egyetlen ép utcája, kirabolt házainak alig van egy-egy ép ablaka, kiürített lakásainak ép bútordarabja. A szeptember 12-től május 16-ig tartó orosz uralom ugyanabban a jelszóban zajlott le, amelyet kitűnően ismernek már Galícia föllélegző városai és falvai. A rablás és önkény, vájjon ismer-e az orosz korrupció a maga hazájában is ezeknél különb és tiszteltebb isteneket?

És ámbár itt is, mint másutt is, a végleges letelepedésre készültek az oroszok, Grodekben, Rudkiban, Lubienben s még egy csomó helyen, ahol megfordultam, már családjaikat is elhozatták a tisztek Oroszországból, Grodekben külön orosz temetőt hasítottak ki a régi temető területéből, s már a kökerítést is elkezdték építeni, mégis mindenütt a legvadabb piszkot tűrték el, az egészségüggyel semmit sem törődtek, s a felbukkanó járványoknak szabad utat engedtek. Csak a ruténeknek tetszett ez az élet. Nem kellett adót fizetniök, nem

kellett katonáskodniuk, de a szabad rablás privilégiumok volt. Az oroszok csak a többi néprétegeket sarcolták a végtelenségig. A rutének denunciáltak és a markukba röhögtek. Most megfordult a kocka. Mulatni ugyan semmin sem lehet, de legkevesebbé azon, hogy nyárára nemcsak a termés érett meg, hanem az árulók is megérték a bitóra.

Egy grodeki polgár, aki végigszenvedte az orosz uralmat s tanúja volt az elkeseredett utcai harcoknak is, a következőket mondta nékem Grodek felszabadításáról:

– Az oroszok visszavonulása június 16-ikának esti tizenegy órájáig be volt fejezve. Addigra a várost teljesen kiürítették. Utóvédjük, mintegy két ezred, a városban és környékén helyezkedett el. A visszavonulás gyorsaságát jellemzi, hogy 16-án reggel öt órakor még Sadowa-Wiszniában voltak, huszonkét kilométernyire innen és estére már Grodekből is ki kellett takarodniuk, oly hatalmas volt az üldözés. Junius 17-ikére virradó éjjel egy és két óra között kezdődtek meg az utcai harcok. Az ittrekedt lakosság a pincékből, padlásokról, ki-

ürített lövészárkokból nézte és hallgatta végig a borzalmas tusát. Az oroszok a zsidónegyed házait, mielőtt a hidat, amely a zsidóvárosrészt a kereszténnyel összeköti, felgyújtották volna, petróleummal leöntötték és lángba borították. A szorongatott lakók jajveszékelése és hangos imái gyakran túlharsogták a puskák ropogását is. Egész éjjel égett a város, óriási lángfolyamok, mint örült geisirok törtek az égnek s kavargó füstoszlopok, mint kiokádott szörnyetegek vágattak a boldogtalan Grodek fölött. Ezen az éjszakán több, mint száz ház pusztult el a városban. Közben a hidat is felgyújtották az oroszok, de előretörő katonáink, akik ekkor már a Vereszycza mindkét partján elhelyezkedtek, rövidesen eloltották a tüzet és a hidat megszállták. Az oroszok ekkor a vágóhídról tüzeltek erősen a hidra, de az elfoglalt nyugati részről már nem tudták visszanyomni katonáinkat.

– Június 17-én egész nap erős ágyúharc volt, a gyalogsági támadások szüneteltek. A mi ágyupozícióink Bratkovicében és Ha-

licanowban voltak, az oroszok hat kilométernyire Grodek mögött, a lebergi úton, a városi erdő közelében helyezték el ágyúikat. A csatatér külső szélein és a külvárosban napestig hallatszott a puskaropogás. De ekkor már Grodek nyugati és délnyugati része teljesen a mi birtokunkban volt. Éjjel a mieink mind közelebbre tolták állásaikat s a város délkeleti részét is elfoglalták. A 18-iki erős ágyúharc során a város végleg a mi kezünkbe került, bár az orosz ellentállás a külvárosokban még nem tört meg teljesen. Ezen a napon a mi katonáink távozásra szólították fel a polgári lakosságot abban a feltevésben, hogy az oroszok még vehemensen bombázní találják Grodeket. Junius 19-én már hat kilométernyire voltak Grodektől az oroszokat üldöző csapataink.

Amint egymagamban járom a grodeki csatatert, rábukkanok egy kertben két közös sírra. Az egyikben negyven ember pihen, a másikban hét. Ezeket 19-én hantolták el, a sírok virágai még frissek és épek, a hant még nedves, a föld szaga és

a virágillat még erős. Katonák állják körül a sirt s halkán beszélgetnek. Egy ifjú zászlós sírja is itt van a város közepén, a hantokat itt az én katonáim barázdálják, simítgatják és díszítgetik. A közös sír fejfájára fénykép van rászögezve, egy iparos külsejű ember van rajta a családjával. Régi fotográfia abból az időből, amikor még nem volt háború. Talán örömben készült és íme most a múlt fekete emléke.

A házak éjjel még füstölögnek, csendes járőrök lépkednek az üszkők között, harsány német szavak verődnek a magányos falakba s a grodeki csatatérre valahonnan messziről, talán Chlopy irányából, bus magyar nótát röpít át a tovaszálló szellő.

(Grodek, 1915 június.)

A grodeki zsinagógában

A grodeki hadtáplomás-parancsnokság hivatalos értesítés kap a zsidó hitközségtől, hogy a zsinagógában hálaadó-istentisztelet lesz s erre az összes tiszteket meghívja. Hálaadó-istentisztelet annak az örömére, hogy Grodek felszabadult s a megsanyargatott, százszerosan megkínzott zsidók megszabadultak hóhéraiktól. A tiszteket felszólítják, hogy mindenki, aki nincs szolgálatban, menjen el az istentiszteletre. Csak végig kell menni Grodek zsidó negyedén, hogy a szem lásson, a lélek elkábuljon s a szív megdermedjen. Sápadt, ijedt alakok szüntelenül hajbókoló sora, aszott, sovány asszonyok révedt tekintete, lerongyolt, piszkos zsidókölykek sivalkodása fogadja az embert s valami penetráns

bűz facsarja az orrunkat: hirtelenében nem lehet megállapítani, a még mindig fellobbanó pernyék szaga-e ez, a trágyák lesújtó gőze, vagy az irtózatosszegénység elszédítő odorja az, ami fülledten hatja át és tölti meg itt a levegőt. De minden arcról, legyen az megviselt öregé vagy ifjúé, kíváncsi lánykéé vagy életunt vén asszonyé, a hála és a köszönet kifejezése sugárzik a tiszték felé, akik különböző helyekről egy napon véletlenül vagy parancsra ideverődve, most a zsinagóga felé igyekeznek. Iszonyú zaj ömlik végig a piszkos utcákon, izgatott, érthetetlen szavak röpködnek ide s tova s vesznek bele más zajba, mint megriasztott varjak szárnycsattogása a szeméttel terhelt ugaron. Szakállas férfiak vágtnak az utcán, vállukon imaköppennyel, hónuk alatt redves levelű fóliánsokkal, mezítlábas zsidólányok ácsorognak a házak előtt, az üres, kifosztott boltok ajtajában és néma, halálsápadt alakok bámulják könnytelen szemekkel régi házaik romjait, életük munkájának leégett temetőjét, vagyonuk üszkeket.

A zsinagóga előtt óriási a tolongás. Mindenki elsőnek akar betolakodni Isten házába, senki sem akar künnrekedni, mind hallani akarja a rabbi beszédét, valamenyi le akar borulni Isten előtt, hogy az orosz rémuralomnak, a megpróbáltatás gyilkos napjainak véget vetett. És ez a tülekedés, ez a lökdösés, ez a zavaros, szenvedélyes törtetés oly különös, furcsa, oly megdöbentő, a villogó szemek fénye oly kísérteties, a fehér arcok vékony bőréről leömlő pir oly égető, valóban fantasztikus ez a tömeg explozív örömeiben, fájdalomának, rongyainak talán tüntető fitogtatásában. Nem, nem hiszem, hogy ezt ők így érzik, ők: Galiciának legjobban sanyargatott és üldözött nyomorultjai, e béna, sántikáló, sanda, félszemű, gutaütött páriák, de mégis van valami profán ebben a szertelen zajban, valami kofáلكodó ebben a féktelen zshivajban, ők talán nem tudják, nem hallják, nem érzik, de mi, akik az áhítat és imádság legbensőbb titkait várjuk, bizonyos idegenkedéssel állunk a templom bejáratának nyugtalan hangyabolyában.

A templom előcsarnoka zsúfolt, az utat csináló, szakállas vén, fején bozontos szőrmekalap, vékony testén egyenetlenül elomló fekete kaftán, alig tud rést hasítani a tiszteknek, pedig hangosan, zsörtölődve korholja, taszigálja a szavára nem hallgatókat, hogy álljon mindenki a helyére, hogy a tisztek bejuthassanak a zsinagógába. Itt már fojtott levegő árad felénk s mennél jobban közeledünk a keskeny lépcsőkhöz, amelyeken lelépdelve bejuthatunk az ortodox imaház különös, keleties, bibliai belsejébe, annál forróbb, nehezebb, izzadtabb atmoszféra csap felénk, mint tikkadt nyáron a faggyú olvadó zsírja. A falakon primitív, ótestamentomi képek, Mózes születése, a tízparancsolat, az enyhén égő csipkebokor és a lángoló Chóreb-hegy. A templom közepén ráccsal elkerített magaslat, a pap vagy a kántor helye, itt egy sápadt, kisírt szemű fiú ül, súlyos tórával az ölében. A rács mellett fogad bennünket a rabbi s a hitközség egyik vénje, mindegyőnkkel kezet fognak s mély hajlongással mutatják, hol foglaljunk helyet.

Most tetőpontját éri el a zaj. A bejáratnál életveszélyes tolongás, sokak méltatlan zúgása, nyögés, csittító közbekiáltások, hirtelen kerekedő s ugyanolyan gyorsan elnémuló vitatkozás. Még mindig bukducsolnak befelé a hívők, egyesek kezeikkel ütik imakönyvük foszladt bőrtábláját, mások kicsiny, de súlyos fasulykolóval verik a padokat, hogy csöndet teremtsenek. Valaki élesen fölsír, apró fiúcska, ennek a lábára hágtak. A karzat ketreceiből az asszonyok és lányok égő tekintete tűz alá, mint forró nap a pusztában. A nők nem tehetik be lábukat ide, ők csak a karzaton szoronghatnak. A fasulykolók erősen dolgoznak. A moraj elül, csak egyesek zenebonája ütökzik még ki az elhalkuló zsongás neszből.

A rabbi már ott áll az emelvényen, a frigyláda előtt. Komoly, magas termetű férfi, napbarnított arcáról sok értelem sugárzik. Mikel Angelo Mózesére emlékeztető vörhenyesen barna, fénylő szakálla a mellet ver. Mindenki áhítattal néz rá, a vén kántor tompa hangja imába kezd, de szava belevész a meg-megújuló zajgásba. A rabbi

int, a rövid ima véget ér, egy pillanatig síri csönd. De új kaftános alakok érkeznek, újra sulykolják az imakönyveket, megint hangos moraj ömlik végig a kicsiny imaházon. A rabbi megszólal. Hangja csendes, nyugodt, előadása mérsékelt, magatartása egyszerű. Csodálatosan elüt a többitől, nem süvölt, nem gesztikulál, nem pörlekedik, egész beszéde a hála, a hódolat, a boldogság szava, hála a három győző császárnak: Ferenc Józsefnek, Vilmosnak és V. Mehemednek, hódolat az uralkodónak s a boldogság érzése, hogy az oroszok eltakarodtak Grodekből. Elmondja a szenvedéseket, a nélkülözéseket, a nyomort, a pusztulást, s mindnyájuk törhetetlen hitét, hogy a sanyarú napoknak el kellett múlniok, hogy soha vissza ne térjenek. Németül beszél, de beszéde mégis jargon: az érthetőbb közül való s telve héber szavakkal, héber idézetekkel. Mint a kinyilatkoztatás, úgy hullámzik tova ünnepi szónoklata, s hivei tárt szájjal, nyitott fülekkel hallgatják. Meggörbedve és helyeslően bólintanak, a hosszú szakállak ezüstje meg-megrezzen,

a kezek a mennyezet felé emelkednek, a derekak megcsuklanak. Egy a nap beszüremelő kévájében álló zsidó lángvörös haja s lángvörös szakála világítón fénylik s mellette egy szuroksötét haj csimbókjai mozognak a nagy figyelésben.

A szónoklat véget ért. Megint tűrhetetlen láрма tölti be a zsinagógát, de a zajt hamarosan túlharsogja a templomi kórus éneke. Ősrégi melódiák csattannak ki a torkokból, bús és megható sirámok vonaglanak, egy ifjú szopránhangja magasan csendül s a karvezető harsány baritonja mint forró láva önti be az imaház szűkes téréit. Zümmögés, bugás vegyül bele a dalokba, csupa panasz, csupa könny, csupa istenhez emelkedettség az énekes fohász, öt-hat ének követi egymást, mindannyi ismeretlen a mi fülünknek, de mindegyik külön-külön szép, mély és bibliai. Zajos taps követi a kar egyházi dalait. Még a Gott erhaltet éneklik el németül és héberül. És ezzel vége az istentiszteletnek.

Újra a rabbi s néhány jobb kaftános ember hálás kézfogása következik, aztán

groteszk szavak diszharmóniája, tolongás, rohanás, az áhítat lerázása, futás a köznapis életbe, az abbahagyott munka után, az üres pultok mellé, a dohos házikókba, a gettó sikátoraiba. Künn izzó meleg, a nap jószágos aranya mint olcsó ajándék hull szerteszét, leégett házra, trágyadombra, piszkos kaftánra, elnyűtt arcra, sebekre, sírokra, a golyóktól kiragyázott házak falaira s a már felszáradt vérre, amelynek minden cseppje mint drága ajándék hullt szerteszét Grodek óriási temetőjén.
(Grodek, 1915 június.)

Lóhalálban

Akkor még nem volt arra engedély, hogy az asszonyok feljöhetek volna a harctérre férjeik után, mert akkor még a Kárpátokban voltunk. Csak a Lemberg visszafoglalását követő hónapokban, amikor a fronton általában csend volt, adták ki a parancsot, hogy hát isten neki, Lembergig szabad az út, röpködhetnek az asszonyok, megnézhetik, milyen az a Galícia, amiről annyi szomorút hallottak s néhány napig könnyben, csóokban együtt lehetnek az ő drága katonáikkal. De hónapokkal a kései nyár hűvös napjai előtt, amikor még a Kárpátokban dörögtek az ágyuk s a mi zászlóaljunk katonái, a pécsi 19-es nép fölkelők, az ungszéli Stinka-vonalon, a 3-as bosnyákok rajvonala mellett ásták a kárpáti lö-

vészárkokat, az asszonyok csak otthon sírdogálhattak, a harctéren nem volt mit keresniök. Az uzsoki vonalon Sóslak volt akkor az utolsó állomás, a vonatoknak más dolguk volt, katonákat hoztak, ágyukat, ennivalót, marhákat, főszerelési tárgyakat, nem volt azokon talpalatnyi hely sem siró asszonyok számára. Mégis megtörtént, hogy Nagybereznáig eljutott egy dunántúli menyecske, ha jól emlékszem, tolnamegyei volt, az urát kereste s mert a sors úgy akarta, meg is találta.

A nagybereznai állomáson feltartóztaták az asszonyt, találtak ugyan nála néhány írást, de ez mind édes-kevés volt ahhoz, hogy az akkor exponált helyen egy pillanatig is tartózkodhassék. Csodálkoztak is módfelett, hogy juthatott Ungváron túl, de megtörtént, itt volt s az állomáson annak rendje és módja szerint ki is szállt. Azonnal őrizetbe vették s úgy volt, hogy néhány óra múlva vissza kell mennie. Egyébként is hiába jött, mert az ura már nem is volt Nagybereznán, csapatával együtt Sóslakon táborozott, tizenkét kilométer-

nyire Bereznától. Az asszony sírt, törte a kezét, hogy már kilenc hónapja nem látta az urát, hogy milyen messze útról jött s hogy néki valami főkapitány meg is engedte, hogy ide jöhessen. Hátha már itt van, engedjék legalább egy-két órára az urához, ennyi az egész, amit kér, aztán visszamegy.

Hátha elesik az ura, aztán nem látja többet soha életében.

Volt akkor Nagybereznán mindenféle parancsnokság. Egyik helyről a másikra sodródott a dunántúli asszony, mindenütt ridegen, katonásan bántak vele, az uraknak más dolguk volt, nem értek rá a szegény asszony bajával bíbelődni. Április volt, egyik menet a másikat érte, a Stinkán dörögtek az ágyuk, Harcosban benn voltak az oroszok s a malomréti állomást is elérték a shrapnelljeik. Bizony, semmi reménye nem lehetett arra, hogy viszontlát-hassa a párját. Végre egy jószívű tiszt kezébe került az asszony ügye s ez a katona bölcsen így gondolkodott:

– Ha már itt van ez a boldogtalan te-remtés, hát jó, próbáljuk meg, talán meg

lehet csinálni. Senkinek kára nem lesz belőle s ez a két ember néhány órára boldog lesz.

Így gondolkodott, felhívta telefonon Sóslakot, az asszony ura valóban még ott volt. Még ott volt, de másnap, hajnali négy órakor indulnia kellett a csapatának. Már eszedett. Gyorsan kellett intézkedni. A tiszt megparancsolta a sóslaki parancsnokságnak, hogy a szóbanforgó katonát, török szakad, azonnal küldjék lóháton Nagyberznára, mert itt van a felesége. Idejöhét, megnézheti az asszonyát, aztán oly időben kell visszaindulnia, hogy négyre már újra Sóslakon legyen. Amikor ezt így elintézte, odafordult az asszonyhoz és ezt mondta neki:

– Hát lelkem, maga most álljon ki a sóslaki országútra, itt az írás, ha valaki igazolásra szólítja fel, ezt mutassa meg az illetőnek, akkor nem lesz bántódása. Mondom, álljon ki oda az országútra s ott jól nyissa ki a szemét, mert arra éjjel-nappal szekerek, autók, lovak, ágyuk, katonák járnak, valóságos sáskajárás van arra. Az-

tán majd jön egy magányos lovasember, az lesz a maga ura. Ha jó lovat kap s vág-tában jön, akkor hamarosan itt lesz. Hát megértette?

Az asszony megcsókolta a tiszt kezét, át-vette az írást s kiállt a sóslaki országútra. Ott állt és várt. Már este volt, az ágyúdör-gés elhalkult, az Ung szelíden mormolt a háta mögött s a kárpáti erdőkből hűvös tavaszi szél kelt útjára. Jöttek a járőrök, egyéb katonák, vörös, tűzesszemű autók, megrakott szekerek, az asszony állt és várt.

Főlebb a kárpáti hegyekből akkor indul-hatott az ura. Elindult Sóslakról és vágta-tott Nagyberezna felé. Hajszolta, ösztökélte a lovát, csorgott róluk a verejték, röpültek az Ungparton, a ló, mert érezte, hogy siet-nie kell, az ember, mert a szíve vitte. Süp-pedős, feltört, sáros utakon repült a ló, mintha szárnyai nőttek volna. Az asszony várt. Már éjszaka volt, Nagyberezna el-csendesedett, már csak néhány gyenge lám-pás pislákkolt szomorúan, mint a virrasztó katona lelkiismerete. Az ember nem jött...

Talán ide se ér, – gondolta az asszony, talán belezuhant az Ungba, vagy el se eresztették, vagy útközben megszakadt a szíve. De nem mozdult. Várt, várt.

Egyszerre csak messziről valami dobogás szűrődött feléje. Fülelt. A dobogás felé nézett. Hátha ő az? Hátha most jön? Hátha ideér? Aztán valami horkanást is hallott. A dunántúli asszony megremegett az áprilisi éjben, kicsiny falujától oly mérhetetlen messzeségben s mégis oly közel ahhoz, ami néki az életet, az otthont, a jövőt jelentette. Lóhalálban jött a lovas. Ideért, leugrott a lóról, egy fához kötötte a fáradt, izzadt paripát, ő maga pedig forró, nehéz, verejtékes fejét ráhajtotta az ő jó asszonya dobogó szívére. Mindössze két órája volt. Két óra múlva indulnia kellett visszafelé. Két órája volt az idegenben, hajlék nélkül, puha ágy nélkül, pihenő nélkül, késő éjszaka. Elindultak. Egymás kezét fogták, botologtak, jártak-keltek, átmentek az Ung hídján s az erdő avarján megpihentek. Két óra alatt egy egész életet kellett átélniök, sietniök kellett az öleléssel, a csókkal, sze-

gény, becsületes, boldog magyar párnak
a kárpáti erdő hangtalan, bús magá-
nyában.

A dunántúli magyar hajnali négykor
parancs szerint szabályszerűen jelentkezett
Sóslakon a főlebbvalójánál.

(Lemberg, 1915 július.)

A király születésnapja a harctéren

Egy galíciai faluban: Batiatycében ül-
jük meg a király születésnapját. A faluról
nem mondhatok többet, mint akármelyik
más galíciai faluról, amelyben a háborús
vándorlás keserű és kemény hónapjain át
megfordultunk; ez is piszkos, a trágyaszag,
mintha üldözne bennünket, ide is elfutott
utánunk a Kárpátokból. Ennek a szegé-
lyein is üszkös romok hevernek, eltűnt,
vagy abbaszakadt élet rothadó maradvá-
nyai, elröppent gondok, megbukott vágyak
szomorú emlékei itt, az orosz határ köze-
lében, ahol az ellenséges repülőgépek mint
óriási és komikus madarak szoktak fölöt-
tünk kóvályogni, a meghasadt felhők ré-
seiben, szétpukkant shrapnellek illanó füst-
jében menekülve az ismeretlen végtelenbe.

Ezt a falut is lövészárkaink kacskaringós sorai fonják át, mint koszorú, vagy mint az édesanya gyengéden simogató keze. Ahogy ide jöttünk, sok egyforma, bús sír ütődött ki a gyenge termés sárguló színeiből, mind német katonák sírjai voltak ezek, s a keresztéken német sisakok villantak meg, mint lázadó fény a tikkadt nyárestéken. Mondják, hogy Lemberg visszafoglalása után itt járt a német császár s gyönyörű imát mondott elesett fiaíért. Kérem, látták-e a császárt, hallották-e a szavát, senki sem látta, dörgő hangját senki sem hallotta, de az mégis biztos, hogy itt volt és imádkozott...

A faluban egy magasabb parancsnokság székel, alig néhány kilométerre a fronttól, a forgalom némely napon szédítő, az ember nem tudja megérteni, honnan jön a sok katona, sok szekér, sok ló, hová megy, s ha nem vonul tova, hol fér meg az alacsony csűrök, pajták, szellőzetlen házikók ölén, mint a madár. Az ágyúdörgés ideszáll, dörmöbölve száguld, s hangjának rohanó ereje meg-megrázza az ablakomat éjjel,

mintha surranva, mezítláb lopódzott volna ide szerelmesem, s türelmetlenül kopogtatna, hogy eresszem már be hozzám, mert megfázik a hűvös galíciai éjszakában. Hajnalban, talán három órakor, kukorékolni kezd a kakas élesen, az idegeimet nyiszálva, akárcsak egy somogyi faluban volnék, otthon, békés időben, de itt nem tudok aludni a tegnapelőtt learatott búza zizegő szalmáján, némán forgolódom s hangtalanul szidom az idegen kakast, amely ellopta az álmomat.

Itt üljük meg augusztus 18-ikát, a király nyolcvanötödik születésnapját.

A házakra zöld gallyak és ágak kerülnek, gondos kezek csinósítgatják a falut, azt sem tudom, honnan kerültek ide, a különböző színű zászlók sokasága leng a piciny ablakokban, a zsuppos házak ereszei alatt, a kémények mellett s a templomok tornyain. Katonák jönnek-mennek, lovasok vágatnak, mindnek a sapkáján tölgyfalevél reszket, megállnak, nézik a nemzeti színű lobogót, aztán a feketesárgát, a németet, még a félhold is fölvilan egy kert

bejáróján. Augusztus 17-én gyenge fények reszketnek az ablakokban, a galíciai hűség halványan imbolygó szikrái, amelyek most erőlködve, tüntetve tűznek a szemünkbe, a falu végén felharsan a katonabanda s hangjai ráülnek a muzsikátlan, üres, kifosztott házak lakóinak szíveire. Mi van ezekben a szívekben? Lompos kölykek szaladgálnak, valahonnan egy fehér arc villan ki a homályból, nem tudom, lányé, asszonyé-e, komor férfiak ünneplésen emelik meg kalapjaikat s a zene jön, rohan, lampionok piros fénye ömlik szét az utca piszkos kövein, mint drága vér a szennyes avaron. Éljen és hoch változtatják egymást, a zászlók hajladoznak a szélben s a feketesárga rásimul a magyar lobogóra ... Ahogy egymagamban ödöngök, csupa magyar szó üti meg a fületem, magyar jókedv hangjait hallom s magyar tréfák zamatja pattog a langyos estben. Nem káprázat-e vájjon, hogy Galícia szélein járok? Most játsszák a magyar Himnuszt. Egy osztrák tiszt megkérdi tőlem, mi van a magyar Himnuszban, s amikor megmon-

dom néki, csodálkozva suttogja, milyen gyönyörű. Aztán előveszi a noteszét s beírja Kölcsey nevét.

Augusztus 18-án délelőtt kilenckor van a tábori mise. Az itt lévő csapatok már kora reggel elhelyezkednek a nagy téren a tábori oltár körül. Csupa harcedzett legény, a frontról jöttek, vagy odamennek, de itt a haláltól alig néhány lépésnyire mind jókedvűek és csodálatosan ifjak a reggeli nap mérsékelt hevében. Az oltár közelében van a tisztek sátra, a sátor előtt egy vezérkari őrnagy intézkedik, ideges, sápadt, ajkát harapdálja, bosszankodik, mert a nép lassan gyülekezik, s a szomszéd falu papja, aki szintén hivatalos, még mindig nincs itt. A szélen ácsorognak a község előljárói, komorak, mind jól meg vannak fésülve, s ki vannak beretválva, s barna, hosszú köpenyeik arányosan simulnak paraszti testükhöz. A tér torkolatánál a katonazene, ugyanott lovastiszt, a kastély kertjébe bámulva, mikor jön vezérkarával a kegyelmes úr.

Pontban kilenc órakor Haydn felhar-

sanó melódiája mellett érkezik a kegyelmes úr. Inkább alacsony, mint középtermetű, nyugodt, ősz bajszú, arca kissé halvány, szeméből szeretet és jóindulat sugárzik. Vágtatva közeledik feléje a kivonult csapatok parancsnoka, hirtelen megáll előtte, tiszteleg s elmondja jelentését. A kegyelmes úr bólint, megindul a feszesen álló katonák sorfala előtt, utána vagy négy-öt lépésnyire egy másik tábornok, majd a vezérkar tagjai. A téren némi izgalom, piciny fotografáló masinák kattognak, mint szüntelen szúpercegés a régi gerendákban, a tisztek forgolódnak s tekintetükkel követik a menetet. Az ég kissé felhős, enyhe szél libbenti az oltár fölé emelt zöld sátor lombjait, a tábori pap arannyal áttört fehér palástja meg-megvillan, a kegyelmes úr a sátor elé áll, a csendes mise megkezdődik. A zene közelebb jön, lassú, halk akkordok szöknek ki a fúvó hangszerek rejtelmes tölcésereiből. Egy pillanatra lehunyom a szemem, más emlékek tolulnak elém, egy nagyobb mező, feszesebb katonák, szebb uniformisok és sok-sok generális, de erős

ágyúdörgés zavarja meg a képzeletet, újra kinyitom a szemem, a civilek soraiból egy nagy, sárga kutya tolakodik előre, egyenesen az excellenciás felé tart, a lába mellett megáll, szaglászik, amíg a kegyelmes úr erős mozdulattal el nem kergeti. A vezérkari őrnagy nézi a civileket, bús asszonyokat, piciny lányokat, – kettőnek a kezében ügyetlenül font virágkoszorú – halvány férfiakat, akik a meghatottság és hála nagy érzéseivel állnak és fülelnek és gondolkodnak. Az őrnagy egy ruténül beszélő főhadnagy felé fordul. Őt teszi felelőssé azért, mert a pap még mindig nem érkezett ide. A pap kora reggel indult el falujából, amely innen hat kilométernyire van, s minthogy nem katona, nem is tudta kiszámítani pontosan, hogy idejére megérkezzék. Most lohol túlnanról, nagy bot a kezében, gyors léptekben szeli át a teret, arca halvány és izzadt, óriási orra vörösen fénylik, nyakszegélye fölcsúsзва, fénylő reverendája sebesen viszi előre. Hosszú ujjai meredten mozognak, amint önmagának magyarázza, miért késett s fáradt szája

eltorzul, ahogy korholja magát gyarlósága miatt. Mögötte rokkánó léptekkel az egyházfi piroskendős batyuval a hóna alatt, ebben vannak a kegyszerek. Ő sem vidámabb lelki atyjánál, ijedten pislákol a katonák bezárta téren, ahonnan már lehetetlen kimenekülnie. A pap mély hajlongással áll meg a kegyelmes úr előtt, széles, kegyes szája kinyílik, de az altábornagy szívesen int néki, hogy nem veszi tőle zokon a késedelmet. Néhány pillanatig tartott az egész, még incidensnek sem nevezhető jelenet, de emlékezetes és feledhetetlen volt primitív érdekességében Galícia mezein a király születésnapján ... A tisztek halkán sugdolóztak és fotografáltak.

Most olvassa fel az imát a tábori pap. Németül olvassa, vékony, éneklő hangon, imádságot az agg király drága életéért, fohászt az Úrhoz, aki épen, egészségben, ereje csodálatos teljességében tartotta meg a felséget e nehéz, véres napokban, népei és országai örömeire és büszkeségére. Áhíttattal hallgatom a szent imát s a német szavak árján át észreveszem, hogy a tábori

pap is magyar, mert magyar hangsúllyal olvas németül. Így olvastunk mi valamikor az iskolában s egy pillanatra az az érzésem támad, hogy a pap annyira magyar, hogy alig értheti, mit olvas, mint ahogy mi az iskolában egyáltalán nem értettük a német szöveget akár Schiller írta, akár Walther von der Vogelweide ... A tábori misének vége. Megint az idegen papot látom, megint ott a kegyelmes úr előtt, most már hangosabban mondja el exkuzációját, amért elkésett. És elébe járulnak a községek fejei, mindnek kezét nyújtja a kegyelmes úr s mind megcsókolja a kegyelmes úr szürke kesztyűjét. Aztán boldogan tántorognak vissza helyeikre. Most a két fehér ruhás leányka közeledik, ijedtek, csúnyák, de ifjak s gyors hadarással mondják el könnyörgő szavukat, amiket kíváncsi tekintettel hallgat meg a jólelkű tábornok.

A téren zsongás, a középben egy sorban azok a derék katonák gyülekeznek, akiknek e nagy napon személyesen tűzi mellökre a kitüntető érmeiket és kereszteteket a kegyelmes úr. Az arcok pirosak, a mellek

kifeszülnek, a tábornok lelkesítő beszédet mond, éljenzés hullámszik végig a mezőkön. Aztán elvonulnak a csapatok, komolyan, ünneplésen, a zene zug, harsog, sikolt, a parasztek dermedten bámulnak, aztán hajlongva, törten iparkodnak kifelé, talán belefáradtak a ceremóniába. Pedig a falu elöljárói ebédre még hivatalosak a kegyelmes úrhoz.

Délben díszebéd. A csapatok kettős adagot kapnak, öt napi ajándékzsoldot, bort, mindent, ami beléjük fér. A téren, ahol a tábori mise volt, rögtönzött népünnep van, disznósütés, szembekötödsi, versenymáshás, valóságos ligeti kép, tarka-barka, meleg, egyszerű, csak a körhinta hiányzik és a kikiáltó. Benn a kastélyban az urak ebédelnek, a tábornok felköszöntöt mond a királyra és koccint vendégeivel. Az alantas tiszték külön sátorban helyezkednek el, ott vannak a polgárság képviselői is. Pecsénye után, boros pohárral a kezében feláll az egyik s folyékony német szóval ünnepli a nagy napot. A három másik paraszt mozduatlanul ül mellette. A banda szól, a tiszt-

tek kezét fogják a szónokkal. Az iszik és tovább beszél.

Az asztal végén egy tízéves fiú ül katonaruhában és óriási étvággal eszik. Megkérdem, hogy került ide s megtudom, hogy Bukovinában szedték fel egy leégett ház üszkei között, félig alétan, rongyosan, elgyötrődve. Apjáról, anyjáról nem tud semmit, ő a hadtest gyermeke és a kegyelmes úr nagyon szereti. Egy tiszt tanítja írni, olvasni. Nézem a fiúcska okos szemét, vidám mozdulatait, amint falánkan habzsolja az ételt, s nagy irigység támad bennem. Irigylem a tudatlanságát, a boldogságát, a végtelen naivitását, s ebben a pillanatban már nem érdekel senki és semmi, csak a bukovinai árva, aki a harctéren ezer szorongás, könny és vér közepette, mint egy kis ragadozó esik neki egy újabb récecombnak. Majd felugrik, odafut a banda mellé s a jóllakott ember boldog lustaságával hallgatja a gyönyörű muzsikát.

(Batiatyce, 1915 augusztus.)

Hat hetes férj

Szép, egyenes termetű, szőke fiú volt, ha jól emlékszem, Kolozsvárról indították útnak, s késő este érkezett társaival együtt Batiatycére, a Kamionka melletti faluba. A parancsnokság az iskola épületében volt, odajöttek az átvonuló csapatok tisztjei, mi gondoskodtunk a szállásukról, mi irányítottuk a kórházakból visszaküldött legénységet, mi láttuk el élelemmel a foglyokat és a saját embereinket is s ha volt, mi kínáltuk meg borral az ifjú hősöket, akik hazulról jöttek, s még nem tudták, hová sodródnak, mi a harctér, mi a lövészárók, s miféle megpróbáltatásokat tartogat számukra a háború.

A kolozsvári hadapród, aki fáradtan, elcsigázva érkezett meg a faluba, szintén ná-

lunk szállt meg. Megkérdeztük tőle, be van-e oltva kolera ellen, megnyugtatót bennünket, hogy jó a gyomra, nem fél semmitől. Tiszta, csendes éjszaka borult ránk, a Bug mellől csak elvétve lehetett az ágyú dörgését hallani, a csillagok csak úgy ragyogtak, mint diákkorunkban valamikor régen, amikor álmatlan éjszakákon valamelyik polgáristalány ablaka alatt sétálgattunk. Valahonnan ének szűrődött felénk, s valami nádisíp rezgő hangjai csiklandozták a fülünket, egy munkásosztag katonái táboroztak a szabadban, azok nőtázták bele magukat az álomba.

— Szép itt, – mondta a hadapród s a csillagokat vizsgálgatta.

— Itt nem rossz – mondtam néki. – De Kamionkába még belőnek az oroszok. Repülőgépeik ide is eljönnek s a minap bombákat is hajigáltak le. Az ember megszokja az ilyen tréfákat.

— Messze van innen a front? – kérdezte a kadét.

— Itt van a Bug mellett. Batiatycében van a Czibulka-hadtest parancsnoksága.

De már nem sokáig maradunk, mert az orosz vonal meg van ingatva. Megyünk előre.

— Meddig tart még a háború?

Elnevettem magam.

— Most jössz s már is azt kérded, hogy meddig tart még?

Nem jött zavarba. A szemembe nézett, kissé felém hajolt és suttogva mondta, hogy más meg ne hallja:

— Igen, mert én három hónapnál nem akarok tovább itt maradni. Nem is maradhatok tovább. Három hónapig itt maradok, aztán török-szakad, hazamegyek.

Haza kell mennem.

— Barátom, én már öt hónapja vagyok a harctéren, s fogalmam sincs róla, hogy mikor kerülök haza. Hogy képzeled ezt?

A többiek az oroszok futásáról vitatkoztak, a német katonák erényeit dicsérték, Czibulka altábornagyot magasztalták, hogy mennyire szereti a magyarokat s ha alkalom kínálkozik rá, mindig kifejezést is ad érzelmeinek, mi nem figyeltünk oda, a

hadapród a legkevésbbé, mert még közelebb húzódott hozzám s gyorsan, el-elcsukló hangon, reszketve suttopta:

– Nem tudom, hogy képzelem, néni tudom, mi vár rám, fogalmam sincs róla, de én hat hetes férj vagyok, nékem vissza kell mennem. Huszonöt éves vagyok s hat hét van az életemben, ami mindennel fölér, szép, drága, az enyém, hat hét: oly sok s mégis oly kevés, s most ott kellett hagynom őt, a feleségemet, könnyben, vágyban, szerelemben, vájjon érted-e ezt, nem tudom. Az más, ha valaki már régen férj, azt nem lehet ezzel összehasonlítani, három év, öt év, múlt, de nékem még nincs multam, én most Ízleltem meg az életet, én fiatal vagyok, én szeretnék visszamenni. Azért mondom, három hónap, igen, három hónap alatt vége lehet a háborúnak, az oroszok futnak, elvesztették váraikat, mit tudom én, most itt vagyok, szívesen jöttem, megyek a tűzvonalba, nem félek az ördög-től sem, tizenegy párbajom volt Kolozsváron, én nem ijedek meg az ágyutói, sem a géppuskától, semmitől sem rettegek. De

három hónap múlva, ezt megígértem a feleségemnek, nézd, itt az arcképe, a szíve-men hordom, ezt megígértem néki, három hónap múlva otthon akarok lenni. Nem bánom, fél karral, fél lábbal, átlótt tüdővel, könnyű sebbel, de valahogyan otthon akarok lenni, mert nékem haza kell mennem. Hajnalban megyünk tovább, délben ott leszünk a hadosztálynál, jelentkezünk, holnaphoz három hónapra Pesten akarok lenni, otthon, a feleségemnél. Mindig erre gondolok, nem ismerem a veszélyt, annyi félelem nincs bennem, mint ebben a szűnyogban, amelyik beleröpül a gyertya lángjába. Így képzelem. És haza is fogok menni.

Ezt mondta s még sokáig nézegette a kezében lévő gyönyörű fotográfiát. Meghatva bámultam rá, nem tudtam, mit feleljek neki, biztassam-e, vagy lelohasszam-e egy kissé a hitét, szabad-e ezt ennyi őszinte naivitással, ennyi ifjúsággal szemben, de bensőmben irigyeltem a hathetes férjet, aki nem lát maga körül semmit, nem lát leégett házakat, rongyos embereket, nyo-

mort, sírokat és sebeket, aki nem hall jajokat, sikolyokat, halálhörgést, mert a szívét otthonhagyta, s minden poklokön keresztül vissza akar menni a szivéért.

(Batiatyce, 1915 augusztus.)

Viszontlátás Tarnopolban

Vannak nevek, amiket az ember megjegyez magának, vannak arcok, amiket soha életében többé elfeledni nem tud. Ilyen név a Liubinski Jánosé, s ilyen arc az övé. Nem tudom, merre jár, hol vergődik, emlékszik-e rám, nem tudom, hová sodorta a háború forgatagja. Nagyon régen ismerkedtünk meg, még a Kárpátokban, Gorlice előtt, Nagybereznán, ahol ő mint egy szétszórt népfelkelő zászlóalj megmaradt tisztje, valamelyik hadtestnél telejesített szolgálatot. Ukrainainak vallotta magát, lemergi tanító volt, s ebédnél rendszeren ott ült az asztal végén. Nem szólt senkihez, senkit nem zavart, nem elegyedet bele a tisztek lármás diskurzusába, apatikusan, lélektelenül sodorta a cigaret-

táját, amikor elfogyasztotta az ebédjét. Ha a többi rágyújtott, ő is rágyújtott, aztán szerényen felállt, meghajtotta magát az őr-nagy előtt és elment. Napközben sohasem láttam.

Egyszer, mielőtt eltűnt volna, megszólítottam.

— Ki vagy te?

— Senki sem vagyok – mondta és fanyarul mosolygott.

— Beteg vagy?

— Nem vagyok beteg.

— Valakit siratsz?

— Nem siratok senkit.

— Mióta szolgálasz?

— Mozgósítás óta.

Ennyit mondott nagy kinnal az első beszélgetéskor. Később, amikor megérezte, mennyire érdekel a sorsa, már nem volt ennyire szófukar. Vézna termete meg-megrokkant, csontos, fáradt, fakó arcán láz gyúlt ki, amikor elcsukló hangon mondta el, mi gyötri, tépi a bensejét.

– Tudod, annyian pusztultak el körülöttem ott fenn a hegyek között, érthetetlen

dolog ez, én még náthát sem kaptam. Ott teleltem hóban, fagyban, hóviharban, semmi bajom. Pedig nincs kedvem, nincs semmi életkedvem. Azt kérded, miért? Tavaly, 1914 augusztus 24-ike óta nem tudok semmit a családomról. És ők sem tudnak rólam semmit. Nem tudom, élnek-e, s ők nem tudják, élek-e én. Ennek most már nyolc hónapja. Feleségem s három gyermekem Lembergben maradt. Nem tudom, elmenekültek-e, ott rekedtek-e, s mi történt velük az orosz uralom alatt, ők nem írhatnak nékem, én nem írhatok nekik. Vannak éjszakák, amikor nem hunyom le a szemem, vannak napok, amikor hiába szólnak hozzám, nem hallom, az ő hangjukat hallom. Minek erről beszélni? Mit panaszkodjam? Tiszt vagyok, szolgállok, hallgatok. De néked elmondom ezt, mert a te arcodból azt olvasom ki, hogy szereted az embereket.

Aztán rövidesen kiürültek a kárpáti bércek, a diadalban elfűltak a kárpáti jajok, miközben a felgyújtott falvak szép csendesen elhamvadtak. Rohantunk Galíciába.

Liubinskit se láttam többet, ő is rohant a szűkebb hazájába, lelkében Lemberget s a maga kis polgári otthonát áhítva szünetlenül.

Néhány nappal Lemberg visszafoglalása után ott ültem az Avenue-kávéház emeleti erkélyén s szédülten néztem az esti fényárban úszó város örült hullámzását. Mi volt ez? Egy óriási, végtelen, szünni nem akaró kacaj volt ez a város, egy mámoros, duhaj, égbetörő hahota, fényes autók robbogtak, boldog lovak nyerítettek, bronzarcu tiszték paroláztak, csodaszép nők futkároztak, röpködtek, sikoltottak, mint halhatatlan istennők valami fantasztikus tündérmesében. Egy csodálatos, hatalmas, utánozhatatlan cirkusz zsibongott, zajgott előttem, ezer és ezer önmagából kikelt szereplővel, néppel, katonákkal, bohócokkal, lovakkal, kocsikkal, mindennel, ami szép, ritka, nagyszerű és csak egyetlen egyszer látható az életben. Le akartam ugrani az emeletről, le akartam röpködni közéjük, hogy én is ott legyek, hogy lássak, hogy lássanak, de hirtelen eszembe jutott Liu-

binski János, nagybereznai barátom, a fakó arcú lebergi tanító. Liubinski! Hiszen most ő itt van, itt van Liubinski s megtalálta a családját. Itt van a fáradt kárpáti harcos, itthon van, csókolja a gyerekeit, csókolja a feleségét, ugrál, táncol, énekel, tombol, hazajött épen, nem halt meg és megtalálta régi kis otthonában a drága írنا dottjait s azok is élnek s azok is csókolják őt forrón, eszeveszetten s azok is ugrálnak, táncolnak, énekelnek, tombolnak. Lero-hantam az emeletről, fiákkerbe ültem s elindultam, hogy megkéresse Liubinskit. Nem érdekelt többé a más öröme, nem érdekelt az utca lelkes zenebonája, a fény, a világosság, a csodaszép nyári est, Liubinskit akartam látni, az ő örömére voltam kíváncsi, abból akartam a magam számára egy szikrányit kölcsönkérni. Minden kávéházba beszaladtam, minden vendéglőben körülnéztem, végigrobogtam az utcákon, szemem majd kifordult az üregéből, úgy néztem, úgy kutattam, úgy kerestem a szegény Liubinski Jánost. Sírni szerettem volna, hogy nem akadok rá, majdnem dü-

högtem, amikor lassan feltüledeztek a járőrök, az utcák elcsöndesedtek, a lámpák kialudtak, a kávéházakat bezárták, a boltok redőnyei leereszkedtek és Liubinski Jánost nem találtam sehol.

Talán meghalt Stryjnél, talán elpusztult Sambornál, talán a grodeki véres utcai harcokban lehelte ki hősi, szomorú lelkét Liubinski János, – gondoltam magamban s nem láthatta viszont az ő drága Lemberg-jét s még drágább családját.

De nem így volt. Két hónappal később Batiatycében találkoztam vele újra. A Czi-bulka-hadtestjéhez volt beosztva. Közben főhadnagy lett, itt tolmács volt, ő hallgatta ki az orosz foglyokat.

– Kerestelek Lembergben, mi van a családdal?

Ránéztem, az arcán több volt az élet s a kedve is jobb volt.

– Megvannak, élnek. Még az orosz uralom alatt elmentek Tarnopolba. Most is ott vannak. Tarnopolban lakik a sógorom, pap, annak a vendégei. Azt hiszem, nem-sokára viszontlátjuk egymást.

Azóta nem láttam. Nem tudom, hol bolyong, hová űzte sorsa, hol tépelődik álmatlan éjjeleken, de soha el nem feledhetem a nevét, a fakó arcát, a kézzelsodort, olcsó cigarettáját, kedves egyszerűségét s azt a végtelenül gyengéd, meleg, bizakodó, türelmes hangot, ahogy azt mondta:

– Nemsokára viszontlátjuk egymást Tarnopolban.

(Lemberg, 1915 augusztus.)

Kamionka-Strumilova

Beláthatatlan burgonyaföldek az út egyik oldalán, félkörben húzódó lövészárkok és drótsövények sűrű fonatai a másik oldalon, a táj mélyén halvány kévekeresztek elmosódó színei reszketnek, valahonnan cséplőgép bugása verődik erre, idegen parasztok alázatos köszönése száll felém, mögöttem Batiatyce falu leégett romjai, s az előttem úszkáló báránnyelűk közül egy ferdére billent torony finom faváza ütődik ki: fényesen, a szálló nap aranymézében, légies könnyedséggel, mintha vékony teste melankolikusan ülne a sugarak ölén, Kamionka-Strumilova szertelött templomának megtörött tornya.

Ketten ülünk a kocsin, én és a szőke szakállú főhadnagy. Lelkesen mondja:

– Látod, erről majd írhatasz. Itt még nem járt újságíró. Ez a híres Kamionka.

A híres Kamionka. De melyik híresebb? Egy éve is itt jártunk, akkor engem más-képp hívtak s a főhadnagynak is más volt a neve. Most újra itt vagyunk. És Kami-onka híres lett. Akkor is sütött a nap, öm-lött a vér, de a torony még ép volt. Augusz-tus végén. Egy teljes esztendő pergett le a végtelenségben s mégis, mintha csak teg-nap olvastunk vagy hallottunk volna elő-szőr Kamionka-Strumilováról, e bugmenti kis galíciai városkáról, annyi könny, annyi vér, annyi csodálatos magyar hősiesség és halálmegvetés néma tanújáról.

Serényen baktatunk a kocsin s mind-kettőnk szeme egyre a kamionkai ferde to-ronyra szegeződik, amely, ha akarom, mint valami furcsa és ritka látványosság csalo-gat bennünket, ha akarom, mint vészes fel-kiáltójel tolakodik elénk, hangosan hirdet-vén, hogy az orosz shrapnellek még átsis-teregnek a Búgon át a kiürített és elhagyott város sötétlő romjai és cafatokkal teli utcái közé.

A város előtt kanyarodik az orosz stratégiai vasút, amelyet Sapiezankától Sokaiig építettek ki az oroszok. Ez is a végleges berendezkedés jele, az orosz gőg és elbizakodottság itt maradt bizonyítéka, s a vad menekülés igazolása, hogy már nem jutott idejük a vasút megrongálására. A zlota-lipai áttörést követő napon, amelynek következtében az oroszok a kamionkai pozíciókat is kiürítették, már a mi mozdonyaink füstölögtek és pöfögtek az orosz síneken.

A főtéren bazarja, amelyben s amely körül valamikor vásári lárma, a galíciai zsidók fecsegő, hosszan elnyúló, sikító feleselése és pörlekedése zajlott, eltűnt a föld színéről. A kifosztott és leégett házak körül szárnalmas és ha nem volna háború, azt mondanám, undorító alakok ténferegnek, a kirablottság, üldöztetés, kétségbeesés és tehetetlenség sokszor félelmes és visszataszító jeleivel sápadt, kiéhezett arcukon, félmeztelen testükön és rongyos condraikon. Az ember fanyar képpel áll és mozog közöttük, nem tudom, hogy a részvét ve-

szett-e ki belőlem, vagy a szüntelen megismétlődő sokasága és tömege a pusztulásnak tett közönyössé és apatikussá, de borzalmas elgondolni is, hogy nincs már könnyem ezeknek a számára, nincs vigasztaló szavam, szárazan, meredten és kifejezéstelenül lézengek közöttük, mint valami élettelen árnyék, amely a nagy messzeségből vetődött ide, mert a szívem nincs itt, a szívem otthon van, az én otthonomban, amely szebb, mint ez, drágább, édesebb és az egyetlen nékem, mert magyar.

A templom előtti tér üres, vad bozót, csalán és kóró verte ki, ide nem jön senki, mert a templom olyan, mintha minden pillanatban önmagába akarna dőlni. Homlokzata előtt összelőtt faállvány, tetején félbenmaradt a zsindelezés, a templom még épülőfélben volt, amikor keresztülzugott rajta a felszabadító csapatok vihara. A Bug felé néző oldalán tátongó és gyógyíthatatlan sebek, tornyát e részről két orosz gránát törte át, az oroszok azt hitték, ott vannak megfigyelőink, falait kilenc helyen zúzták be az orosz lövedékek, isten

csodája, hogy a katolikus hívők számára épülő templom még nyugodtan pihen alapjain. Néma csönd e hangosan panaszkodó látvány közelében; csak a buzgó főhadnagy piciny masinája kattog, a kamionkai templom minden sebével rákerült az érzékeny lemezre.

A főúton leégett és lerombolt házak egymás mellett. Bajos megállapítani, melyiket emésztette föl egymagában a tűz, a visszavonuló orosz tehetetlen boszúműve, melyiket gyújtotta föl a gránát, vagy hol történt robbanás. Üszkők, rongyok, fekete üregek, sötét tégladarabok, a kialudt tűz nehéz szaga, levegőben lógó balkonok, meggörbült vasgerendák, összezsugorodott pléhtetők, láthat-e itt az ember valami ujat, valami mást, amit már ne látott volna, égőbb-e itt a könny s fájóbb-e a szenvedés, – a gondolat, a válasz belevész az ágyuk bömbölésébe, a száguldó shrapnellek, ekrazit-gránátok különös, dermesztő zúgásába. De azért az élet, e megfojthatatlan óriás, egy pillanatra sem áll meg a pusztulás legsötétebb téréin sem, egy rokkant,

öreg zsidó gyújtóval kínál meg, egy maszatos, fejletlen leányka piszkos csokoládét tol az orrom elé s egy sánta, vén asszony artikulátlan hangon kínálja szedett-vedett holmiját, amelyből élni akar, de mindenesetre az éhhaláltól akarja megmenteni önmagát és gyermekeit.

Még fülemben zúg érthetetlen lármájuk, még látom félszeg mozdulataikat, amikor a messzenyúló sások és veszedelmes ingoványok sötétzöldjéből egyszerre, mint lomha kígyó lassan tekergő teste, felém kéklik a Bug, e harci folyó, az oroszok keletgalíciai állásának utolsóelőtti vonala. A víz a nap sugárzásában reszket s színeit bontogatja, egyszer zöld, mint a beléhajló lápok levelei, máskor piszkosan kék, mint az esővel terhes felhő, vagy szintelen, mint az üveg. A vasúti vonal alatt kanyarodik Kamionka alá, a város szegélyén kényelmesen elterpszkedik s zöldes habjaival mossa a süppedő réteket. Apró, hevenyészett hidak futnak rajta keresztül s hatalmas fahídja két nap alatt készült el, miután az oroszok a régit felgyújtották. A túlsó

partján sütkérező katonák fürödnek, tisztálkodnak, ingeiket mossák és fáradt testüket áztatják a vízben. Ezek azok a magyarok, akik Kamionkából kiverték az oroszokat, a várost elfoglalták, az új hidat megépítették, átkeltek a Búgon s a túlsó városrészből a kamionkai erdő széléig űzték vissza az oroszokat. Most pihennek, kényelmes tartalékállásaikban szundikálják át a napot, újságot olvasnak, tréfálkoznak, fürödnek s a Tisza vizére gondolnak a Bug piszkos habjai s vízi pestisei között. Ezeknek a maszatos fonadéka mint lágy, áttört szőnyeg simul a folyó tükrére.

A túlsó parton minden ház leégett. Amikor július végén ez a rész is újra a mi kezünkbe került, még lehetett látni, amint az oroszok kocsiszámra vitték magukkal halottaikat. Néhány orosz halott itt maradt, ezeket a mi katonáink temették el a Bug partján. A kamionkai Bug-átkelésnél nekünk alig volt veszteségünk. Egy ember lebillent a keskeny deszka hídról s a Búgba veszett. Egy másik megsebesült, egy harmadik már a túlsó parton lelte hősi

halálát. Az orosz ellenállást megtörték ágyúink.

Mintegy harmadfél kilométer hosszú futóárkon át jutunk a tűzvonalba. A futóárkot még az oroszok készítették, a mi katonáink csak tökéletesítették, kimélyítették és kiszélesítették. A hosszú és fárasztó utón nem lát az ember semmit. Csak a golyók fütyülése, itt-ott egy kézigránát pukkanása hallatszik ide. Izzadtan, lélekzetelfojtva sietünk előre, a fedezékek felé. Eszembe jut diákkorom, egy régi májusi reggel, amikor hajnalban dalolva, jó kedvvel siettünk ki a kaposvári szőlőkbe, a Balla-kúthoz s onnan egy mély és hosszú szakadékon át törtettünk a kislaki erdőbe virágot szedni. Kőről-kőre bukdácsoltunk a szakadék fenekén, száraz iszalagok, cserjék, tüskés bokrok összezsapódó ágai között boldogan és ifjan, a május nagy mámorával piciny szívünkben s az élet nagy tudatlanságával gyermekagyunkban. Most is, mintha újra gyermek volnék, megyek a szakadék mélyén, meg-megbotolva, egy-egy terméskőbe ütődve, a homokos, vizes

talaj ölen, a végtelen árok hirtelen kanyarulatain, szédülve és meg-megremegve, vájjon eljutok-e a kislaki erdőig s találok-e ott szép virágokat kacagó ideáalom számára?... Hirtelen katonák bukkannak föl, fegyverek fényes csövei merednek az ellenség felé, a futóárok belevész a kitűnő fedezékek széles folyosóiba. Valami kínos feszültség van itt, csönd és hirtelen támadó moraj, halk sugdosás és iszonyú ágyúdörgés, sápadt és kipirult emberek, apátia és bizakodás, álmos tespedés és villámló éberség: a várakozás, a pillanatnyi tüzcsönd lenyűgöző érzései az ellenségtől alig 200-300 lépésnyire. Most megy ki az őrszem a drótakadályok elé. Úgy kúszik kifelé, de ahogy lehasalt, testének vonaglása már nem halatszik ide. Viszi magával a fehér táblát, amelyre hatalmas, fekete betűkkel van ráírva, hogy Breszt-Litovszk elesett. Majd ha az alkony ráborul a tájra, a vasút felrobantott sinei beleolvadnak a föld feketeségébe s a vasúti híd meghajolt íve is csak olyan mozdulatot tesz a félhomályban, mintha azt akarná megnézni nagy titko-

lózva, nem véres-e már a Bug vize, majd ha a csillagok ezrei az otthonról kezdenek regélni s ezek itt lenn, az ideszakadtak, a küzdők, a családtalanok olvasni kezdik a csillagokból elárvult családjaik forró üzeneteit, akkor majd megmozdul az őrszem s ezer veszélyen át a húszszoros drótfonatok tuskéin átkúszva az orosz állások elé siklik, mint a hiuz, s ott kifüggeszti a táblát, amelyért száz halállal büntetnek az oroszok, ha elcsíphetnék ... Amikor az oroszok a kamionkai erdő előtt lévő pozíciókat kiürítették, ott jártunk az elhagyott, szennyes lövészárkok között s akkor még mindig ott láttuk a fehér táblát, amely Breszt-Litovszk bukását hirdette. Ezt már nem tudták eltávolítani. A mi rajvonalunkban hallottam, hogy Varsó elestét ugyanígy tudatták a Bug-menti orosz csapatokkal. De akkor egy bátor orosz katona átúszott a Búgon s az éj sötétjében elvitte magával a táblát. Az utón egy kócos, piszkos parasztot láttunk. Toronyirányban vág keresztül a földeken, hóna alatt egy darab kenyeret szorongat s amikor megállítjuk, elmondja,

hogy haza igyekszik, eddig nem tudott átjutni az orosz rajvonalon, mert mindig visszakergették. Az oroszok most Toporowig vonultak vissza. Mögöttünk az erdő, fáit derékon zúzta ketté a gránát, gallyait megpörkölte a tűz, a szegélyén lévő fedezékeket megremegtette a shrapnell, s most minden oly néma, oly kihalt, a fenyőillat mint hazug parfüm izgatja orrunkat, amint az enyhe szél szárnyán elszáll a redves csatatér fölött. Most látjuk, hogy a magyar őrszem a bresztlitovszki táblát alig húsz lépésnyire vitte az oroszok külső állása elé. A tábla szilárdan áll a cölöpön, amelyre rászögezték.

– Látod, – mondja a szőke szakállú főhadnagy, amint lefotografálja a félig felrobantott vasúti hidat – ezt megírhatod. Megírhatod, hogy az ilyen embert, mint amilyen ez a magyar őrszem, haza kellene küldeni. Hadd menne haza az ilyen hőstett után s ha leégve találná a házát, adnának néki másikat helyette, jobbat, mint amilyen a régi volt s ha nincs földje, adnának néki annyit, aminek a terméséből holta nap-

jaíg csendesen megélhetne. Ezt megírhatnád.

Most újra elém tűnik a paraszt alakja. Egyenesen a kamionkai ferde toronynak tart. A torony a nap hanyatló sugaraiban fürdik s a nagy messzeségben úgy látom, hogy törött faváza megolvadt a napsugárban s mintha arany szárnyú angyalok fényes mosolya ragyogná körül. A paraszt törékeny alakja is megnő hirtelen, a sugarak reszkető kévéiben úszik előre, karjával leégett faluja felé integet, kalapját megmelegengeti, mint egy Andersen-hős, aki még nem tudja, hogy a horizont mögött nincs mosoly és a szívekből kiveszett a napsugár.

(Kamionka-Strumilova, 1915 augusztus végén.)

Jaryczow-Nowy

Ha színek nélkül, egyszerűen, a fantázia minden megerőltetése nélkül akarom leírni azt, amit Jaryczow-Nowyban láttam, csak annyit mondhatok, hogy itt a pusztulás szörnyűbb Turkánál, ijesztőbb Grodeknél, megdöbbentőbb Kamionkánál s talán minden egyébnél, ami eddig a háború során elém került. Egy picinyke város ez, békében talán öt-hatezer lélek lakja, – ebből mintegy kétezer egynéhány a zsidó – azt mondják, a kereskedelme rendkívül élénk volt, a módosabb zsidók főleg gabonakereskedéssel foglalkoztak s üzleteik ágai elnyúltak Magyarországra, Bécsbe, sőt Berlinbe is. Külön zsidó városrésze volt két templommal, emeletes házzal, csinos erkélyekkel, élénk bolthe-

lyiségekkel, kávéházzal, fürdővel s mind-ebből most nincs semmi, csak rom, rom és rom. De amíg Turkában a leégett vagy lerombolt házak között akadtak épebb épületek, Grodekban szintén, itt, mintha találkozója lett volna a pusztulás ördögeinek, a vész féktelen elemeinek, itt minden a földdel egyenlő, itt a két zsidó templomon kívül minden a lángok martaléka lett. Járnai az üszkők között, botorkálni a szennyes tégladarabok mentén, elmerengeni az emberi nyomorúságok ez elrettentő tanyáin, látni a koldusbotra jutottak százait és százait piszokban, éhezve, esőben ázva, rongyokban, megtört testtel: nem, nem maradhat az ember közönyös és részvétlen s nem fojthatja magába indulatait az örült barbárokkal szemben, akik a végzet emésztő villámaival jelentek meg itt, hogy kiegészék a földből az élet gyökereit. A munka sikerült, de a gyökerek új hajtásai már kisarjadtak a véráztatta, fekete földből. A hajtások még csenevésznek, de a gyökereket nem lehetett kiirtani.

Piciny, hevenyészett házak épülnek a ré-

giek helyén, mindenfelé fűnek, faragnak, ácsolnak, kopácsolnak. Bűzös, nedves pincéikből másznak elő az emberek a napvilágra, mint a megtiport férgek kúsznak ki a romok alól, megrázzák magukat, nagyokat sóhajtanak és dolgoznak. Valami fanatizmus ég a szemükben, Isten így akarta, mondják valamennyien, de Isten már elhárította fejünkről a vést s most újra kell kezdenünk az életet. Hangos, lármás gyermekhad viháncol a rothadó romok között, futkároznak, ugrádoznak, egymást még jobban bepiszkítják, de a suhancok már kezére dolgoznak az idősebbeknek, apjuknak, testvéreiknek, gyermekesen komoly arcot vágnak, istenem, milyen benyomásokkal kezdik ezek az életet, micsoda szörnyű iskola ez s hány lélek válik már ifjúságában zorddá, keménnyé és gyűlölködővé a háború alatt... És a szeptemberi nap előnti melegével a romvárost, sugarai egyformán tűznek mindenfelé, temetőre, keresztre, sírhalomra, aggra és ifjúra. Fényárban úszik Jaryczow-Nowy s pincéikből mint ezeréves barlanglakók tipeg-

nek ki a hosszúszakállas aggastyánok s meglengetik ősz szakállukat a szeptember jóleső melegében.

Vékonycsontú, sovány emberke mozog élénken egy épülő ház lécei és gerendái között. Az arca tiszta, a szakállá meg van fésülve s barna szemében az élet nagy szeretete lobog. Parancsokat ad, intézkedik, tesz-vesz, egy pillanatot sem hagy tétlenül elveszni a semmiben.

Megszólítom és megkérem, mondja el nekem Jaryczow-Nowy pusztulásának történetét:

– A nevem Selig Hochberg, – kezdi – kereskedő voltam és most semmi sem vagyok. Tetszik látni ezt a nagy házhelyei, itt volt az én házam, a vendéglőm, az üzletem, itt dőzsöltek hónapokon át az orosz tisztek s most nincs semmim. Igaz, s ez jóleső vigasztalás, az orosz tisztek már nem dőzsölnek Galíciában. Hála a mi katonáinknak, Ausztria-Magyarország nagy lesz! Hogy itt mi volt? Hát mi volt? Nem látja a hadnagy úr? Háromszáz ház pusztult itt el egy délelőtt, ahogy mondom, egy dél-

előtt és háromszáz ház összesen. Most nincs itt semmi.

— Hogy történt? Tavaly augusztus óta voltak itt az oroszok s mielőtt idejöttek, a környéken jelentéktelen harcok voltak. A várost megszállták s mondhatom, békés-, ségben és csöndben éltünk Lemberg felsza badulásának napjáig, június 22-éig. A parancsnok, az orosz kapitány, jóra való ember volt, az igazságtalanságot nem tűrte, a rablásoknak gátat vetett és senkinek sem kellemetlenkedett. Agglegény volt, magas, szikár, keveset ivott, a lányainkat békén hagyta, kalandok után nem mászkált. De a heti ötven rubel hadisarcot pontosan megkövetelte s mi azt rendszeren meg is fizettük neki. Voltak apró kedvtelésesei, szerette a finom pecsenyét, a jó szivarokat, a kitűnő tortákat, no, hát mindezekből is kijutott neki, ehetett, ihatott annyit, amennyi csak beléje fért.

— Gorlice után valami nyugtalanságot lehetett rajta észrevenni, de nem bántott senkit és életrendjét sem változtatta meg. Egy másik tiszt szokott néha ellátogatni

hozzá, azt hiszem, Lembergől, ez a tiszt jól beszélt németül s azt mondta egy éjszakan idevaló leányismerősének, hogy az oroszok galíciai uralma hamarosan véget ér. A leány elárulta nagy titkát s én másnap alig leplezett örömben megkérdeztem a mi kapitányunkat, mi az ő véleménye váratlan sikereinkről. Idegesen rázta a fejét, legyintett egyet, de nem szólt semmit. De láttam rajta, hogy napról-napra levertebb lesz. Néhány nappal Lemberg visszafoglalása előtt magához hivatott, megköszönte, hogy gondját viseltük s azt mondta, hogy szeretné ezt valamivel meghálálni.

Felém lépett és a fülembe súgta:

— Mi most néhány nap múlva elme gyünk innen. Azt ajánlom nektek, hogy értéktárgyaitokat, pénzeteket ássátok el.

— És mi lesz életünkkel, házainkkal? – kérdeztem tőle.

— Amit mondtam, megmondtam, – felelte – a többi nem az én hatalmam-ban áll.

— Este ástak az emberek. Mindenfelé ástak. Akinek volt valamije, az elásta.

Hogyne ástuk volna el, hiszen az orosz tiszt mondta, hogy ezt tegyük! Ástak az emberek a kertjeikben, a réteken, fák alatt, a temető körül, az erdő szélén. Nagy vagyon került a föld alá. Mindegyik csak néhány rubelt tartott magánál. Néhány rubelt az életért. Senki sem tudta, mit hoz a jövő. Nagy izgalomban teltek a napok. Június 21-én este két tiszt szállt meg nálam. Mind a kettő Lembergből jött. Az egyik csodaszép férfi volt, cserkeszkapitány. A másik főhadnagy. A cserkeszkapitány megmondta nekem, hogy Lemberget feladták, a visszavonulás megkezdődött. Biztosított róla, hogy nekem semmi bajom nem lesz, mert ő ittmarad az én házamban a visszavonulás alatt s aki itt rabolni akar, azt agyonlövi. Azt hittem, az Isten küldte őt, hogy ő az Isten angyala s eljött az utolsó pillanatban, hogy megmentsen. A cserkeszkapitányt megvendégeltem, ivott, evett, tiszta ágyat bonttattam neki, családomat megnyugtattam, ne aggódjanak, itt a cserkeszkapitány, ő a mi megmentő angyalunk. Reggel fölkeltek s a másik tiszttel együtt el-

ment. Félóra múlva visszajöttek. Ekkor azt mondja a cserkeszkapitány, hogy valamennyi zsidót el kell hajtania Oroszországba. Ránéztem. Az arca zord és félelmetes volt és sötét szeme pokolian villámlott. Letérdeltem elébe s úgy könyörögtem neki, hogy hagyjon engem itt, hiszen én nem vétettem semmit. Hosszas rimánkodásra beleegyezett abba, hogy feleségem és gyermekeim elmenekülhetnek, de nekem mennem kell. Most terelik össze a többi zsidót is. Amikor látta, hogy makacskodom, hogy nem fogyok ki a kérésekből, a fülembé súgta, hogyhát nem bánja, ötszáz rubelért itt maradhatok. Rohantam összekoldulni az ötszáz rubelt, mert nekem csak kétszáz rubelem volt, nagy kinnal szereztem még száz rubelt s ezt az összeget a markába nyomtam. Ekkor égett már a város egyik sarka. A cserkeszkapitány elfogadta a háromszáz rubelt, aztán eltűnt.

– Június 22-én délelőtt tizenegy órakor már lángban állott az egész városrész. Először azokat a házakat gyújtották fel az oroszok, amelyekben liszt és élelmicikkek

voltak felhalmozva. Aztán sorba járták a házakat, petróleummal leöntötték és felgyújtották. Előzetesen persze pénzt követeltek mindenkitől. A lakók menekültek. Ki a rétre, az erdőbe, a temetőbe rohantak, egymást letiporva, leírhatatlan jajveszék-léssel, sírva, bömbölve, átkozódva. Én is rohantam. Az én házam is égett. Egyszerre gyulladt ki mind a négy sarkán. Egy gyengébb szervezetű ember az ijedtségtől azonnal meghalt. Az apró gyermekek iszonyú sivalkodása, az anyák csukló zokogása vegyült bele a tűz recsegésébe, a szüntelen robbanásokba. Háromezer lélek állt künn a mezőkön s egyszerre égett háromszáz ház, füstben, koromban, fölcsapó lángokban úszott a város, a szalmatető, mintha óriási ágyukból lötték volna ki őket, nagy ívekben csaptak az égnek, a pléhtetők ropogtak, nyöszörögtek és összezsugorodtak, nem, nem tudom én ezt úgy elmondani, ezt látni kellett volna, ezt az iszonyatot, ezt a lángtengert.

– Az éjszakát künn töltöttük a szabadban. Estére lelohadt a tűz. A sötétben még

föl-fölcsaptak a lángok. "A még össze nem roppant épületek izzó vázai messzire fénylettek, aztán ezek is eltűntek az éjszakában. Aki tudott, elaludt, én egyre az én házam üszkeibe bámultam. De lázasan vártuk, hogy jönnek-e már a mieink. Másnap délután megkezdődött a harc. Mi két tűz között voltunk. Lefeküdtünk a rétre, elbujtunk az árkokba, az erdőbe, a golyók a fejünk fölött süvítettek el, egy shrapnell a közelünkben robbant föl, többen megsebesültek, egy gyermek meghalt. A sírok között bujkáltunk, a síremlékek mögött lapultunk meg, étlen-szomjan, négy nap, négy éjjel, míg végre 27-én meghátráltak az oroszok. Emlékszem, vasárnap volt. Minden nap megnéztük, hogy a temetőben van-e még az orosz telefon, mert ott helyezték el. Minden nap ott volt. Vasárnap reggelre eltűnt. Ekkor jelent meg az első járőrünk. Mindenki sírt örömeiben.

Ennyit mondott nekem Hochberg, aztán megbillentette a kalapját, épülő házára mutatott, hogy nagyon sok a dolga, majd kalapácsot vett a kezébe, letérdelt egy ge-

rendára s szögeket vert beléje. A szeptemberi nap a felhők közé bujt s a romváros fölött sötét, borús árnyak úszkáltak, mint testetlen, hideg kísértetek.

(Jaryczow-Nowy, 1915 szeptember.)

Magyar temetőben

Amikor a kamionka-strumilovai erdők előtt elterülő homokpusztán jártam, ami lövészárkaink közelében egy magányos, elhagyott sírra bukkantam. Sem a közelében nem volt temető, sem távolabb nem láttam hantot, amely alatt porladó szív pihent volna. A friss fakeresztre rá volt vésve az elhunyt katona neve. Természetesen magyar volt a kihalt homoktenger szódtalan lakója, mert Szerencsés Jánosnak hívták ... Az ember megáll az ilyen sírnál, vagy letérdel a kereszt mellé, a száradó virágokat megigazítja és hazagondol. Haza, ahol hiába várják már vissza Szerencsés Jánost, felesége hiába áll ki a kis kapuba, jön-e már az ura a nagy messzeségből, s kicsiny gyermekei hiába siránkoznak

utána esténként, amikor éhesen ágyba dőlnek. Szerencsés János itt pihen Galícia szomorú földjében, átlőtt szívvel, szétroncsolt aggyal, vagy valami pusztító ragálytól megörlötten s majd csak az égben ringatja újra térdén árva családjait.

Mennyi ilyen elhagyott sir búslakodik itt erdő mélyén, süppedő berekben, árokparton, víz mentén! Ki fogja valamennyit megszámlálni, s ki fog hősi lakóikról egyszer számot adni? Hányszor gondoltam erre a Kárpátoktól a Bogig járván, amikor egy-egy fakó fakereszt került a tekintetem elé, vagy sírokat láttam, amelyeket nem gondozott senki, eső vert, vihar megszaggatott, s amelyeken száguldó csordák tiprattak keresztül! De most üdvös és kegyeletes intézkedés történt a galíciai sírokra vonatkozóan. Schilhawsky vezérőrnagy, a Böhm-Ermolli hadseregének hadtápparancsnoka, elrendelte a szanaszét pihenő hősök sírjainak rendbehozatalát, gondozását, számon tartását. Kötelességévé tette a lakóknak, hogy az értök elesett katonák hantjait tiszteljék és szeressék. Megparan-

csolta a politikai hatóságoknak, hogy a területekön lévő sírokra ügyeljenek, azokat kitűnő karban tartsák, a korhadó keresztet kicseréljék, az elhunytak neveit olvashatóan írják a keresztekre, s ahol lehet, természetéből állítsanak emléket elesett vítézeinknek. Ott, ahol réten, tisztáson, erdőszélen vagy vízmosta parton katonatemető van, kerítést kell vonni a sírok köré, azok tetemeit pedig, akiket harc közben, vérhullás mellett hevenyészetten és alkalmatlan helyen hantoltak el, lehetőleg exhumálni kell s poraikat temetőben vagy tömegsírbán kell az örök nyugalomnak átadni. A tömegsírok gondozása ugyanígy a visszavért hatóságok kötelessége s ezeknél különösképpen, ha szükség van rá, azt is meg kell állapítani, hányan és kik porladnak a tömegsír mélyén. Természetes, hogy az ellenség elesett katonáinak ugyanaz a gond és figyelem jár ki, mint a mieinknek, vagy a német hősöknek. És végül azt is elrendelte Schilhawsky vezérőrnagy, hogy minden esetben, ahol bármi kétség merülne fel, a különböző katonai parancsnokságok

igénybevételével pontosan meg kell állapítani az elesett katona nevét, ezredének számát és halála napját is.

A mindenképpen fontos és kitűnő intézkedés következtében a hadtápcsapatok légénysége most kutatja fel a magányos sírokat, most vallatja és faggatja a lakosságot, hol látott valahol erdő mélyén, járatlan utakon, vizenyős réteken elhagyott katonasírokat. Valóban megható az a figyelem és gond, amellyel katonáink már régen szunnyadó bajtársaik elporladt tetemeit kutatgatják. Vannak itt tavalyi sírok, régiek, avarral fődöttek, szegélyükön a sűrű gyep ifjú zöldjével kihímezve, horpadt dombocskák, gondozatlanok, a természet áldó kezének munkájával telehintve, földjük vad virágok hulló szirmaival és magjaival megtermékenyítve, vannak idei sírok, keresztjükön még el nem száradt fenyőkoszorúkkal s peremük a simogató pázsit meleg ölébe simulón ... Én is itt bolyongok az erdőkben Jaryczow-Nowy és Barszczowice között, sírokat keresek, emlékeket, halottakat, neveket, amelyek már

nincsenek, de otthon még élnek és virulnak sarjaikban. Egy darab Magyarország pihen itt szerteszét, száz és száz magyar szív hallja itt a fenyő suttogását, a fogoly szárnya rebbenését, a bagoly ijedt huhogását. Milyen mérhetetlen kincset temettünk bele Galícia megtépett, bús földjébe!

Üres, hangtalan faluba érek, úgy hívják, hogy Chalupki. A házai szomorúak, az útja sáros, alig járható, olyan falu ez, aminő százával terem erre egymás hátán. Mind egyforma, mind kietlen. De mintha Chalupki levegőjében valami forróság volna, erdeiből mintha ismerős hangok szűrődnének felém, virágaiban mintha az otthon virágaira ismernék. Nem csoda. Gyepjében, az erdőbe hasító kocs út mellett magyar katonatemetőt látok. Két vén fa gallyai borulnak a csendes temető fölé, amelyben tizenhét magyar vitéz álmodozik az élet rövidségéről. Kik lehettek ők, nem tudom, otthon majd szülők ráismernek bennök a fiaikra, szűz lányok a kedveseikre, testvérek a testvéreikre. Itt estek el mind a tizenheten a Lemberg felszabadítását követő vé-

res harcokban. Íme a chalupkii magyar hősök:

Országh Géza 85. gy.-e. Elesett július 1-én.
 Rigó András 85. gy.-e. Elesett július 2-án.
 Tarnak Sándor 85. gy.-e. Elesett július 1-én.
 Tóth András 34. gy.-e. Elesett június 28-án.
 Boskis Kálmán 34. gy.-e. Elesett június 30-án.
 Precsuh Mátyás 25. gy.-e. Elesett július 29-én.
 Gyerán Imre 25. gy.-e. Elesett június 30-án.
 Kiss Imre 25. gy.-e. Elesett június 29-én.
 Kresnye József 25. gy.-e. Elesett július 1-én.
 Soós Dávid 25. gy.-e. Elesett június 30-án.
 Sebő István 25. gy.-e. Elesett június 29-én.
 Vitkó Kálmán 25. gy.-e. Elesett június 30-án.
 Püspöky Ferenc 25. gy.-e. Elesett július 1-én.
 Molnár István 25. gy.-e. Elesett július 1-én.
 Szabó György 67. gy.-e. Elesett június 30-án.
 Balázs Mihály 67. gy.-e. Elesett június 29-én.
 Rási Konyha Mihály,

akinek a keresztjére nincs ráírva, hányadik ezredbeli volt és mikor esett el. A magyar temetőben még három sír van. Három orosz katona sírja.

A somogyi és baranyai népfelkelők ügyes kézzel hozzák rendbe a temetőt, aztán mennek tovább más temetőkbe, más sírok után. Én is indulok. Alacsony házikó mellett visz el az utam, a küszöbén keshedt, vén asszony guggol. Bambán, idegenül bámul rám, száraz ajkait hangtalanul mozgatva, mintha valamit mondani akarna.

Hirtelen az jut az eszembe, hogy ez a fáradt, összetörött asszony, aki itt lakik a temető szélén, talán a háborút szimbolizálja. Nem tudom, miért gondolok erre, de önkénytelenül is percekig nézem sárga ráncait, fonnyadt arcát, ritkás ősz haját, sirba hajló elmeszesedett vénségét.

(Jaryczow-Nwvy, 1915 szeptember.)

Akik új életet kezdenek

A kormánybiztos titkára egyre unszol, biztogat, hogy csak menjek előre, hogy semmi okom sincs a fölösleges izgalmakra, de én megállok a ház előtt, gondolkodom, egyre töprengek, meglátogassam-e Sobski Jánosnét.

A titkár, aki itt jól ismer mindenkit, mindenkiről tudja, mit rejteget a szívében és az agyában, hirtelenében nem érti húzódozásamat, hiszen Sobski Jánosné egyszerű parasztasszony, reggeltől estig dolgozik, vasárnap szorgalmasan eljár a templomba, az ura bűnében nem bűnös s arról sem tehet, hogy az ura bűnös ember volt életében és ezért meg kellett lakolnia. A titkár az asszony lakása felé siet, benéz az ablakon, aztán int, hogy jöhetnek. A

szoba üres, az asszony a templomban van. Piciny, örülten szegényes, piszkos, nyomorult parasztszoba ez, egy ágy van benne, az ágyban tarka-barka, össze-vissza hányt ágynemű, a székeken mosatlan edények, száraz ételmaradékokkal, a padlón szemét, a falakon néhány ruhadarab lóg s a nyitott ablakon olyan szag árad kifelé, hogy az embert az ájulás környékezi. Fekete szemű, okos arcú lányka bámul rám, ő mondja, hogy az anyja a templomban van. Egy fiúcska áll a küszöbön, kíváncsian pislog, s még egy lányka fut a házikó felé. Ezek Sobskiné árva gyermekei.

Szent Mihály napja van, a lengyel lakosság ünnepi ruhában lepi el a katolikus templomot. Egyházi ének és meleg orgonabugás verődik felénk. Megállunk a templom előtt. A titkár, mintegy önmagával való beszélgetést folytatva, mondja:

– Csak azt tudtuk róla, hogy rabiátus és iszákos ember. A parasztok félték tőle, mert mint rendőr nem volt rossz. Hosszú éveken át volt itt rendőr Jaryczow-Nowyban. Aztán kiderült róla, hogy hű cselédje

volt az oroszoknak is. Áruló volt Sobski János.

— Hány éves lehetett? – kérdem tőle.

— Negyven éves volt.

— És hogy halt meg?

— Azt mondják, az utolsó pillanatban megtört, magába szállt. Nagyon rettegett a haláltól. Utolsó útján kérte a parasztokat, hogy mentsék meg.

A shrapnellektől és fegyvergolyóktól eléktelenített templomból most özönlének ki a hívők. Jön a szomszéd falu földbirtokosának felesége két lányával. Könnyű hintóba ülnek és elrobognak. Előttünk tipeg el az öreg tanítónő, halántékán már ősz a haja, de a mosolya ifjú még. Jönnek a szigorú, fehér arcú apácák, ridegen köszönnek vissza és lassú, kimért léptekkel mennek el mellettünk. Az utca friss, zsongó és élénk. Az urak a legújabb híreket közlik egymással. A kormánybiztos jobbra-balra köszönget. A doktor sebesen halad el mellette, de azért, mint mindig, most is megkérdi:

– Mikor lesz vége?

A kormánybiztos nevet.

– Ha én azt tudnám!

Ha nem volnék itt s nem volna háború, ha érteném ezeknek az embereknek a nyelvét, azt hihetném, hogy Letenyén vagyok vagy Kaposmérőben egy tiszta, szeptemberi vasárnapon a falusi korzó meleg árjában ... De a titkár fölráz merengéséből.

Egy asszony áll a túlsó oldalon a kerítésnek dőlve. A fejét lehajtja, a földet nézi. Nem mozdul, vár. Megmondták neki, hogy kerestük.

– ő az, – mondja a titkár. – Sobski Jánosné.

Megállunk előtte. A titkár lengyelül magyarázza néki, miért kerestük. A halott ember felesége lassan fölemeli a fejét és rámnéz. Nem szép, de ifjú virágában nagyon szép lehetett. Az arca sovány, foltos és fáradt. Két mélyen ülő, fekete szeme izzó, félnék, de értelmes. Magas homlokát három különösen mély barázda szeli át. Orra hosszúkás, mintha szimatolná, mit akarnak tőle. A keze kicsiny, a munkától kerges. Fekete fejkendő árnyékolja be az ar-

cát s még sötétebbé teszi ritkás, de szép hajlású szemöldökét. A blúza kék, a szoknyája tarka. Hogy gyászol valakit, az csak a kendőjéről látszik.

— Miből él most? – kérdi a titkár.

— Napszámba járok – mondja egyszerűen Sobskiné. – Napestig dolgozom. Három gyermekem van. Kettő meghalt kole-rában. Két-három koronát keresek naponta. Tengődöm.

— És az ura jó volt-e magához?

Az asszony tágra nyitja a szemét, a szája megvonaglik, sötét szemébe könnyek gyűlnek. Nem felel. Hátát erősebben támasztja neki a kerítésnek. Csak azután mondja:

— Tizennégy évig éltünk együtt, igen, mert most harmincöt éves vagyok, öt gyermekünk született. Két évig különváltan éltünk, ő itt, én a szüleimnél Bóbrkán. Akkor egyszer utánam jött. Hát bizony jó nem volt hozzám. Igen hirtelen ember volt. Meg is vert. Nem sokat teketóriázott, megvert. Ilyen ember volt.

— Elbúcsúzott-e tőle?

— Nem. Már akkor itt voltak a mi ka-

tonáink s a közelben nagy harc volt. Egy este nem jött haza. Nem kerestem, mert az máskor is megtörtént. Reggel hallottam, hogy elfogták. Aztán én is elmentem Zapytovba, amikor a falut kiürítették. Két napig voltam ott. Mire visszajöttem ide, már nem élt.

— Tudta, mi a bűne?

— Nem. Nékem ő sohse mondta, hogy haragszik Ausztriára. Pedig szókimondó ember volt, s ha ivott, sokat beszélt. De ezt nem mondta soha. A lakók közül sokan haragudtak rá, mert szigorú volt hozzájuk. Azok adták föl, sok ellensége volt néki. De az állíthatom, hogy Ausztriára nem haragudott. Nekem megmondta volna.

— Láta őt holtan?

— Nem láttam. Amikor Zapytovból visszajöttem, itt az utcán valaki megállított, azt mondta, hogy már meghalt és már el is temették. Én nem feleltem neki semmit.

— Hol a sírja?

— Itt van a kertben.

— Maga akadt rá?

— Nem kerestem. Úgy mondták meg nekem, hogy itt van, nem a temetőben.

— Van rajta kereszt?

— Nincs.

— És csináltat a sírjára? . . .

— Nem.

— És mondja, összejön maga valakivel?

— Hát ahová napszámba járok . . .

— De különben?

— Senkivel.

— És a lakók nem segítették, amikor...

— Nem.

— Talán kerülük?

— Nékem nincsenek sem barátaim, sem ellenségeim.

Ezt komolyan, majdnem méltósággal mondta Sobski Jánosné.

Megkérem a titkárt, hogy ne kérdezzen már tőle semmit. Amikor az asszony látja, hogy indulni akarunk, egy lépést tesz felénk, megfogja a titkár kabátja szárnyát, a rozoga viskója felé néz és ezt mondja:

– A kis házam tönkrement a harc alatt, sok golyó érte. Az eső becsurog a tetején. Kapok-e majd valami kárpótlást? Szeret-

ném kijavíttatni, akkor több lesz az értéke. Aztán eladom. Elmegyek innen a porontyaimmal együtt. Elmegyünk haza Bóbrkába. Ott laknak a testvéreim, mert a szüleim nem élnek. Nem maradok itt. Majd ha jobb idők járnak erre mifelénk, ha béke lesz, s ha már majd nem emlékszik arra senki, hogy az uramat halálra Ítélték, akkor hazamegyek a szülőföldemre s ott új életet kezdek.

A fejét alázatosan lehajtja, fejkendője kissé hátracsúszik s a ráhulló napsugárban különösen fénylik szerteomló, puha, fekete haja.

(Jaryczow-Nowy, 1915 szeptember.)

Egy kis fiú született

Egy őszi napot töltöttem Barszczivicében. Ez is olyan falu volt, mint a többi galíciai falu, úttalan, sáros, otromba, unalmas, a rétjein vízzel teli gránátgödrök sorakoztak, s kis kacsák fürödtek a gödrökben. Az őszi nap ott reszketett a víz tükreben s a kacsák szárnyairól fényes vizcsöppök peregtek alá. A nyáron vércsöppök bíbora tapadt a gödrök porhanyó földjére, őszre vízzé vált a vér.

Azt mondom a magyar tizesedesnek, aki az állomásparancsnokság írnoke volt, hogy a rutén pappal szeretnék beszélni. Az ebédlőjében fogyasztottam el az ebédemet, a díványján pihentem ebéd után, mielőtt elmennék, szeretném neki megköszönni a szíves vendéglátást.

A tizedes rám nevetett.

— Nem lehet most a pappal beszélni,
– mondta titokzatosan.

— Miért nem lehet?

— Hát kérem, bajos ezt úgy rövidesen elbeszélni. Nincs is itthon. Már tegnap sem volt itthon. És ma is aligha jön haza. Legföljebb késő éjjel, amikor a hadnagy úr már régen Jaryczow-Nowyban lesz.

Jaryczow-Nowy volt akkor az én állomásom.

Izgatott, hogy hol kóborol falujában késő éjszaka a rutén pap. Mit tervezget, miben töri a fejét? Vagy mit akar a látó szemek előtt elleplezni?

– Titok? – kérdeztem s minden él nélkül a papnéra céloztam.

A tizedes, aki intelligens ember volt, megértette a célzást.

— Szó sincs róla. Mégis titok, sőt a legnagyobb titkok egyike.

— Hazaárulás?

— Nem tudom, az-e?

— Összeesküvés?

— Nem, nem hiszem. Nem vagyok jog-
értő ember. Nem tudom.

— Hát akkor micsoda?

A paplak kopott verandáján beszélget-
tünk. A kapu előtt az őr föl-alá sétált, lenn
a sáros kocsúton nehéz szekerek baktat-
tak, távolabb az őszi délután fátyolos
csöndjében lassan jött Lemberg felől a vo-
nat s óriási füstcsóvája mint fakó üstökös
úszott utána. A tizedes közelebb húzta a
székét s óvatosan kémelve, hogy más meg
ne hallja a szavát, súgta a fülembe:

— Ha érdekli a hadnagy urat, hát el-
mondom.

— Rajta, rajta! Most már okvetlenül
tudni akarom ...

— Egy kis fiú született a faluban, –
mondta a tizedes – tetszik látni, ott abban
a házban, a kéménye füstöl s a homlokára
cirillbetűkkel van ráírva, hogy mikor épült.
Tegnapelőtt este született. Az anyja egy ti-
zennyolc éves parasztleány. Nem, nem ez
az érdekes a dologban, hogy az anyja ti-
zennyolc éves, az sem, hogy leány. De teg-
nap délután fölkeresett egy századombeli

sokác népfölkelő, aki úgy fülhegygel érti a kisorosz nyelvet. Azt mondja, nagy dáridó van a faluban. Miért? – kérdem tőle. Nem tudta, csak annyit látott, hogy abba a házba, ahol a kis fiú született, ünneplős ruhában jönnek a parasztok és parasztszszonyok, ki kenyeret visz oda, ki kalácsot, némelyik tojást, másik meg tejet, sőt egy hordó bort is behengergettek a szobába. Ott van a pap is. Az emberek nevető, vidám arccal jönnek ki a házból, aztán újak iparkodnak a nevezetes parasztház felé, ezek is ünnepi köntösben pipeskednek, ezek is hozzák az ajándékokat. .. Gondoltam, népszokás, hagyomány, vagy mi az ördög ... Valami van e mögött, – gyanakodott a sokác. – Hátha van, menj vissza, lopózz be a házba, s tudd meg, mért mulatnak ott a falubeliek.

– A sokác elment, s már hajnal volt, amikor visszajött ide. Ügyeletes voltam, egész éjjel nem aludtam. Fáradtan üldögéltem a hideg lépcsőkön. A sokác sokat ihatott, mert amit mondott, dadogva és összefüggéstelenül mondta. Hirtelen

eszembe sem jutott a tizennyolcéves parasztleány szülése és ünneplése .. . Egész éjjel ittunk, – csuklotta a vén katona. – Sokat ittunk, sokat daloltunk. Nincs annak a leánynak semmi baja. A gyerek az meg sipitozott, valahányszor megcsókolták. Mindenki megcsókolta. Mondták, én is csókoljam meg. Aztán énekeltek, feleseltek, táncoltak, ittak. Szép volt. A pap is ivott. A pap is énekelt. Aztán a pap fölállt és beszédet mondott. Akkor mindenki azt dörmögte: ámen. Jó boruk van ezeknek a parasztoknak. És akkor mutattak egy arcképet, azt mindenki megnézte, én is megnéztem. Aztán az arcképet odatették a leány vánkosa alá.

— Miféle arckép volt az? – kérdeztem a sokáétól.

— Hát egy orosz katona arcképe volt. Egy közönséges orosz katonáé. Nem volt bajusza, fiatal volt, olyan siheder katona. Itt lakott Borcsavicában, vagy hogy a pokolba hívják ezt a falut. Valami kilenc hónapig volt itt, mielőtt kivertük innen az oroszokat.

— Aztán mért tették a leány vánkosa alá azt a képet?

— Én bizony azt nem kérdeztem senkitől. Biztosan szerették egymást, – pislogott a sokác s nagyot röhögött a markába.

— Hát tetszik már érteni? – kérdezte a tizedes. – Mit jelent a dinom-dánom, az öröm, a bor, az ajándék, az arckép?

— Csak nem gondolja?

— Ó, furcsa, különös, félrevezetett emberek ezek. Érthetetlen, miféle álmok izgatják őket, nem lehet tudni, mit akarnak, mire gondolnak. Szemben sunyik, alázatosak, az ember hátamögött cselszövők, rosszindulatúak ... Az újszülött az orosz katona fia.

— És ezért van ott a pap, s ezért ünneplik? ...

— Ezt be nem vallják. Azt mondják, foogy a leány apátlan, anyátlan árva, nincs senkije, cselédsorban él, sajnálják. Hát csak nem olyan barmok, hogy a szívök meg ne essék a szerencsétlenen? Fia született. Gyönyörű, erős magzatja. Segíteni kell rajta!

— És a pap?

— Az nem beszél semmit. Csak annyit mond, hogy ő minden szülő anyát meglátogat. Békében, háborúban egyformán.

Már esteledett. Szürke árnyak úszkáltak a levegőben. A rét aljáról hűvös szél eredt útjára. A házak apró ablakaiból vékony fények cikáztak alá a völgybe. A cirillbetűs parasztház ablakai mint boldogan nevető szemek ragyogtak az estben.

Elindultam a nagy titokkal. Egy kis orosz fattyú született Barszczovicében.

(Barszczovice, 1915 szeptember.)

A kolera elfojtása a második hadseregben

A koleráról az avatatlanok úgy beszéltek, hogy az meg fogja szüntetni a háborút.

Ma már laikus és szakember egyaránt tudja, hogy a háborúnak más fog véget vetni, nem a kolera. A kolera főleg azért nem, mert kolera nincs. Amerre a második hadsereg katonai területein megfordulok, ott sehol sincs kolera. Pedig október van még, meleg, derűs, tiszta, az ég felhőtlen este csillagsugáros ég borul fölénk, nappal a nap drága sugaraiban sütkérezünk mezőn, erdőszélen, vízparton, a tőzeges rétek sűppedő térén: s a szakemberek azt mondják, ez az idő még nagyon táplálja, érleli, erjeszti a kolera bacillusait, a Böhm-Ermolli hadseregében még sincsen kolera. A

kolerát elfojtották, a mi legénységünk egészséges, mint a makk.

Természetes, hogy csak mélyreható, hatalmas munka biztosíthatta ezt az eredményt. Gorlice után a mindenünnen visszavonuló orosz csapatok mérhetetlen piszkot, undorító szemetet hagytak maguk mögött. A kiürített falvak úgyszólván okádták magukból a fojtó gázokat, a szédítő bűzt. Majdnem minden falu úgy festett, mint tipikus járvány fészek. És ezeken kellett áthaladniuk üldöző, harcoló seregeinknek, hadtápcsapatainknak, munkásosztagainak s száz egyéb mindenféle intézményünknek. Június legelején már tudtuk, hogy Chyrovban, Felsztynben kolera van, Przemysl kolerás. Przemysl visszafoglalása után a további harcok során kiderült, hogy kolera van Medykában, Moszczyskában, Grodekban, majd Lemberg felszabadítása után a Lemberget övező falvakban is konstatálták a kolerát, a többek között Malechovban, Laszki-Murovaneban, Zydatycében, Zapytovban, Batiatycében és Kamionka-Strumilovában. Ezek a helységek

persze már régen messze a tűzvonal mögött vannak. Nagy megdöbbenést keltett, amikor Ziegler Emil lovassági tábornok július végén kolerában meghalt a harctéren, de a tragikus végű tábornokról kiderült, hogy nem volt beoltva kolera ellen.

Amikor a második hadsereg-hadtápparancsnokság Samborból Lembergbe tette át a székhelyét, rendkívül energiával fogott hozzá a koleraveszedelem elfojtásához, miután már előzően is foganatosította a szükséges óvóintézkedéseket. Csapatainkban ugyan, minthogy minden embert kétszer beoltottak, mielőtt a harctérre került, csak szórványosan fordult elő kolera s például abban a hadtestben, amelynek Ziegler tábornok volt a parancsnoka, a kritikus időben egyetlenegy koleraeset sem fordult elő, de a hadtápvonalak legénysége a fertőzött falvak miatt állandó veszélyben forgott. A munkálatokat dr. Frühauf főtorzsorvos, a második hadsereg-hadtápparancsnokság az egészségügyi főnöke, vezette s a mellette működő közegészségügyi bizottság dicséretes buzgalmán kívül első sorban az

ő fáradhatatlan tevékenységének és nagyarányú szervező tehetségének köszönhető, hogy a kolerát aránylag igen rövid idő alatt el lehetett fojtani.

A közegészségügyi bizottság egyik jeles tagja, jelenleg ezredorvos, a polgári életben pedig egyetemi magántanár Budapesten, a következőkben informált engem a kolera gyökeres kiirtásának nagy munkájáról:

– A főelvünk az volt, hogy mindenkit be kell oltani kolera ellen. Az oltóanyag kitűnőnek bizonyult s aki kétszer be volt már oltva, ha meg is kapta a kolerát, bele nem pusztult. A községek tisztántartását és fertőtlenítést példátlan szigorral követeltük és hajtottuk végre. Az oltást elsősorban a harctéren lévő táborig kórházak végezték, majd, minthogy az állandó kórházak munkája elégtelennek bizonyult, az operációs és hadtápterületeket kisebb körzetekre osztottuk föl s egyszerre annyi bizottságunk működött, hogy mintegy háromszáz különböző faluban vethetett gátat a járvány terjedésének. A lakosság természetesen idegenkedett az oltástói s önként

alig jelentkezett valaki. De házról házra jártunk, úgy hajtottuk, tereltük össze az indolens elemeket s kíméletlenül beoltottunk mindenkit. Ahol szükség volt rá, ott azonnal gondoskodtunk járványkórházról s így az izolálást tökéletesen végrehajtottuk. Az eredmény meglepő volt. Ahol kétszer oltottunk, ott megszűnt a kolera. A szomszéd falvakban még erős volt a járvány, de az ilyen kétszer beoltott falu kolera mentessé vált. Így támadtak a vészből a boldog szigetek, ahonnan már nem lehetett kihurcolni semmit s ahová már nem lehetett behurcolni a járványt. A szigetekcskék napról-napra szaporodtak. A második oltás lassan meghozta a maga gyümölcsét. Az energikus munka nem tartott tovább négy hétnél s a kolerát legyűrtük. A második hadsereg területén már hetek óta nincs egyetlen egy koleraeset sem. De a járvány tartama alatt is katonáink között oly szórványosan fordult elő kolera, hogy ez a hadsereg akcióképességét, amint azt az elért eredmények is fényesen igazolják, a legcsekélyebb mértékben sem bénította.

Természetes, hogy a járvány elfojtásának kemény és terhes munkájában igen súlyos kötelesség hárult a közvetlenül a harcvonal mögött működő hadtápcsapatok öreg népfölkelőire, ők fertőtlenítették orvosi utasítások szerint a falvakat, ők teljesítettek éjjel-nappal felelős őrszolgálatot, ők szállították kórházba a betegeket, ha kellett, ők temettek s így az ő halálmegvételüknek is nagy része van abban, hogy a koleraveszedelemet gyorsan, gyökeresen és véglegesen meg lehetett fékezni.

(Jaryczow-Nowy, 1915 október.)

A kis bestia

A hadtápállomás-parancsnokság a lakók ezer ügyes-bajosdolgait intézi el: szerve a hadseregnek, még pedig élő, erősen lüktető, bátor szerve, amely nélkül az operáló sereg csonka, esetleg béna volna. A hadtáp-csapatok utakat javítanak, lövészárkokat, drótakadályokat készítenek, foglyokat kísérik, aratnak, csépelnek, szántanak, vetnek, megölik a kolerát, elfojtják a járványokat, vasúti vonalakat őriznek, csapatokat irányítanak, szökevényeket elcsípnek és a lakókat a háború követelményeinek teljesítésére szoktatják, ha kell, kényszerítik. A hadtápvonalakon sütik a kenyeret, ezeken helyezkednek el a fölvételező állomások, a löszertelepek, a kórházak, tábori posták, magasabb parancsnokságok, mű-

helyek, konyhák, vonatok s minden egyéb a hadtáp területeire kerül, aminek nincs helye a tűzvonalban. A hadtáp biztosítja az összeköttetést a front és a mögöttes országrész között, a hadtáp helyi hatóság, amely rendet teremt, büntet, enni ad, igazságot tesz, felelős a közegészségügyért, köztisztaságért, a forgalom gyors lebonyolításáért, féken tartja a gyanús elemeket, kémeiket, ráteszi sújtó kezét az árulókra és megakadályozza az élelmiszeruzsorát. A hadtáp gondoskodik a kiürített falvak lakóinak elhelyezéséről és ellátásáról, végzi a sorozást a felszabadított területeken, összegyűjti és beszállítja a csataterекről a hadianyagot és elárverezi a hazaárulók földjein termet gabonát, burgonyát, répát, káposztát, szénát.

Természetes, hogy egy-egy hadtápállomás-parancsnokság – itt Galíciában talán a legtöbb – erős kezét a lakosság ütőerén tartja, a szíveket vizsgálja, a lelkiismeretet kormányozza. Sokszor oly nehezen értik meg, hogy a járványt ki kell irtani s ebben nekik segédkezniök kell. Valahol egy rutén

parasztasszony a viláért sem akarta elhinni, hogy neki tisztán kell tartania a lakását, sőt a háza előtt is söpörnie kell. Az sem megy igen a fejükbe, hogy a szűkebb harctéren csak igazolvánnyal járhatnak az emberek. A háborús közigazgatás sokfelé nyúló ágai között mint óriási rengetegben bolyonganak, amelyből nem találják meg a kiutat s nem is fogják megtalálni, amíg a béke hatalmasan felvillámló fénye sugárutat nem hasít ebben a rengetegben.

Még Jaryczow-Nowyban történt, hogy egy rutén parasztleány – lehetett vagy tizenöt-tizenhat éves – nagyon sokat járt a parancsnokságra s állandóan útlevelet kért Lembergbe. Annyiszor jött, hogy végre feltűnt nekem, mi az ördögöt kereshet ez szüntelenül Lembergben? Megfigyeltem s rájöttem, hogy az egész idő alatt talán egyszer volt odaát s az útlevélkérés csak ürügy volt arra, hogy a parancsnokságra járhasson s hamiskás szemére, ravasz mosolyára felhívja a figyelmet. Egy délután megint eljött útlevélért.

– Lembergbe? – kérdeztem tőle.

— Igen, oda szeretnék ...

— Hiszen maga nem is jár Lembergbe,
– mondtam neki. – Mit csinál azzal a sok
útlevéllal?

Egyáltalán nem jött zavarba.

— Hadnagy úr, nekem egy kérésem
volna.

— No mi az?

— Az én apámat följelentették a zsidók.
Mert itt a zsidók az árulók, ők üzletért min-
dent elárulnak, még az istenüket is. ők fel-
adták az apámat s a csendőrök elvitték
Lembergbe. Hadnagy úr, ha kiszabadítja
az apámat. . .

És a kis ostoba parasztleány forrón, bát-
ran nézett ebben a pillanatban a szemembe.

— Mi a bűne az apjának?

— Semmi. Egy zsidó eladta orosz tisz-
teknek a katonai térképeket s neki nem
lett semmi baja. Az én apámat egy zsidó
följelentette, ez nem igazság. Mi hűek va-
gyunk Ausztriához, itt lakunk, de a zsidók
ide-oda vándorolnak . . .

— És ki az a zsidó, aki följelentette?

— Grosskopf, a rendőr.

— No jó, majd megkérdezem.

— Attól hiába kérdi, az gazember. Tesék elhinni, hogy az én apám becsületes ember. Ha erről a hadtáp ad nekem egy írást, akkor az apám kiszabadul. Tegye meg ezt nekem.

Szigorúan néztem rá:

– Ha az apja ártatlan, ki fog szabadulni nélkülem is. Érti? Ha bűnös, meg fog bűnhődni. Most pedig elmehet.

Csalódottan nézett rám, aztán lassan kismfordált a szobából, öt perc múlva visszajött, az arca ki volt pirulva, felém hajolt és suttogva mondta:

– Jöjjön el estére hozzám ...

Mielőtt szólhattam volna, kifutott a helyiségből.

Most már boszantott a kis bestia vakmerősége. Azonnal fölkerestem a kormánybiztost, elmondtam neki a kis incidenst s megkérdeztem tőle, mi a bűne a parasztnak. A kormánybiztos jóízűt nevetett, aztán a következőket adta elő:

– A leány viselkedése egyáltalán ne ejtse önt zavarba, látták őt a jaryczowi

parkban éjjel barangolni orosz katonákkal. Az apja notórius russzofil, már régóta figyeltük. Mert tudni kell, hogy a russzofileknek is kétféle fajtája van. Az egyik fajta titokzatos, szófukar és alattomban dolgozik. A másik fajta nagyhangú, feleségő, kiáll a piacra és a mellét veri. A májusi offenzíva elején történt, hogy a szóban forgó paraszt egy csomó társával az itteni piacon ácsorgott. Persze a háborúról beszélgettek. Az egyik azt mondta, hogy az oroszoknak ki kell takarodniok Galíciából, mert Gorlicénél rettenetes vereséget szenvedtek. A másik úgy vélte, hogy a germánokkal nem bírnak az oroszok. A harmadik azt bizonyítgatta, hogy tulajdonképpen a Kárpátok örölték meg az oroszok erejét. Amikor a Kárpátok szót meghallotta a leány apja, kivett a zsebéből egy lengyel újságot, amely akkor Lembergben az orosz cenzúra engedelmével jelent meg: a „Wieczorná”-t. Egy cikkre mutatott és ezt kiáltotta:

– Hát mégis hallatlan, hogy ennek a vén embernek még ilyen nagy hadereje van a

Kárpátokban, ez mégis csak fölháborító! Tessék, a Wieczorna is azt írja, hogy még huszonnégy hadtestje van a Kárpátokban.

– Ezt mondván, dühében földhöz vágta a lapot, leköpte és rátiport. Az esetet sokan látták, de amikor az oroszok kiverése után az eljárás megindult ellene, csak két tanú jelentkezett, Grosskopf rendőr és egy Schütz nevű zsidó. Az ő vallomásukat fölvette a csendőrség és a felségsértő paraszt Lembergbe került. Hogy aztán ott mi történt vele, azt nem tudom.

Másnap újra eljött a parasztleány a parancsnokságra.

– Útlevelet kérek Lembergbe, – mondta hangosan.

— Milyen ügyben?

— Családi ügyben.

— Miféle családi ügyben?

— Hát az apám kiszabadult. Minden írás nélkül is kiderült az ártatlansága.

Hidegen és szemrehányóan mért végig ennél a hazugságnál. Átadtam neki az útlevelet. Átvette és lassan, óvatosan összehajtogatta. A fejét lehajtotta, gondolkodott.

Néhány pillanat múlva kérő hangon mondta:

— Mentse meg, kérem mentse meg . . .

— Nem lehet, bűnös, – mondtam keményen.

A kis bestia felkapta a fejét. Az arca lángvörös volt. Indult kifelé. Az ajtóban megállt és megfordult:

– Aztán – mondta sértődötten – más-kor éjjel ne kopogjon az ablakomon!

Íme, egy nehéz eset a hadtápszolgálatból.

(Jaryczow-Nowy, 1915 október.)

Este a romvárosban

A kora őszi enyhe sugárzásban szövögeti egymásra a lassan pergő napokat, alig történik valami körülöttünk, az őszi cséplést magyar népfelkelők végzik a környékünkön lévő és körletünkbe tartozó galíciai uradalmakban, a járványok elmúltak, Jaryczow-Nowy kietlen egyhangúságát megszoktuk már, a leégett városrész romjai s a romokban kisarjadzó új élet, mindennapos panaszok, keserű kérések: mint egy régi film egymásba mosódó képei rohannak el szemünk előtt napról-napra . . . Mikor történt? Még Lemberg nem volt talán egészen újra a mienk, s Jaryczow-Nowy égett már, hónapok szálltak el azóta az idő forгатagában, ki emlékszik a tűzpusztításaira? A jaryczowi csatorna söté-

ten szürke vize csendesen mossa mély, szabályos ágyát, az erdők felől halk zúgás verődik át a berkek süppedő téréin, a kormánybiztos ízes fácánra vadászik, a rutén tanítókisasszony szigorúan oktatja növendékeit s megadó türelemmel hallgatja háborús fejtegetésünket, miközben kék szemelázás fényben villan meg, amikor azt kérdi, vajjon sokáig tarthat-e még? ... Az élet nem áll meg, megindul a forgalom Lemberg felé, s rut külsejű, kalmár zsidók megakasztott szekerei kocognak a köves utakon. Árut hoznak, áruért mennek, torlódó csoportokban ácsorognak a parancsnokság szalmás épülete előtt, útlevelet váltanak Lemberge, Krasneba, Buskba, a Búgon inneni vonalra, ahová már szabad az út. Este csönd. Az utcák sötétek, a házakból elszórtan sir ki egy-egy gyertya vagy petróleumlámpa bágyadt fénye. A katonák hazatértek a munkából, lepihennek, csak az örök egyforma kopogása töri meg itt-ott a csendet. Jön Grosskopf, a rendőr, szakállas, kopott zsidó, a szájában egymásba folynak a sebesen rohanó szavak, furcsa

zsargonjából csak minden tizedik szót tudom megérteni, bár magyarázó taglejtései, groteszk mozdulatai mindenáron azt célozzák, hogy értsem meg a beszédét. Ha talán velem volna Salom Asch, ő megfejthetné, mit hadar össze ez az ember, ha ugyan Salom Aschot is megérteném . . . Mégis megállapítom, hogy békében gépügynök volt, a háza leégett, s most nincs semmije. Rendőr lett, mert a hűségében megbízik a kormánybiztos.

– Hát akkor menjünk – unszolom. – Menjünk a romvárosba.

Elől Grosskopf, én utána. Hangoosan deklamálja, ebben vagy amabban a házban ki lakott, innen hány embert vitt magával a kolera, a harcok idején, künn a lövészárkok mentén, hány ember pusztult el... De minden jó volt, mert a vége jó. Az oroszok kitakarodtak, s ide soha többé vissza nem jöhetnek ... Fekete romok merednek eléem az éjben, egy-egy magányos kémény elnyúlt árnya oson tova mint bújókáló kísértet a népmesében, az utón szembe jön velem nehéz terhével Zrínyi Miklós, a

postásunk. Izzad, nehezen zihál, minden nap bejár Lembergbe a tábori postára s Barszczowicéről gyalog bandukol az állomásunkra.

– Van-e levelem? – kérdem tőle s mosolyogva nézem kövéres, jókedvű arcát, s mindig szívesen hallgatom, amikor elmondja, hogy ő is szigetvári, mint nagy őse, a híres Zrínyi Miklós . . . Egy magyar ezredes meg is állapította, hogy hasonlít a szigetvári hősről fenmaradt képekhez. Erre aztán szörnyen büszke a mi Zrínyink.

Kikotorja a levelek közül az enyéimet s átadja:

– Tessék, hadnagy úr!

Aztán már siet is beljebb, mert az öreg legények is türelmetlenül várják az otthon híreit. . . Lassan lépkedünk tova, éppen arra gondolok, hogy a pap aznap kérdezte tőlem, szabad-e már harangozni a környékbeli templokban – amikor megszólal Grosskopf:

– Na, ide bemehetünk.

Csak nehezen botorkálva érünk le a pincébe. A család, amely ott él, ijedt szemmel

bámul rám, de Grosskopf morog valamit s az ijedség lesiklik arcukról. Töri bútorok, piszkos rongyok, korhadt edények kontúrjai ütköznek ki az ijesztő félhomályból. Valami nehéz, dermesztő szag tölti meg a pince belsejét, a szellőzetlenség, a nyomor durva szaga ez. Két süldő lány üldögél a földön, egy idősebb asszony száradt arca vonaglik előttem, amint hadarva mesél, mesél... Az ura meghalt, jó módban éltek, házuk volt, most már megszokták ezt, csak a téltől félnek, hátha megfagynak a télen. Türelmemre biztatom, legyint, hogy nálánál nincs türelmesebb lény a leégett házak hamvai közt, ő vár, majd talán fölépítik újra az ő házát is ...

Tovább megyünk. Egy másik pincébe. Ez túlszűfolt, egy bolt nyomai láthatók benne, fiókok, pult, rengeteg vasdarab, törött edények meggörcbült, rozsdás vas ágyak, egy sovány emberke hadonáz benne, hogy emeletes háza volt, kora ifjúságától kezdve munkában őrlődött, tanult, dolgozott, s ide jutott. . .

Vigasztalom, hogy majd minden jóra

fordul, hitetlenül nevet s tagadóan rázza a fejét.

— Nincs már erőm, hogy újra kezdjem.

— Nem szabad elcsüggedni.

De nem maradunk soká, idegenek jönnek, kíváncsiak, nagy szájú, fecsegő emberek, pörlekednek, zsidonganak, azt hiszik, hogy az én tarsolyomban van a bűvös vessző, csak elő kell vennem, hip, hop, s Jaryczow-Nowy újra kikel a föld alól, frissen, épen, tisztán s az emberek ráeszmélnek, hogy csak álom volt, elaludtak, fölébredtek, csoda történt. . . Siettünk ki felé ... Össze-vissza bolyongunk, finom őszi eső szitál, gyenge fények csillognak meg az eső párájában, már vissza akarok menni, el akarom feledni, amit itt láttam az est jóltevő, mindent elfedő sötétjében, amikor Grosskopf újra megszólal.

– Ide tessék bemenni!

Romot sem látok, ezt a házat alaposan fölemésztette a tűz. Grosskopf mutatja a keskeny nyílást, ahol a pincébe bejuthatok ... Egy öreg házaspár ül előttem. Az asszony arcán keresztül-kasul, össze-vissza

ezer ránc, a vén ember képe nyugodtabb. Egyik sem panaszkodik. Száraz ajkuk itt-ott megrándul, de hangjukat nem hallom. Ülnek egymás mellett, néznek, bámulnak, szemök mélyéből üveges fény szikrázik.

– Mi éhen veszünk – suttogja az asszony.

A vén ember bólint. Azt bólintja, hogy a felesége igazat mond.

De semmi panasz, semmi ijesztő kiabálás. Mint két halálra ítélt, halálra kész ember simulnak egymás mellé a pince alacsony, nyomasztó boltozata alatt... Néhány koronát adok az asszonnak, csontkeze megremeg, elkapja az enyémet, ingó feje lefelé bukik, meg akarja csókolni a kezemet.

Rohanok kifelé! Vágtatok vissza. Nem merek hátranézni! És a kezem ég, ég, lángol, ott, ahol a vén asszony görcsösen megszorította.

(Jaryczow-Nowy, 1915 október.)

Az ugató kapitány

A krasnei orosz fogolytábort az inspi-
ciáló tiszt valami okból nem találta rend-
ben – nehéz is volt ott rendet teremteni,
mert a tábor egy leégett urasági major rom-
jai között volt elhelyezve – s a kapitány,
aki akkor ott állomásozott, már kora reg-
gel a romok között futkosott, parancsokat
osztogatott, kiabált, a lovaglópalcájával ha-
donászott, a fogát vicsorgatta, szóval ren-
det csinált. Csendesen melléje álltam, s
amikor láttam, hogy kissé már lecsillapo-
dott, megkérdeztem tőle, miért jött ki eny-
nyire a sodrából.

— Én? – kérdezte s csodálkozó, üres
szemekkel bámult rám. Hiszen én egészen
nyugodt vagyok.

— Nyugodt? Hát az imént? ...

– Áh, – mondta megvető hangon – nem tudom, az idegeim . . . Fáradt vagyok.

Az arca el volt nyüve, a vonásai mélyek voltak s a kék szemeiben valami furcsa, ideges fény villámlott.

— Undorító, – mormogta később – de nem tudtam, mire mondja. A táborra-e, a maga helyzetére, vagy a háborúra. De mindjárt utána tette:

— Megyünk Zloczowba, ott vizsgálják meg a tiszteket. Azokat, akik nincsenek a fronton. Én már voltam, most újra megyek. Nem bánom, ha vissza is küldenek a tűzvonalba. Mi közöm hozzá?

— Mikor lesz a? . . .

— Holnap, vagy holnapután. Adhatsz kocsit? Mert a vonatjárás bizonytalan.

— Hogyne! Hisz nékem is kell mennem.

— Annál jobb.

Este telefonált és kérte a kocsit. Másnap hajnalban indultunk. Csúf, komisz idő volt. Az eget nem lehetett látni a felhőktől, az utat a ködtől. A kapitány óriási bundában várt, megint magánkívül volt, dühösen nézett rám, mert a kocsi néhány percet ké-

sett, aztán megcsikorgatta a fogait, úgy tett, mintha rám akarna támadni, de nem mozgott, hanem valami különös, furcsa, vakkantó hangot hallatott. Egy pillanatig. Aztán elnevette magát:

— Na, ne bámulj, én némelykor ugatni is szoktam. Ezt is a háborúban tanultam meg.

— Még mindig jobb, mintha az ember megőrülne.

— Jobb, jobb, annál sokkal jobb – mondta busán a kapitány. – Menjünk!

A lovak futni kezdtek. A kapitány bele roskadt a bundába, a hatalmas szőrme-gallérból alig látszott ki a feje.

— De te így megfagysz – mondta később, ahogy az idő mind komorabbá vált. – Nincs bundád?

— Nincs.

A kocsis is didergett vékonyka köpenyében s hátra-hátraszólt:

– Hej, van a főhadnagy úrnak egy kitűnő orosz bundája. Még a nyáron szerezte Starasolban. Az most elkelne.

— Miféle főhadnagy? – kérdezte a kapitány.

— A krasnei félszázad parancsnokának. Remek egy bunda. Egy starasoli hazaárulótól koboztuk el.

A kapitány nem szólt többet, még jobban az ülésbe roskadt, aztán elaludt. A kocszi röpült a tar tájékon át, piszkos falvak tünedeztek föl a kora reggel nedves szürkületében, piszkos falvak maradtak el mögöttünk, mint valami rossz álom kellemetlen emlékei, a varjak százai ültek a kiásott krumpliföldeken, a hó lassan esett, hideg szél fujt, rohantunk Zloczow felé, a starasoli orosz bundára gondoltunk, amely bizony most jól elkelt volna a mind zordabbá váló téli napon. A kapitány egyszerre felhorkant, fejét kidugta a havas gallérból s gyorsan ezt mondta:

– Tudod, nem lehet ezen csodálkozni. Nyolc hónap a fronton, fagy, hó, Kárpátok, Lengyelország, fődözék, visszavonulás, az ember idegei kifáradnak. Az idegek. Minden ezen múlik, az idegrendszer, ez, ez a fontos. Jó idegrendszer, sokáig bírod,

gyenge idegrendszer, nem bírod soká, rossz idegrendszer, belepusztulsz. Hát nem így van? Negyven éves vagyok, vőlegény vagyok, pihenni szeretnék. Most jól pihenek ezen a kocsin. Hagyj békén, aludni akarok. Vau, vau ...

Igazán nem tudtam, komolyan ugat-e, vagy csak tréfál. Néhány perc múlva megint aludt. Valami szomorúság, vagy részvét szállta meg a szívemet, szánakozón néztem rá, hogy annyit szenvedett, túrt, nélkülözött. Valamit mondtam is neki, de ekkor már horkolt. Nem hallott egy betűt sem a vigasztalásomból.

Kilencre benn voltunk Zloczowban. Más-honnan is jöttek ide tisztek, a parancsnokság előtt néhány autó állt, az egész városon valami idegesség ült, a hó nagy pelyhekben hullt, úgy látszott, hogy minden ember, aki az utcán volt, rohan. Mindenki rohant. Miért rohannak itt az emberek? Vagy talán csak mi láttuk ezt úgy a hosszú, fárasztó kocs út után, zsibbadt, nehéz tagokkal járván a zloczowi síkos aszfalton?

Bementünk a parancsnokság épületébe.

A kapitány föl-alá szaladgált, senkihez sem szólt, egy pillanatig sem állt meg. A fejét lehorgasztotta, gondolkodott. Jött a fő-törzsorvos, barátságos, idősebb úr volt, meglátta a kapitányt, karon fogta s megszólította:

– Na, hogy vagy?

A kapitány dermedten nézett rá. De rögtön kiderült az arca, elnevette magát s a fő-törzsorvos arcába vakkantott. Vau, vau! ... A fő-törzsorvos ijedten eresztette el a kapitány karját, aztán enyhén mondta:

— Na, nem olyan veszélyes.

— Nem, nem, – mosolygott a kapitány, gyorsan megfordult, az ablakhoz állt, dobolni kezdett az ablaküvegen s csendesen morgott, mint a kutya, ha csontot rág.

Nemsokára ott állt a bizottság előtt. Kikérdezték, megvizsgálták, igen egyszerűen és komolyan viselkedett, nyugodt feleleteket adott s amikor meghallotta a kedvező döntést, hogy még nem kell a frontra mennie, a vállát vonogatta, meghajtotta magát, kiment, de amikor később meglátta az or-

vost, aki megvizsgálta, ránézett s furcsán, idegesen vonítani kezdett.

Az orvos megrázta a fejét, de mielőtt szólhatott volna, a kapitány a kezét nyújtotta neki:

– Szervusz, sietek! Még ezer dolgom van. Korán kell visszamennem Krasnéba. Több, mint harminc kilométer. S nézd, hogy esik a hó. Disznó egy idő, mi? Vau, vau!...

Rohantunk visszafelé. A kapitány az egész utón szidta a kocsist, az véresre verte a lovakat, később iszonyú hóvihar támadt, metsző, galíciai, gonosz hóvihar, a kapitány csúfolkodott, hogy meg fogok fagyni, úgy kell nekem, miért nem gondoskodtam én is kitűnő bundáról, mint a főhadnagy, s jóízűeket kacagott, amikor megint belegubózott a bundába. Már sötét volt, amikor megérkeztünk Krasnéba. Fiatalosan ugrott le a kocsiról, a faluból kutyaugatás hallatszott.

— Mi az? – kérdezte tőlem halkan.

Elnevettem magam:

— Minket ugatnak a kutyák.

– No né, mondta vidáman – nem is tudtam, hogy erre is ugatnak a kutyák.

Megfordult s halk vau-vau kiáltással eltűnt a komor estben.

(Krasne, 1915 november.)

Fekete silhouette

Éfélután egy óra lehetett. Künn hóvihar dühöngött és én a buski szokol-épület egyik sarki szobájában a durva katonatakaró alatt félálomban, fázva vacogtam és isten tudja, mire gondoltam. Talán éppen arra, hogy itt egyszer orosz sebesültek haldokoltak, mert a szokol-épület az oroszok galíciai uralma alatt kórház volt. Vagy talán arra, milyen rideg, kietlen és egyhangú ez a galíciai tél, s mennyivel jobb dolguk van azoknak a tiszteknek, akik a gróf Bedeni kastélyában alszanak a kandalló enyhe duruzsolása mellett, ahogy azt régi novellákban olvastam, s ahogy azt saját szememmel láttam, amikor szolgálati ügyben meg kellett jelennem báró Kellersperg őrnagy előtt, aki az állomás parancsnoka

volt... Egyszerre kopogott valami a lépcsőházban, pár pillanat alatt kinyílt az ajtó s a küldönc piciny villanylámpásával az arcomba világított.

— Mit akarsz?

— A hadnagy úr azonnal jöjjön a kastélyba.

— Minek? Történt valami?

— Nem tudom. Azt hiszem, valami távirat jött.

Tisztelgett, sarkon fordult és elment. Én tíz perc múlva utána. Ezer mindenféle zavaros gondolat kínozott. Talán áttörték a frontunkat s meg kell szállnunk a buski védelmi vonalat? Vagy zendülés támadt az orosz fogolytáborban? Ostobaság. Vagy talán szabadságot kaptam? De nem sokáig töprengtem. Hamarosan ott álltam a kastély előtt. A Bug zúgva, dörömbölve küzdött az óriási jégcsapokkal, amelyek az ősszel újraépült híd kemény pilléreiről ágaskodtak beléje, a kastély recsegő parkjából a hajladozó fák tört sóhajai vonítottak felém, mint éjszakai kísértetek ijesztő szava, a kastély csendben szunyókált, előtte

egy álmos lámpa pislogott, jeléül annak, hogy itt van valami. Parancsnokság, vagy ilyesféle. A zlota-lipai áttörés után a Badeni-kastélyt nem gyújtották föl az oroszok. Nem volt rá idejük, vagy már unták a pusztítást.

Bementem a kastélyba. A morva kapitány felült az ágyában, helyel kínált meg s azt mondta:

– Itt a távirat. Szedd össze az embereidet, hajnalban indulnod kell. (Bocsáss meg, hogy felzavartalak.) Nem tudom hová, nem tudom minek, azt hiszem, vasút-biztosítás. (Gyújts rá!) Majd Lembergben megmondják. Amit most mondok, az nem hivatalos. Azt hiszem, a német császár jön. Érdekes szolgálat lesz. Lehet, hogy vaskezesztet kaptok. (Úgy-e nem haragszol, én is álmos vagyok.) De én nem mondtam semmit. Csak úgy sejtem. (Szijj el még egy cigarettát!) Te, most értem csak a múlt heti csapateltolásokat. A besszarábiai fronton vagy mi megyünk át támadásba, vagy minket támadnak meg az oroszok. Mit gondolsz? (Aludtál már? Úgy-e nem harag-

szol?) Megértetted a parancsot? Aztán szemfüles légy, jól megnézd a császárt! (Bocsáss meg, nem tehetek róla, hogy fel kellett kelned.) Szervusz!

Krasnen ültünk vonatba. És a vonat most is olyan lassan cammogott, mint hosszú hónapokkal ezelőtt, amikor fölkerültünk a Kárpátokba. És a nyáron, amikor Nadybyből Rudkiba mentünk. Hideg, fűtetlen vasúti kocsikban szorongtunk, körtünk vakító fehérség, tar gallyak, szóvalan sirok és senki nem tudott semmit. A hogy az a magyar katona szokása, amikor utón van, most is a régi hangokat hallottam, ahogy az irányt, az égtájakat állapították meg. Merre van Magyarország? Merre vannak a Kárpátok? Hol van Uzsok? És hol terpeszkedik a Mecsek? Hol folyik a Dráva s átjöttek-e farkasok már a Dráván? Valaki azt erősítgette, hogy a buski erdőben farkasok ólálkodnak ... Nem lehet az, mondta egy somogyi népfölkelő, mert ilyenkor otthon még nem fagy be a Dráva...

Lembergben egy másik vonatba száll-

tunk át és utaztunk tovább. Reggel öt órakor értük el a végállomást. Tisztek, legénység egyaránt fáradtan, vacogva bujtunk ki éjjeli mozgó szállásunkból, amely zsúfolt, levegőtlen, nehéz szagú volt, mint egy éjjeli menedékhely. És a füst hideg volt benne. Nincs rettenetesebb, fojtóbb, kegyetlenebb valami, mint a hideg füst egy piciny vacokba beleszorítva. Jött Knobloch Bohuszláv a parancsnok, osztrák csendőrkapitány volt, vidám arcú, dallamos hangú, friss kedélyű ember, akin nem látszott meg sem a háború, sem az éjszaka. Kiadta a parancsokat, megszálltuk a hidakat, átjárókat, az egész vasúti vonalat. Engem Przemyslanyba rendelt.

– Délután meglátogatlak – mondta.

– Aztán vigyázz, baj ne legyen. Mekkora a te szakaszod? Tizenöt kilométer? Na, hisz az semmi.

Aztán elindultunk. Talán sehol annyi sirt nem láttam, mint ezen a vidéken. A burgonyaföldekben sírok, a sínek mentén sírok, a domboldalakon temetők, az átjáróknál sírok. Vézna, fáradt, panasztalan

halmocskák jobbadán névtelenek, orosz sírok, magyar sírok vegyesen, a háború elején itt nagy csata dúlt, a przemyslanyi csata, ki hallott róla? Przemyslany félig leégett, az állomása ép, mintha már más generáció élne itt, senki sem tud a múlttól, mi volt, hogy történt, elmúlt. Csata volt. Sokan meghaltak, sokan eltűntek, sokan el-futottak, a város égett, irtózatosan égett, éjszaka volt, a házak tűzvázai borzalmasan világítottak és nyögtek, recsegték és szilaj szél hordta a tűzcsóvákat. Azt mondtam egy öreg embernek, mondjon el nékem mindent, amit látott.

– Mit láttam? Semmit sem láttam. Mit tudom én, hogy mit láttam? De ha az úr tiszt, azt mondja meg, mikor lesz vége.

Hirtelen eszembe jutott a morva kapitány, ő mondta, hogy jól nézzem meg a német császárt. Talán azt is megkérdezhetném tőle, mikor lesz vége, aztán megmondhatnám ennek a kíváncsi öreg embernek.

Este megérkezett a csendőrkapitány. Vidám volt, sört ivott és a Rigolettót énekelte. Azt mondta, szeretne zenekritikus lenni,

ért a zenéhez, minden operát ismer, még Wagnert is szereti. Csodálja a magyarokat, olvasta Jókai Tengerszemű hölgyét, a noteszében följegyzett még néhány Jókai regényeimet, az Új földesurat, az Aranyembert, a Magyar nábobot. Az Aranyember különösen érdekelte, részletesen elmondatta a tartalmát. Azt mondta, sajnálja, hogy nem tud magyarul... Nem szereti a politizáló tiszteket, a fronton egyetértésnek kell lenni, a magyarok kitűnő katonák s most a tisztikar gerince a békében lenézett tartalék és népfelkelés. Egyetlen aktív tisztnek sincs joga arra, hogy a tartalékos és népfelkelő tiszteket becsmérelje, mert amit ezek produkáltak, az páratlan. Ez meggyőződése és meggyőződéséért sikra is fog szállni.

Kezet fogott velem, megint a Rigolettót énekelte, aztán bejelentette, hogy ma éjjel sem alszik. Kimegy ellenőrző útra a vonalra, szeretné látni a császárt. Mire az udvari vonat ideér, visszajön, én erős kordonnal zárjam le az állomást, aztán majd itt találkozunk.

Úgy is történt. Este, zord hidegben haladtak keresztül az állomáson az udvari vonatok. Amikor átrobogtak, felém fordult s nagyot sóhajtvá mondta:

– Hála isten, nem történt semmi baj.

Éjjel fölkelte, gyertyát gyújtott és ezt mondta:

– Mert tudod, ez a legkínosabb szolgálat. Egy sróf meglazul, vagy tudom is én mi, egy híddal baj történik, egy ilyen agyonhajszolt, agyongyötört népfölkelő elalszik vagy valami gyanús, gonosz alak elkerüli a figyelmünket s kész a katasztrófa. Szép dolog a fronton meghalni, de a tábori csendőr a legzaklatottabb állat, annak sem éjjele, sem nappala, az sohasem alszik, sohasem pihen, az fut, rohan, száguld mint a golyó, ha kilőtték. De a golyó az megpihen. A csendőr soha. Mert képzelj el, ha itt valami baj történne, akkor én holnap mehetek, öngyilkos lehetek, felköthetem magam, vagy tudom is én, pedig őrnagy szeretnék lenni. A magyar csendőröknél jobb az előléptetés. Akikkel itt kezdtem, már túlnyomórészt őrnagyok. Ha magyar-

nak születtem volna, most én is őrnagy volnék.

Még éjjel értesítést kaptunk, hogy az udvari vonat másnap este hét órakor halad át az állomáson.

— Hát tudod-e, melyik kocsiban ült a császár? – kérdezte a kapitány.

— Az utolsóelőttiben.

— Abban. Finom, elegáns kocsi volt. Minden ablakán lebocsátották a rolót. Vájjon aludt-e? Pihent-e? Dolgozott-e?

És újra a Rigolettót kezdte füttyörszni. Mosolygott:

– Ez az én kedvenc operám.

Másnap este hat órakor lezártuk a pályaudvart. Enyhe sötétség borult ránk, a hó lanyhán esett, a kapitány fürge léptekkel mászkált a síneken, türelmetlen volt, azt mondta, kimegy a pályára, ott várja be a Homburgot – ez volt a vonat neve – én csak itt legyek résen, majd aztán visszajön. Fél hétkor berobogott a futárvonat, amely a Homburgot megelőzte s menetrend ellenére megállt. Egy tiszt és egy mérnök ugrott le róla.

– Azonnal igazítsák meg a szemaforot,
– mondták – tilosra van állítva. Mi is megálltunk. És senki sem tudja megmondani, ki állította tilosra. A nagy híd előtt meg kellett állnunk.

Mindenki halálsápadt volt és mindenki remegett. Egy negyedóra alatt a híd elé ér az udvari vonat, s meg fog állni. Telefonálni nem lehet. Sötét van és esik a hó. Ki itt a parancsnok? Jelentkeztem.

– Azonnal tessék kiküldeni egy vasutat és két embert, de rögtön. Igazítsák meg a szemaforot. Az udvari vonat meg fog állni.

Kiadtam a parancsot. Az emberek futólépésben elrohantak. A futárvonat elindult. Az állomásfőnök mellém sompolygott.

— Valami baj van? Hallatlan. És éppen most, amikor én vagyok szolgálatban.

— Nincs semmi baj.

— És a szemafor?

— Rendben lesz.

A távolból idehangzott a katonák lábainak ideges dobogása. Egy-kettő, egy-kettő. Rohantak a szemafor felé.

Pontosan hét órakor vöröslött felénk a messzeségből az udvari vonat két óriási tűzszeme. Lassan, méltóságosan jött. A sinek mintha alázatosan meghajoltak volna. A katonák mereven álltak helyeiken. Az állomásfőnök fölemelte a kezében lévő lámpást ...

A hó finom pelyhekben reszketett a szemünk előtt. Ekkor már tudtuk, hogy az udvari vonat is megállt a szemafor előtt.. .

A vonat két kocsijában volt csak világosság. Az utolsóelőtti is sötét volt. De az ablakokra nem bocsátották le a rolókat. Félig az egyik ablaknak dőlve, de fejét az állomás felé fordítva, állt a császár. Az arca körül homály, termete sötétben. Éles vonásai elmosódtak. Talán pihent, fölkelte, érdekelte, hol van, kíváncsi volt rá miért állt meg a vonat. Állt, kifelé nézett, mereven, keményen, mozdulatlanul, egy különös mély, hatalmas, fekete silhouette suhant el előttem, egy pillanat alatt, talán oly rövidke idő alatt, amely alatt az ember sóhajtani sem tud, lélekzetet sem tud venni,

fekete silhouette, aminőt az ember soha többé elfeledni nem tud.

Fekete silhouette. Én ilyennek képzeltem a német császárt.

(Przemyslany, 1915 december.)

A wolhyniai négyszáz

Csak annyit tudok róluk, hogy Radziwilióban ültek vonatra, Bródyn át utaznak s Krasnén kell kiszállniuk, összesen négyszázan érkeznek. A buski parancsnokság veszi át őket, gondoskodik az ellátásukról s telepíti őket ide-oda, kisebb-nagyobb galíciai falvakba, amíg vissza nem térhetnek hazájukba.

Ezek a wolhyniai oroszok, a front mögött lévő községek lakói, akiket a mi parancsnokságunk lakoltatott ki, hogy ne érintkezhessenek az ellenséggel, ne kémkedhessenek, el ne árulhassák észleleteiket, tapasztalataikat. Kitűnő intézkedés, a háború tanított meg bennünket erre az óvatosságra, ahol nincs ember, ott nincs áruló, ahol nincs szív, ott nincs érzés, ahol nincs

alattvaló, ott nincs kötelesség. És ott nem kell senkit sem felakasztani.

Krasnén ágazik el a lemergi vasút. Az egyik vonal Tarnopol felé kanyarodik, a másik Bródyn át Oroszországba. A krasnéi állomáson várom hetven parasztszekérrel a wolhyniai négyszázat, de a vonat a jelzett időn túl öt órai késéssel érkezik. Késő éjszaka van, a leégett állomásépület mellett hevenyészett fabódékban dolgoznak a vasúti tisztviselők és a pályaudvarparancsnokság tisztjei. Természetesen a parancsnok magyar főhadnagy. Azt mondja nékem:

— Te, az én katonáim Krasnét Krasznának hívják, Sambort Zombornak, Buskot Bukszának, Zadworcét Zavarosnak, Zloczowot Locsogónak, helyesled-e ezt?

— Föltétlenül. Báró Kellersperg őrnagy a minap mondta, hála istennek, megjöttek a magyar csendőrök, majd azok rendet csinálnak. Pedig osztrák tiszt. Nem lehet elfogultsággal vádolni. Mi van a vonatommal?

— Mindjárt itt lesz.

Feketén, lomhán érkezik a vonat a téli

hidegben. Erősen fagy, az útmenti fák, mint rokkant aggastyánok nyögnek az éjszakában. Hideg szél vágat föl-alá a havas mezőkön s a vasutasok lámpásai mint ijedt állatok pislognak a meg-megrázkódó vonat mellett, amely, mielőtt véglegesen megállna, még néhányszor megrugdossa a benne ülő oroszokat.

— Kiszállni! – ordítja a kalauz.

— Előre, egymásután! – kiáltják a katonák, akik eddig kísérték a wolhyniai parasztokat.

Zavaros hangok úszkálnak a levegőben. A kocsik vasajtai recsegve, csikorogva nyitódnak ki. Kis gyertyafények ütődnek ki a kocsik zsúfolt mélyéből, krakogás, sirás, halk nyöszörgés, ijedt unszolás, dörmögés, káromkodás, feleselés tört, tépett foszlányai olvadnak össze, mint valami óriási, kietlen cirkusz rettentő, vásári zenebonája. Itt vannak az idegenek, jöttek, nem tudják, miért, kiszállnak, nem tudják, hová küldik őket, hazátlanok, rongyosak, fáradtak, piszkosak, jobbadán vének és asszonyok és apró gyermekek, valami torz vonással

az arcukon, a rettegés, a szorongás, a bizonytalanság kemény barázdái, a tegnapi zord emléke, amikor el kellett hagyniok a földet, amelyen születtek s a holnap borzongó réme, hogy mi lesz velük, lesz-e mit enniök, lesz-e valahol pihenőjük.

— Iszonyú! – súgja valaki a fülemben.

— Iszonyú? Hát minket ki sajnált a Kárpátokban? Láttad égni a kárpáti falvakat? Halottad sírni a menekülőket? Láttad Juhászlakot, Görbeszeget, Harcost, Sós-lakot, láttad Hajasdot, Uzsokot? Láttad a nagybereznai állomáson az ungi és zemp-léni szerencsétleneket, akiket a liga szedett össze s vitt haza az Alföldre gyógyulásra és feledésre?

Csupa földhözragadt koldus valamennyi. Akinek pénze volt, már régen elment Moszkvába, Kievbe, vagy Pétervárra. Aki katonának való, azt magukkal vitték az orosz csapatok. A falvak nyomorultjai ezek, békében is az utolsók, a földi élet sivár vándorai, akiket most a háború is megnyesett, megzilált. Vékonycsontú öregek, szinte zörögnek a csontjaik, mélyen ülő

szemek, a tudatlanság, a babona és az éhség üveges villanásai, sápadt, aszott női arcok, kesernyések és semmitmondók, sebes, ronda lábszárak, amelyek tűzvészből menekültek, bozontos szakállak, tépett szoknyák, hervadt mellék és sikoltó csecsemők, valóban iszonyú látvány, s a háborúban elernyed, kimerült, tompa idegek is megrendülnek a krasnei állomáson, ahol mindez fantázia nélkül, durván, nyersen kerül az ember hinni nem akaró, csodálkozó szeme elé.

A kocsik megmozdulnak a buski országúton. Viszik kifelé az otromba batyukat, vánkosokat, dunyhákat, nehéz zsákokat, ládákat, egyesek földig görnyednek a pokoli teher súlya alatt, mi lehet ezekben a szörnyű zsákokban? Kapkodva összehalmozott holmik, krumpli, bab, borsó, kenyér, hús, szalonna, az utolsó pillanatban megmentett semmiségek, egy emlék, egy rongy, egy értéktelen kép hazulról, az otthonból, amely most nincs, mert végigtiport rajta ostorával, lángjával, mindent elsöprő orkánjával a háború. Az egyik kocsiban

ijedthangú, rekedt, orosz kakas kukorékol. Ezt is elhozták.

Vén ember görnyed a kijáratnál. Nehéz zsákon ül, vastag orosz bunda van rajta. De azért didereg. Tolmáccsal szólítgatom, de alig felelget. Olyan a hangja, mintha nagy távolságból szállna ide, lassú, üres, csendes. Mintha a sírből kelt volna ki.

— Hány éves?

— Nem tudom. Arra én már nem emlékszem.

— Van valakije? Lánya, fia?

— Nincs senkim. Csak ez a zsák, krumpli van benne. Nem tudom kivinni.

— Majd kivitetem.

— De nem adom oda senkinek. Én kaptam ki a földből.

— Hát mit tud a háborúról?

— Semmit, öreg ember vagyok.

— Nem látott semmit?

— Láttam valamit. Elfeledtem. Sok katonát láttam.

— A cárt is?

— A cárt nem láttam. Nem ismerem.

— És a faluban volt harc?

— Mondják mások, hogy volt. Én nem láttam. Az emberek ölik egymást, azt beszélik. Miért? Engem is megölnék?

– Nem.

Hajnali négy óra. Jön Pálfy tizedes és jelenti, hogy készen vagyunk. A vén muzsik, aki nem tudja, hány éves és fél a haláltól, tipeg kifelé. Előtte egy másik öreg ember viszi a zsákot a hátán. Az után tipeg. És a zsúfolt szekerek valamelyikén szótlanul meglapul.

Elindul a hetven szekér a wolhyniai négyszázzal. Különös, vad, halálosan csendes karaván a buski országúton. A pécsi honvédek nótáját füttyörészem. Úgy megyek utánuk ...

(Busk, 1915 december.)

A népfelkelő utolsó éjszakája

Annyi halottunk van, istenem, ki tudja őket megszámlálni s ki tudja a őket elsíratni, mégis egy halottra gondolok mostanában éjjel-nappal, egy rokkant kis ember barázdás homlokára, vöröskés fáradt arcára, örök loholására a galíciai tereken, idegen messzeségekben, hómezőkön és sártengerben. Pedig nem is golyó ölte meg, shrapnell sem tépte föl nehezen ziháló mellét, vértől csorgó seb sem éktelenítette el foszló ruhával borított testét, mégis a harctéren esett el, kötelessége teljesítése közben, szegény öreg népfelkelő, aki sohasem lehetett olyan fáradt, hogy még valami kemény terhet rá ne lehetett volna rakni görnyedő hátára. Pécsváradi volt, Bruckner Ignácnak hívták, római katolikus, negyvenkét éves, most

egy éve vonult be Pécsre s karácsony éjszakáján halt meg Ostrovczyk-Polny galíciai falu határában, csendesen, szótlanul, miközben lágyan hulldogált a hó s puha selymével takarta be szegény Bruckner Ignác gyorsan kihűlő testét. Afféle hajcsárszolgálatot teljesített, a marhákat hajtotta a század után, amikor egyik faluból a másikba vándoroltunk, mint a kóbor cigányok s ő járt néhány társával együtt a vágómarhatelepekre, ha fogytán volt a hus s gondoskodni kellett újabb marhákról.

A század akkor Krasnében volt, Galícia legszörnyűbb sárfészkében, egy ellenszenves, piszkos, félig leégett, komor faluban. De jött a karácsony s Krasne süppedő, nehéz útjait is ellepte a hó, s a piciny, vékony gyümölcsfák hajló ágacskáin finom hógyöngyök reszkettek. Este a paplakban vacsoráztunk, a karácsonyfa apró lángjai mellett gondoltunk az otthonra, a szebb karácsonyra s az ismeretlen jövőre. A főhadnagy lábán óriási hócipők voltak, az egész emberből alig látszott valami, csak a hócipői kalimpáltak irombán az asztal alatt.

Kitűnő étvágygal evett s arról panaszkodott, hogy májbaja van. Egyszerre föltárult az ajtó, ijedtarcú katona robogott be s azt jelentette, hogy az egyik marha megszökött. A legények aznap Ozydowban voltak marhákért s útközben, amikor Krasne felé tereltek nagy kinnal a fáradt állatokat, az egyik valahogy eltűnt, elszakadt a többitől, elkalandozott. A főhadnagy dühösen ugrott föl, végigmérte a katonát, végigmérte a hócipőket s megparancsolta, hogy azonnal keressék meg az eltűnt állatot.

— Még ma éjjel? – kérdezte halkán a népfelkelő.

— Természetes, – ripakodott rá a parancsnok szigorúan.

Újra gondosan elhelyezte nehéz hócipőit az asztal alatt, ivott, evett s mint lelkiismeretes katona, még sokáig mérgelődött az elveszett marha miatt s korholta a hanyag öregeket, akik így elrontják az ő nyugodt karácsonyestjét.

És itt kezdődik a pécsváradi népfelkelő utolsó éjszakája. Megparancsolták neki, hogy keresse meg a marhát, anélkül vissza

ne merészeljen jönni Krasnéba. És Bruckner Náci elindult a marha után. Már kora hajnal óta talpon volt, járt Ozydowban, visszajött Krasnéba s most újra el kellett mennie, étlen-szomjan, nehéz tagokkal, keservesen elcsigázva a gonosz állat után, amely elrabolta a nyugalmát, ellopta karácsonyát. Ment, botorkált, megállt, kémlelődött, a hó szelíden hullott, mégis hideg volt, messze tájakon nagy hóvihar lehetett, annak a kegyetlen szele libbent meg olykor-olykor az éjszaka friss, szúrós levegőjében. Náci kereste a marhát. Toronyirányban ment, de tornyot nem látót. Csapást keresett, de csapás nem volt sehol. Futott a hómezőkön, göröngyös krumpliföldeken, bezaglászott az útmenti leégett házakba, hátha odaosont a marha, nem volt sehol. Bár esett a hó, a komor, sötétlő felhők néhez árnyakat teregettek ki az éjszakában, mind szürkébb lett az éj, ólmos, szemertontó, könnyetcsikaró, amikor az ember egy lépésnyire is alig lát előre. Köpenye úszott utána, nagy hajcsárbotja sebesen lódította előre, zsíros sapkája alól csorgott

a forró verejtek. Előtte kicsiny fények tévelyegtek, Osztrovczyk-Polny szegényes házainak gyér világa, mögötte a krasnei állomás ivlámpái égtek, a galíciai karácsonyjéj vigasztalan, lankadt sugarai. Náci körül nézett. Akkor vette észre, hogy eltévedt.

Ozydow felé akart menni s Ostrovczyk alá jutott. Hogy lehet ez? Hogy történhetett vele ez a csoda? Az utat jól ismerte, sokszor járt erre is, amarra is és mégis. Vissza rohanjon? Maradjon itt? Keresse erre a marhát? Hátha erre tévedt? Töprengett, loholt tovább kétségbeesetten, szomorúan. Sehol egy ember, aki útba igazítaná, sehol egy hang, amely szólítaná. Egy egyszerű, kedves, meleg hang, amely biztatná, felüdütené ... De mégis! Hirtelen iszonyú, félelmetes hangot hallott. A szíve dobogását. Ijedten dőlt le a hóba. Vagy úgy roskadt le. Még néhány pillanatig, talán csak addig, amíg haza tudott gondolni, a feleségére és a gyermekeire és a marhára, halotta a szíve örült, furcsa, rémes, nehéz verését, aztán szíveszakadtan meghalt az öreg hajcsár karácsony éjszakáján.

Két napig a varjak röpködtek körülötte, a szél táncolt elesett teste fölött, a hideg zsugorította össze és a tél gondoskodott halotti lepléről, de aztán felbukkantak a magyar csendőrök, akik erre a gyanús embereket keresgéltek s a bujkáló katonákat szólították föl igazolásra. Meglátták a halottat. Ez nem volt gyanús ember s mint-hogy mozdulatlanul feküdt előttük, szökni sem akart s igazolásra sem kellett felszólítani. Ez halott volt. Kivették a zsebéből az igazolványát s abból kibetűzték a nevét és csapattestét. Így került vissza a szegény Bruckner Ignác Krasnéra. Talán soha életében nem volt ilyen nagy úr. Nem kellett rohannia, nem parancsolt néki senki, nem loholt a kietlen éjszakában az elveszett marha után, nem fázott, nem izzadt, hal-kan csikorgó szekéren vitték, meleg szalmán pihent s a kivillanó téli nap csókolgatta hosszan, bánatosan nyugodt, becsületes, megsárgult, hősi arcát.

(Busk, 1915 december.)

TARTALOM

	Oldal
Rettentő március	3
Kárpáti húsvét	10
A Kárpátok északi meredélyein	20
A kárpáti éjszakákból	29
Nagybereznai mise	38
Friss és porladó sírok mentén	44
Két óráig a lerombolt Turkában	54
A stary-sambori csavargó	65
A grodeki csatatéren	76
A grodeki zsinagógában	84
Lóhalálban	92
A király születésnapja a harctéren	99
Hat hetes férj	110
Viszontlátás Tarnopolban	116
Kamionka-Strumilova	123
Jaryczow-Nowy	135
Magyar temetőben	146
Akik új életet kezdenek	153

	Oldal
Egy kis fiú született	161
A kolera elfojtása a második hadseregben	168
A kis bestia	174
Este a romvárosban	182
Az ugató kapitány	189
Fekete silhouette	197
A wolhyniai négyszáz	209
A népfelkelő utolsó éjszakája	216